

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kaos Kalam Hijyen Şiddet

Murat Bağ

...günlük
ortaya çıkabilir.
ise varoluşumuzun
varoluşumuzun ön koşulu.
Birey ve toplum bakım
...kacaktır: Bütün siyas
...tekrar tekrar göz
...gladığımız kazan
...kazanımların
...lılıktır. Gerçek yaşama
...verimlilik. Mırluluk, sağ
...in felsefesidir. 3. İnsan nedir? İ
...mindir. İnsan olan ve insanın olan
...simdiye kadar "ben insanım, se
...yapma hiçbir şeyi! Kahıclığı istem
...kalırlar. 5. İnsan kuralı bir varlı
...yaşamının çok önemli bir
...dikkar etmemiz gere
...konulmalarına, öyle
...Çevrenizde bir haksızlı
...Kendinizi ve diğer
...ister. Bütün gününü
...hakikat ayrımının bilgisidir,
...dönersin. Duygu genelini, düşünce
...giderler. Yaşamak duygusu ayrıntıla
...yaşamak heyecanı ile dalarız. Duygu
...önce olmayı ortaya koymak; yaratma
...acılarımızı azaltmak, paylaşmak, hiç
...suyumuzu çoğaltmak, temiz
...bilingle çabalamak yeryüzünü
...Çünkü çocuklar da, insan
...tapınırsınız ama, onlar
...Paylaşamadığımız şey bize yük oluyor, ağır ge
...12. Bilmediğimiz şey, öğrenme gibi... 13. Yorum yo
...Bir şeyi
...bir şeyi
...demez. Pek
...penasızlıktan penasızlık. 15. Bilge kişi kendi izine düşünür. Kimi
...yenden alırız. Onun arın, adını arıyor yoldur. 16. Ne

YENİ İNSAN
yayını

...binin birden duyumsatsın. 15. Bilge kişi kendi izine düşünür. Kimi
...yenden alırız. Onun arın, adını arıyor yoldur. 16. Ne

"*Kaos Kelam Hijyen Şiddet*, Orta Doğulu anasının eteğine yapışırken ayağını sürüye sürüye Batılılaşan, ideal benliğini ideal duygulanımıyla bir türlü örtüstüremeyen, milongada kodu mu oturtan erkeklere ve mutfakta mı yatak odasında mı hanımefendi olunuyordu bir türlü hatırlayamayan kadınlara ve erkeklikle kadınlık arasında olup da dil bu duruma uygun sözdağarcığını geliştirmeye varıyla yoğunlaştırdığı için deneyimini tanımlayamayan bireylere amme hizmeti olarak dağıtılmalı. Gözlerini Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'ya dikenlere ise, nelere bulaşıp nelere bulaşmamaları gerektiğini bilmeleri, o sınırdan geçerken ellerini antiseptik sabunla yıkamalarının ne kadar sakıncalı ve geri dönülmez bir durum olacağını anlamaları için vize ve uçak biletiyle birlikte takdim edilmeli.

Kaos Kelam Hijyen Şiddet bir felsefe kitabı, ama bildiğimiz Türkçe felsefe kitaplarına benzemiyor, çünkü yazar benliğini ve deneyimini kuramından soyutlamıyor, Türkiyeli bir akademisyen olduğunu unutmuşçasına ellerini kirletiyor. Murat Baş felsefe öğrenciliğinin önemli bir kısmını kapsayan Kanada deneyiminin onu götürdüğü ontoloji kuramını anlatıyor. Kitabın başlığı kendinden açıklamalı; kuram, kaosa tahammül edemeyen Kuzey Amerikalı'nın kelimayoluyla ne kadar hijyenik bir varoluş yarattığını, kaostan bütünüyle arındırılmaya çalışılan bu varoluşun ne denli şiddet içerdiğini sadece anlatmakla kalmıyor, okuyucuya bu kuramı adım adım bulduruyor. Baş, haliyle, okuyucuyu dirseklerine kadar metoda batırıyor; onu hiç farketmeden bir felsefe öğrencisi yapıyor; tanıklık nasıl kurama dönüştürülür onu gösteriyor.

Kaos Kelam Hijyen Şiddet bir sosyo-ontolojik anı kitabı ve bu haliyle tadından yenmiyor, üstüne illa ki orta şekerli kahve söyletiyor."

Yudit Namer

ISBN 978-605-5895-27-3

Yeni İnsan Yayınevi
Felsefe Serisi

Murat Ba

Karadeniz bölgesinde doğdu. Turhal, Őenyurt, Ankara, Trablus, Karşıyaka, ODTÜ, Kuzey Amerika, Barselona ve İstanbul'da yaşadı. Felsefe alanındaki çalışmalarına sonsuzun nerede olduğunu merak ederek başladı. İlkokul yıllarını bir Anadolu ilçesinde yüksek tavanlı eski bir evde geçirdi. Büyüyünce elektronik mühendisliği eğitimi aldı. Doktora yapmak için yurt dışında bulunduğu dönemde sınırsız yaşama ve ruh uşumesi üzerine çalışmalar gerçekleştirdi. Halen üniversitede felsefe dersleri vererek geçimini sağlamaktadır.

KAOS KELAM HİJYEN ŞİDDET

Murat Ba

Yeni İnsan Yayınevi 50
Felsefe Serisi 4

Kaos Kelam Hijyen Şiddet
Murat Baç

Baskı: İstanbul, Nisan 2012
ISBN:978-605-5895-27-3

Genel Yayın Yönetmeni: Aytaç Timur
Editör: Akif Pamuk
Dizgi: Cem Doruk Timur
Kapak Tasarımı: Serap Akçura
Sertifika No: 12186

Baskı:Kayhan Matbaacılık Davutpaşa Cad. Güven San Sitesi C Blok No:244 Topkapı
0212 576 01 36

Tüm hakları saklıdır. Yayıncının izni olmadan, kısmen de olsa fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.

© Tohum Yayıncılık Turizm Reklam ve Sağlık Hizmetleri Sanayi Ticaret Limited Şirketi 2012

Yeni İnsan Yayınevi
Tohum Yayıncılık Turizm Reklam ve Sağlık Hizmetleri Sanayi Ticaret Limited Şirketi
Altıntepe mah. Özüdoğru Sok. No: 44/1B Küçükyalı İstanbul
Tel: (0 216) 489 84 08 Fax: (0 216) 518 23 60
yeniinsanyayinevi@gmail.com
newhumanpublisher@yahoo.com
www.yeniinsanyayinevi.com
twitter.com/yeniinsanyayin

KAOS KELAM HİJYEN ŞİDDET

Murat Ba

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1. BEYAZ ADAMIN DÜŞLERİ	9
BÖLÜM 2. EMNİYETİN FAZLASI OLMAZ	21
BÖLÜM 3. ÖZGÜRLÜĞÜN DAĞITIMI VE TÜKETİMİ	36
BÖLÜM 4. DÜNYA ÜZERİNDE CENNET	59
BÖLÜM 5. ÇİLE VE TUTKU	97
BÖLÜM 6. GEÇMİŞİN VE GELECEĞİN SESSİZLİKLERİ	109
BÖLÜM 7. EK: MERAKLISINA FELSEFE	
TARİHİ NOTLARI	126
I. VARLIK	126
II. DİL	146
III. OLGU	153
IV. ONTO-ETHOS	158
BÖLÜM 8. VAR OLMA VE YOK OLMA ÜZERİNE	162
ADI GEÇEN VEYA KONUYLA İLGİLİ BAZI ESERLER	167

BÖLÜM 1

BEYAZ ADAMIN DÜŞLERİ

I

James ile birlikte açık hava konserinin yapılacağı büyük alana geldiğimizde, mekânın her zaman olduğu gibi plastik çitle çevrilerek hazırlandığını, turuncu üzerine siyah iri harflerle *SECURITY* yazılı tişörtler giymiş güvenlik ve nizam görevlisi genç insanların gülümseyen yüzleriyle görev yerlerine yerleşmiş olduğunu, bira tüketicilerini ayrı tutmak amacıyla içerde belli bir bölgenin yine çitle kapatılarak denetim altına alındığını ve bu alanda bira satışının ve içiminin başladığını gördük. Normal fiyatının 3 katı bedelle plastik bardaklarda satılan *Kokanee*'lerimizi alıp ağır ağır yürümeye başladık. Kanada'nın iç anadolusunda, yazın güneş batarken, bir açık hava konseri öncesindeyken . . . soğuk yerel bira bütün iyiliklerin anasıdır. *Kokanee*'lerimizi yudumlayarak çimenlik alanda volta atıyorduk.

– Bu bira olayında milleti süper kazıkıyorlar, değil mi James?

– Evet, aslında fiyatları bu kadar yüksek tutmak zorunda değiller.

Bölümden başka insanların da mekâna geleceğini bildiğimiz için kalabalık üzerinde göz gezdiriyorduk.

– Aslında sırt çantalarına atıp yanımızda biraz getirebilirdik.

Cümlemi bitirince sırtarak James'in yüzüne baktım. James henüz cümlemin içerdiği dehşeti fark etmemiş, az ileride kikirdeyerek konuşan kızları görsel olarak incelerken ifadesiz bir suratla kafasını sallayıp söylediklerimi onaylıyordu.

– Yok, cidden diyorum, neden dışarıdan biraz içecek getiriyoruz ki?

James bana dönüp birkaç saniye yüzüme baktı.

– Yani dışarıdan bira getirip çaktırmadan buraya mı sokalım?

– Tabii, neden yapmayalım? Adiler bizi soyuyorlar. Hani biz de çok zengin sayılmayız.

Cemaatten bir vatandaşın bir öğle namazı öncesi caminin imamına durup dururken “Hoca yaa, bugün de abdest almadan namazı kılalım mı? Değişiklik olur” sözlerini sarf etmesi üzerine imamın adama “Benimle matrak mı geçiyor, yoksa kafayı mı yedi?” şüphesiyle, dehşetle ve şaşkınlığını gizleyemeden bir nazar atfetmesi tadında bir bakışla James suratımı süzdü. Eğer akıl yürütme ve gerekçelendirme boyutlarında üst düzey eğitim almış bir felsefe doktora öğrencisi olmasa, belki böyle bir soruya gülüp geçebilir, “Kural böyle, n’apalım?” ile konuyu bağlayabilirdi. Veya, eğer her ırka her perspektife her fikre ve her farklılığa saygı göstermesi gerektiği konusunda beşikten bu yana eğitilmiş bir liberal olmasaydı, bu yabancıнын tuhaf ve hatta az gelişmiş, az medenileşebilmiş yaklaşımlarını ve sorularını hafife alarak konuyu hızlıca geçiştirebilirdi. Ancak durum farklıydı ve soruyu soran arkadaş ciddi ciddi yanıt bekliyordu. James’in yanıt cümlesini kafasında kurup kelimelere döktüğü 3-4 saniyelik süre dilsel bir performans olarak dışarıdan ne kadar basit ve sıradan görünse de, aslında o zaman diliminin ardında yatan toplumbilimsel, ideolojik ve görüngübilimsel dinamikler oldukça tuhaf ve üzerinde düşünmeye değer bir vaziyet sunmaktaydı.

– İçeri bira sokmak. . . *yani, istenirse yapılabilir* sanırım. . . ama. . .

Bu noktada durdu, ellerini iki yana açıp gözlerime baktı. Kendi yaşam-dünyasının yapılabilir/yapılamaz’ları düzleminde, yani normatif ufkunda, görünmez ama katı bir şeylere çarpmıştı. Çarpmanın neye işaret ettiğini ve ideolojik sonuçlarının ne olduğunu tam olarak kavrayamamakla birlikte, kendisine söyle-

nenleri bilişsel açıdan samimiyetle değerlendirmeye çalışan bir insanın hâlet-i ruhiyesiyle karşımda duruyordu. Görünmeyen engel onun için gayet görünmezdi, ancak kültürel paradigması dışından konuşan yabancı ses o temel engelin ya da sınırın varlığını belirsiz de olsa söylemleştirek kavrama ufku içinde çok uzaklarda bir noktaya yerleştirmişti.

21. yüzyılın başlarında Türkiye’de yaşanan, olağan diyebileceğimiz bir olay televizyon kanallarının haber saatinde ekrana geldi. Anadolu’nun bir köyünde birkaç kişi tarafından kaçırılarak tecavüze uğrayan 16 yaşında bir kız namusunu temizlemek isteyen babası tarafından öldürülmüştü. Söz konusu baba ve onunla konuşmaya çalışan televizyon muhabiri arasında şöyle bir diyalog gelişti:

- Kızınızı neden öldürdünüz?
- Namusumu temizlemek için.
- Peki şimdi temizlendi mi namusunuz?
- Evet!? Temizlendi.

Bu diyalogun ilginç tarafı kullanılan sıradan kelimelerden ziyade, babanın bu tamamen gereksiz soruyu soran muhabire gayet şaşkın, kızgın ve kınayan bir yüz ifadesiyle bakmasıydı. Bu televizyoncu kavat dünyada yaşamıyor muydu? En temel değerleri ve eylem kalıplarını bilmiyor muydu? Türk değil miydi? Erkek değil miydi?

James bana şaşkın bir ifadeyle bakıyordu. Onun dünyasında toplumsal kural, bir totem ya da Aristoteles’in kozmosunun devinmeden-devindireni gibi bir şeydi. Yaşamı, düşünme ve irdelikleme ile geçen bu zeki filozof adayı, dünyasına girmiş olan beşer yapımı modern kuralları sorgulamaya zihninde bir yer açmakta zorlanıyordu.

James’i veya namusunu nasıl temizleyeceğini net bir şekilde bilen babayı kendi paradigmaları ya da kavramsal çerçeveleri

içinde doğru eylemlere yönelten, toplumsal alan içinde yapılması gerekeni yapmaya teşvik eden, normalin ve uyumun huzuru içinde yer almalarını sağlayan normlar hep birlikte bir *onto-ethos* (yani, insan denen canlıya ait dilsel, kavramsal, kültürel bir var-olma, anlam-üretme ve değer-atfetme ağı ya da yöresi) oluştururlar. Bu anlamda, yalınlaştırarak dersek, *insan olmanın* en özsel kiplerinden biri onto-ethos(lar) içinde yer alma, onların çerçevelerinde barınma niteliğine sahip olmaktır.

Ortalama söylemi belirleyen bir onto-ethos alanında yer alan her birey, gündelik ve olağan kavramaya gelmeyen, çeliksi dayanıklılıkta, nesnelliğini ağırlıklı olarak öznel-arasılıktan alan ve esnemeye oldukça dirençli yapıda *normlarla* sarılmıştır. Bu yapı–bireyin zihinsel eylemlerinden doğrudan etkilenmeme ve öznel tercihler yoluyla kolayca değiştirilememe anlamlarında– nesnel-dir ve görüngüsel bir oluşum olarak varlık alanına aittir. Bu noktada kritik bazı sorular gündeme getirilebilir:

Namus paradigması içinde görünmez toplumsal iplerin harekete geçirmesi sonucu bir kukla gibi eylemde bulunan adamın onto-ethos'u ile, bireyselliği en uç noktalarda yaşayabilen çağdaş Batılı insanı özneleştiren, normalleştiren, akılcı gösteren ve özgürleştiren kültürel normlar bütünü yan yana konulduğunda, *görüngünün inşası açısından* nasıl bir karşılaştırmalı-resim ortaya çıkmaktadır? Düşündürücü ve kaygılandırıcı unsurlar yalnızca namusunu temizleyen babanın onto-ethos'unda mı bulunmaktadır? Çağdaş Batılı insan, ilkel bir geleneksellikte yaşayanların aksine, karanlıktan uzaklaşmayı, gelişmişliği, üst bir bilinci ve toplumsal özellikleri sayesinde etik-politik doğrulara yaklaşmayı mı temsil etmektedir?

Çağdaş, modern, özgür bireyi tanımlayan, şekle sokan, tek tek kişilerin düşüncelerini aşarak yapılacak ve yapılmayacak eylemleri belirleyen sağlam normlar nasıl bir onto-ethos dizgesi

oluşturmaktadır? Çağdaş Batılı bireyin en özsel sıfatları olarak işaretlenen gelişmişliğin, ilerlemişliğin ve akılcılığın ardında ne tür toplu ataletler, krleşmeler ve akıl tutulmaları yatmaktadır? Çağdaş özneyi üstün kılan kelâm ve düzen nasıl bir görüngüsel bedelle ortaya çıkmaktadır? Gündelik yaşam çerçevesinde emniyet, sağlıklılık ve przszlk arayışının yarattığı söylem/eylem zemini nasıl bir sessiz şiddet içermektedir? Ve Yunanca orijinaliyle dersek, *logos*’un (akıl, düzen, kelâm) *kaos*’la girdiğı mücadele ya da *agon* kapsamında Batı insanı kendisini nasıl bir normalleşme ve nizam zemininde bulmuştur?

Yıllar sonrasına dair not: Geçtiğimiz yıllarda James eşiyle birlikte Türkiye’ye turistik ziyarete geldi –ben o sırada yurt dışındaydım, görüşemedik. Anlattıklarından çıkardığım kadarıyla, gezileri gerçekten başta planladıkları kadar turistik olmuş: Benim bütün uyarılarıma ve tavsiyelerime karşın, İstanbul’dayken 30 kişilik gezi sürüsünü bir an bile terk etmeden, onlar için profesyonelce hazırlanan güvenli ve verimli paket-programı harfiyen uygulayarak ve de İstanbul’un tek bir ara sokağına girmeden şehrin yüzeyini gezerek evlerine geri dönmüşler.

James ile Kanada’da tanıştıktan sonra ilk yaptığım sohbetten itibaren muhabbetlerimizin son derece faydalı ve ilginç olacağını hissetmiştim. Felsefe Bölümü’ndeki tüm lisansüstü öğrencileri içinde en zeki, espri anlayışı gelişmiş, yabancılarla kaynaşmaya açık ve toplumsal sorunlarla ilgilenen Kanadalılardan biriydi. Orada yaptığım gözlemlere dair sorularımı bir *insider* (içeriden) olarak ona soruyor, gözlemlerimi aktarıyor ve söylediklerini dinleyerek bu Kuzey Amerikalının yaşam-dünyasını anlamaya çalışıyordum.

Tarihsel olarak doğru mudur bilmiyorum ama, bir Kızılderili reisinin zamanında bir İngiliz işgalciye “Beyaz adamın düşlerini

anlamıyorum” dediği söylenir. Ben de James’i ve onun gibi olan diğerlerini anlamaya çalışırken basit bir şekilde nesnel-toplum-bilimsel bir gözlemcinin gözlükleriyle bakmıyor, onun düşlerini ve duygu dünyasını da sezmeye çalışıyordum. Oraya vâsıl olmanın ilk haftalarından itibaren başıma gelen çarpıcı olay ve durumlar içinde en çarpıcı olanları, başta James olmak üzere oradaki entelektüel kimlik taşıyan insanlara aktarıp tepkilerini alma gereği hissettim. Tepkileri genelde karşıma çıkan olaylar kadar ilginçti.

Bu “ilk hafta vakaları” içinde bence en büyüleyici olanlarından biri, oradaki üniversitenin içinde iş gören *Kanada’ya Yeni Gelmiş Yabancı Öğrencilere Şehri Üniversiteyi Ve Kampüs Hayatını Tanıtma Onların Karşılaştığı Veya Karşılaşabileceği Sorunlara Dair Rehberlik Ve Destek Sunma Uyum Süreçlerini Hızlandırma Ve Kendi Aralarında Sosyalleşmelerini Sağlama Ofisi* gibi bir adı olan –asıl adı daha kısaydı– bir birimin bastırıp yabancı öğrencilere dağıttığı yaklaşık 10 sayfalık bir broşürdü. Kayıtlar sırasında elimize diğer belgelerle birlikte tutuşturulan bu kitapçık, görünüş itibarıyla, yeni gelenlere yol gösterecek faydalı bir eser izlenimi veriyordu. Kitapçık öncelikle şehre dair coğrafi ve demografik bilgi sunuyor, ardından üniversiteyi tanıtıyor ve kampus yaşamının çekici yönlerini betimliyordu. Broşürün en sonunda ise kültüre ilişkin ifadeler yer alıyordu. Kanadalıların genelde nazik ve arkadaş canlısı oldukları yazıldıktan hemen sonra, tam Türkçe çevirisiyle şu cümle eklenmişti:

Kuzey Amerikalılar günlük iletişimlerinde aralarında yaklaşık 3 ayaklık [91 santimetre] mesafe bulunmasını tercih ederler.

Yaşamda bazı deneyimler normal deneyim biçiminde karşı-

mıza çıkmasına karşın, muazzam içerikleri dolayısıyla, deneyimi yaşıyanda bir tür irkilmeye ve afallamaya neden olurlar. Broşürdeki cümleyi tekrar okudum –o hafta içinde sanırım 5-10 defa dönüp tekrar okumuşumdur. Kuzey Amerika topraklarına tahsil görmeye gelmiş olan biz Türk, Yunan, Çinli, Arap, Romanyalı, Ganalı, Rus, Meksikalı öğrenciler irili ufaklı gruplar halinde bir araya geldiğimizde bu cümle üzerine konuştuk, gülüştük ve afallamamızı dile getirdik.

21. yüzyılın hemen başlarında George Walker Bush yönetimindeki Amerikan hükümetinin Irak’a karşı yürüttüğü saldırı ve işgal kapsamında, *‘preemptive strike’* terimi ön plana çıkmıştı. Söz konusu deyim, muharebe literatüründe “önleyici darbe”, “hasım harekete geçmeden saldırma” gibi anlamlarda kullanılır. *‘Preemptive’* kelimesinin etimolojik kökeni ise 17. yüzyıla gider ve tam olarak “satın alma hakkına (örneğin, bir toprak parçasını) başkalarından önce sahip olma” gibi bir anlama karşılık gelir. Eğer Batının logos’unun ayırt edici –ve üstün– tarafları varsa, bunların kayda değer bir kısmı öngörü, olasılıklar üzerine planlama, idare gibi konularda logos’un ardında yatan zihnin sergilediği yüksek performans ile ilintilidir. Bu bağlamda, birbirinden tamamen bağımsız olmayan birkaç telos (amaç) ağırlıklı olarak ön plana çıkar: *sistematiklik, işleyişte-verimlilik, çileyi-sıfırlama*.

Bir ortama ilişkin insanlara *ex ante facto* (olgu öncesi) verilen böylesi lojistik veya toplumsal ön-bilgiler, bu verileri doğuran logos’un düzenleyici işleyişinin bir sonucu olarak, yaşamı kolaylaştırma ve çekilebilecek sıkıntıları aza indirme çerçevesinde *te-leolojik*, yani amaca yönelik bir kimlik taşırlar. Bu bağlamda ilginç olan nokta, söz konusu zihniyetin verimi artırma, pürüzleri yok etme adına idare/müdahale hamlelerini ne düzeye çıkarabileceği ve ne kadar yayabileceğidir. *Preemptive* (yani ilk-müda-

haleci, önleyici ve yola getirici) eylemler genelde fiziksel dünyanın olgularını öngörülebilir ve baş edilebilir kılma hedefi gütseller de, bazen bu hamleler insanın zihnine veya ruhuna da yönelebilirler. Bir broşürdeki verilerin, fiziksel dünyada yol gösterici olma ve yabancıların lojistik cahilliklerini giderme kaygılarını aşarak başka türden bir tanzim ve idare kipine dayalı olarak üretilmesi, daha derin bir müdahale ekonomisinin varlığını belirtir.

Eğer bir yabancı içine girdiği yeni bir kültürde çok yakışsız kabul edilen bir eylemde bulunursa (örnek: bir erkek turistin mahalle arasında gördüğü genç bir kadının 15 santimetre yakınına gidip samimiyet tesis etmeye çalışması), genelde o kültürün insanları durumun ciddiyetine göre değişen sertlikte ve kendi usullerinde tepkilerini ortaya koyarlar (örnek: sert ve kınayan bakışlar, surata inen şaplak veya mağdurenin mahallesindeki kahvede o sırada okey oynamakta olan gençlerin turiste yönelik fiziksel girişimleri). Sonuçta yabancı doğrudan, deneyerek, iletişimsel hatalar yaparak, hatasının sonucunu görerek ve sıkıntı çekerek normatif boyutta *deneyim yoluyla* –yani düşe-kalka– yabancı olduğu onto-ethos’a dair bir şeyler öğrenir. Bu geleneksel öğrenme süreci gözlem yapan yabancı için bazı şeyleri anlaşılır kılar, karanlıkta olanı aydınlığa çıkarır. Pürüzlü zeminlerde insanların deneyim yoluyla öğrenmesi normalde oldukça pürüzlü bir tarzda gerçekleşir.

Preemptive hamleleri fiziksel ve kültürel olgular için son derece yaygın bir şekilde uygulayan Batı logos’unun yaşamı kolaylaştırma ve pürüz giderme telos’unu hedeflemiş olduğunu söylemek aslında genel, içi boş ve çok da ilginç olmayan bir saptama yapmaktır. Daha odaklı bir saptama şu olabilir: İncelemekte olduğumuz toplumsal-logos’un en temel *hedeflerinden ve başarılarından* biri, insanları zihinsel olarak büyük çapta terbiye ederek ve bilişsel olarak hazırlayarak, bilinemeyenle karşılaşma sı-

rasında ortaya çıkabilecek pürüzleri, sürtüşmeleri ve ileyi en aza indirmek ve karmaşıklığı veya bilinemezliği hızla, kalıntı bırakmadan aşına ve baş edilebilir bir varlık kesitine çevirebilmektir. Logos'un görünen veya görünmeyen amacı sistematiklik, işleyişte-verimlilik, ileyi-sıfırlamadır. Logos'un temel saldırı hedefi gizem, belirsizlik, kaos ve sessizliğin kapladığı o ürkütücü alandır.

Bir niversite tanıtım broşüründe yer alan "Kuzey Amerikalılar günlük iletişimleri sırasında aralarında yaklaşık 90 santimetrelik mesafe bulunmasını tercih ederler" cümlesi, sözel n-müdahale aracılığıyla ve eylem yoluyla öğrenmeyi önceleyerek yaşamı insanlar için pürüzsüz ve ilesiz hale getirme türünden bir teleoloji barındırır. Ancak burada korunan ve kollanan insanların başka diyarlardan gelen yabancılar olduğunu düşünmek yanıltıcı olur. Bu tür tanzim edici ifadeler "tekileri" bilgilendirme ve n-hazırlama işlevi sağladıkları kadar, eseri kaleme alanlar bu noktanın bilincine pek varmamış olsa da, iten içe ağdaş logos'un ev sahipliğini yapan yerel halkı ötekilerin verebileceğı rahatsızlıklardan koruma telos'una da büyük oranda hizmet eder. Aslında asıl korunacak olanlar kaotik ortamlardan gelen ötekiler değildir. Ötekiler düzeni zmseyene kadar sabırla *eğitilir*, logos'un ev sahipleri ise diğerlerinin yaratacağı pürüzlerden, mantıksızlıklardan, ve bireysel alanlarına yönelik sınır ihlallerinden *korunur*. Bu mekanizma, deneyerek öğrenme durumunda uzun zaman alacak ve sıkıntı doğuracak süreci söylemsel idare yoluyla verimli bir konuma getirir ve bu süreçte insanların –iletişim esnasında öğreniyor olsalardı– pürüzlü ve sıkıntılı bir rotada gerçekleştirebilecekleri öğrenme serüvenlerini akılcı yollarla acılardan arındırır. Suratına şamar yiyerek öğrenen yabancıнын deneyimi pürüzlü, öğrenmesi de sistematiklikten uzak ve ilelidir. Bir broşürün hızlıca terbiye etmesiyle öğre-

nen bir Afrikalı veya Asyalı öğrencinin öğrenmesinde işlevsel verim artmıştır, çekilen toplam çile azalmıştır.

Kitapçıktaki “yaklaşık 3 ayaklık mesafe” cümlesini James’e gösterip ne düşündüğünü sordum. James belgeyi sessizce okudu, gülümseyen suratıma baktı ve bir süre düşündü. Ardından, orada yazanları tasvip etmediğini şu kelimelerle açıkladı: “3 ayak mesafe olması gerekenden biraz fazla. 1 ayak da gerekenden az. 2 veya 2.5 ayak yazmaları daha uygun olurdu.”

Bir diğer ilk hafta vakası da şehirde gece geç saatlerde meydana geldi. Halk barlarda ve yollarda yüksek sesle eğlenmekte, bir yerden bir yere akmaktaydı. Sokaklarda kanında alkol oranı düşük insan bulmak zordu. Biz de bölümden 4-5 öğrenci eğlenmemizi tamamlamış, saat 2 gibi kampüse doğru yürüyorduk. Şehrin ana meydanlarından birine ulaştık, caddede karşıdan karşıya geçmek için kaldırım kenarına geldik. Durduğumuz yerde iki geniş yol (109. Street ve 82. Avenue) kesişiyordu. Şehrin merkezinde olmamıza karşın, kesişen iki yol boyunca o geç saatte tek bir taşıt bile görünmüyordu.

Biz kaldırım kenarına ulaştığımızda, 17-18 yaşlarında iki genç yol kenarına bizden az önce ulaşmış, durmuş bekliyorlardı. Birinin saçları maviye boyanmıştı ve bol jöyleyle *spiky* (yukarı doğru dikenler şeklinde) bir görünüm verilmişti. İkisinin de dudaklarında ve kaşlarında *peircing*’ler halka halka dizilmişler, gece vakti caddenin ışıkları yansıdıkça ısıldıyor ve görenlere ürkütücü bir manzara arz ediyordu. Birisi gözlerinin etrafını siyaha boyayarak karartmış, az sonra bir konserde elektrogitarını yere vurarak parçalayacakmış gibi duruyordu. Bu çocuklar, halkın ezici çoğunluğunun gece yarısından sonra yakınlarından geçmek istemeyeceği türden tiplerdi. Normale inat, olağana karşı ve sisteme kızgın görüntülerinin ardındaki ideolojiyi de siyah ti-şörtlerinin üstündeki ürkütücü gotik resimler ve anarşistlerin

simgesi olan halkalı ‘A’ harfi ile ilan ediyorlardı. Ve bu ürkütücü görünümlü, normal karşıtı, sıradanlık düşmanı vahşi gençler, boş kavşakta, trafik ışığının kırmızı hükümdarlığı karşısında, so-kağa doğru tek bir adım atmaksızın, uysal bir tarzda, karşıya geçmelerine izin verecek olan yeşil ışığın yanmasını bekliyorlardı.

Her toplumda kurallara saygıda kusur etmeyen ve toplumsal kuralları daha az takan bireyler bulunur. Birilerinin kurallara ve normlara diğerlerinden daha fazla hürmet etmesi, temelde, yalnızca bireysel farklılık olarak değerlendirilebilir. Yukarıda aktardığım vakada etkileyici olan, toplumsal normun sınırları dahilinde, o sınırlardan sapmadan eylem sergileyen bu iki öznenin düzene karşı tavır açısından toplumsal yelpazesinin neresinde yer alıyor olduğu veya yer alıyor göründüğü veya yer alıyor görünmek istediğidir. Bu zel durumda etkileyici olan, ti-şrtteki siyah zemin üzerine kırmızıyla yazılmış ‘A’dır.

‘An-arşı’ (veya, kelime-kökensel anlamı açıkça yazarsak, “*arke-sizlik*”) deyiminde yer alan ‘*arke*’ (başlangıç, ilke, yasa) insanı bağlayan ve belirleyen normlara ve otorite kavramına gönderme yapar. Yunanca ‘*archein*’ fiili “yönetmek”, ‘*arkhos*’ kelimesi ise “yönetici” anlamına gelir. Dar bir anlamda “devlet yönetiminin yokluğu” olarak ifade edilse de aslında en genel felsefi anlamıyla *arke-sizlik arayışı* dünyaya karşı düşsel ve isyankr bir tavidir. Mutlak görünenin sahte tesellisinin reddidir. Mutlak görünenin evrensel vaatlerinin mutlak bir hegemonyaya dönüşmesi düşüncesinden duyulan endişedir. Arke-siz birey, bütünüyle kural-sız yaşayan insan değil, yaşamın altından sabit ve mutlak farz edilen zeminlerin çekilmesinin erdemine inanan kişidir. Batı’nın onto-logos’u içinde barınan modern öznelerin arke ve arke-sizlik ile olan alışverişleri ise gayet renkli ve son derece tuhaf bir ilişkiye karşılık gelmektedir. İster kıyafetlerinde si-

yah üzerine kırmızıyla yazılmış 'A'yı taşısınlar, ister böyle bir simge taşımaksızın bireysel farklılığa ve aykırılığa dair belli bir bilinç düzeyine sahip olsunlar; logos'un doğurduğu ve ideolojik olarak beslediği çağdaş özneler, altlarında *son derece sağlam* bir toplumsal/idari zemin bulurlar, yani aslında arke-sizlikle hiç ilgisi olmayan bir normatif alanda barınırlar. Bu normatif zeminin veya ontolojinin veya onto-ethos'un bireyleri oluşturma düzeniği bir toplum bilimcinin ya da siyaset bilimcinin inceleme konusu olabileceği gibi, bir felsefecinin ilgi kapsamında da yer alabilir.

II

Bu kitabın kalan kısmında Batının çağdaş logos'una dair Evrensel Nesnellik Enstitüsü'nün nesnellik standartlarını karşılamayabilecek kişisel bir öykü anlatacağım. (Buradaki öykünün kavramsal âlet çantası, yani varlık, görüngü, dil, ethos gibi kavramlara ilişkin bazı felsefi notlar 7. Bölümde bulunmaktadır, diyen bir göz atabilir.) Bir yazının Evrensel Nesnellik Enstitüsü'nün nesnellik standartlarını tam karşılamayacak öznel bir anlatı olması, onun toplumsal hakikatin bazı önemli yönlerini doğru olarak yansıtabileceği ve açıklayabileceği gerçeğini değiştirmez. Burada aktarılan benzer öyküler Doğuda, Batıda, Kuzeyde, Güneyde, geçmişte, gelecekte, şimdide yaşayan her kültür için farklı renklerde, tonlarda, tadlarda, farklı ufuklardan, farklı niyetlerle anlatılabilir.

Ben burada bu öyküyü anlatıyorum çünkü beni bu öyküye can veren olgular, durumlar ve toplumsal dinamikler daha çok düşündürüyor, kızdırıyor, güldürüyor, hüzünlendiriyor.

BÖLÜM 2

EMNİYETİN FAZLASI OLMAZ

I

2000 yılına yaklaşılrken Batı dünyasında özellikle A.B.D. ve Kanada'da ciddi bir panik yaşandı. Paniğın adı Y2K (*year 2000*) idi. Paniğey yol açan konu, bilgisayarlarda sene bilgisinin son iki rakamla temsil edildiğı uygulamalarda, 31 Aralık gecesi saat 12'yi geçtiğinde 99'dan sonra 00'a geçilmesi yüzünden yazılımların hata vermesi ve böylece bilgisayara bağılı sistemlerin fel olması olasılığının bulunmasıydı. Dile getirilen riskler ürkütücüydü: Bankalardaki hesapların sıfırlanabileceğı, hastanelerde elektronik cihazlara bağılı olarak yaşayan hastaların risk altına girebileceğı ve tam gece yarısı havada olan uçakların düşebileceğı söyleniyordu. Ancak genelde uzman görüşü olarak ifade edilen düşünce, bu olasılıkların aslında çok düşük bir düzeyde olduğı yönündeydi. Bunun bir nedeni, pek çok resmi kurum ve özel kuruluşun bu teknik soruna yönelik olarak yıllar boyunca hazırlık yürütmüş olmaları, sistemlerini yenilemeleri ve güncellenmiş yazılımlarını olası senaryolar üzerinden zaten defalarca denemiş olmalarıydı. Yani sıradan halkın güvenlik açısından çok fazla endişe etmesini gerektiren bir durum yoktu. Ama kaygıları ve korkuları devindiren toplumsal mekanizma bir kere tetiklenmişti. Pürüz endişesi, insanların yaşamını etkisi altına alarak dalgalar halinde yayılmaya başladı.

Kuzey Amerikalıların önemli bir kısmı 1999 yılını haberleri, açık oturumları, uzmanlarla yapılan görüşmeleri, konu üzerine yapılan bilimsel açıklamaları izleyerek, köşeyazılarını dikkatle okuyarak, İnternet'i tarayarak ve de yaklaşan tehlike üzerine

evde, okulda, işyerinde kendi aralarında konuşarak geçirdi. Yaşamlarının en merkezindeki temalardan biri güvenliğe tehdit oluşturabilecek unsurlara karşı toplumsal radarların her an açık olması, tehdit olasılıklarının önceden irdelenip henüz gerçek değilken gün ışığına çıkarılması, analiz edilmesi, verilerin bilgiye dönüştürülmesi olan Kuzey Amerikalı insanlar bu yeni tehdit malzemesini kısa zamanda değerlendirip hayatlarının en taze tehlikesi olarak yaşam-dünyalarına kattılar. Onların korku ve endişeleri medyanın “bilgilendirici haberleriyle” birleşerek güvenlik kaygısına dair toplumsal söylemi yaygınlaştırdı; oluşan bu kaygı söylemi de alevlenmekte olan endişeyi döngüsel bir şekilde daha fazla körükledi. 31 Aralık’ta uçakla bir yerlere gitmek gibi biraz riskli görünebilecek türden işleri falan olmayanlar, yani evinde eğlenerek veya bir barda takılarak yeni yıla girecek olan insanlar, yani durumu biraz sakin kafayla değerlendirse aslında malının ve canının pek de büyük bir tehlike içinde olmadığını fark edebilecek olan Amerikalılar ve Kanadalılar, bu toplumsal psikolojinin döngüsü ve gittikçe yükselen korku dalgası içinde, ilginç bazı tepkiler vermeye başladılar.

O günlerde yerel televizyon kanalları verdikleri haberlerde halkın yaklaşan büyük tehlike karşısında ne yaptığını aktarıyordu. Bu haberlerden birinde, Y2K öncesi gaz maskesi satışlarının önemli oranda arttığı bilgisi verilip alışveriş yapan kişilerle yapılan röportajlar gösterilmekteydi. Endüstriyel gaz maskeleri satan toptancılar ve perakendeciler işlerinin gayet iyi gittiğini söyleyip, artan talebi karşılamakta biraz zorlandıklarını belirtiyorlardı. Kanada’da yerli malı gaz maskeleri olduğu gibi, yurt dışından ithal edilmiş maskeler bulmak da mümkündü. Her ne kadar piyasada dar gelirliilerin bütçelerine uygun maskeler olsa da, ailesinin güvenliğine gerçekten değer veren bilinçli insanlar üstün kalitede gaz maskelerini dükkanlardan veya Internet’ten temin

edilebilmektedir.

Amerikalıların ezberlenmiş bir slogan şeklinde söylediği ilginç bir cümle kalıbı vardır: “*You can never be too . . .*” Örneğin, eğer bu cümlelerin nokta-nokta olan kısmını ‘*thin*’ (ince) ile doldurursanız, Amerika’da belli çevrelerde çok popüler olan bir slogan ortaya çıkar: “İncelmenin fazlası olmaz” (yani, “Zayıflamanın sınırı yoktur”, “Daha da ince olmanız her zaman mümkündür”). Bu dilsel kalıbın kullanıldığı ve K. Amerika’da sıkça dile getirilen bir cümle de şudur: “Emniyetin fazlası olmaz” (veya “Daha da güvende olmanız her zaman mümkündür”). Aslında bu basit slogan toplumdaki temel normlardan birini bir cümleye sıkıştırarak çarpıcı ve düşündürücü bir şekilde ifade etmektedir. Normal bir yaşam yaşayan sıradan bir şehirli insan olarak güvenliğiniz o kadar kırılgan ve mkemellikten uzaktır ki, eğer yeteri kadar dikkatle bakarsanız, sizi kuşatan ve koruyan bütün toplumsal emniyet kemerlerine rağmen yaşamınızın güvenli görüntüsünün altında her zaman yeni bir potansiyel tehlikeye yakalayabilirsiniz. Ve yaşamınızı her zaman biraz daha emniyetli hâle getirebilirsiniz.

Y2K korkusuyla dükkanlara gaz maskesi almaya giden müşteriler endişeli yüz ifadeleriyle TV kameralarına “Bir yerde duyduk, güvenliğimizin tam olması açısından iyi olabilirmiş” türünden açıklamalarda bulunuyorlardı. ocuklu bir aile, çocukları için küçük boy maskeler deniyordu. Ailenin babası “Bir yandan Cumartesi gününün tadını çıkartıyor, bir yandan da ailemizin güvenliği için alışveriş yapıyoruz” diyordu –yüzünde huzurlu, gerçeküstü bir gülümsemeyle. Her ne kadar Y2K korkusuyla insanların satın aldığı en ilginç malzeme gaz maskesi olsa da, halkın edindiği diğer ticari ürünler de kayda değer nitelikteydi. Bunlardan biri, ilk yardım antasıydı. Aslında Kanada’da evlerin çoğunda en az bir adet ilk yardım çantası bulunur. Buna karşın

pek çok aile Y2K için özel olarak piyasaya sürülmüş çantalarından almayı tercih ediyordu. Bu çantaların veya *kit*'lerin içinde genellikle yalnızca tıbbi malzemeler değil, mesela deprem veya kasırga gibi doğal afetler için yapılmış çantaların içinde yer alması beklenecek el feneri, kurtarma halatı, pilli radyo gibi hayati malzemeler de bulunuyordu.

Bu arada, korku ve endişe üzerinden pazarlama yapan piyasa aktörleri duruma o kadar hakimdi ki, kârın nereden gelebileceğini hızlıca algılayıp, uygun hamleyi tam zamanında yapıyorlardı. İnsanlar için yapılan ilk yardım çantalarına ek olarak bazı şirketler piyasaya *ev hayvanları için hazırlanmış* Y2K ilk yardım çantaları da sürmüştü. Bu özel çantaların satışı da, basına yansıdığı kadarıyla, tatmin edici bir düzeyde gidiyordu. Hayvanlar durumun pek farkında olmasalar da, duyarlı ve düşünceli sahipleri onları potansiyel felaketlerden korumak için emek harcıyor, kaygılanıyor, masrafa giriyorlardı.

Yıllar önce televizyonda etkileyici bir reklam (daha doğrusu tanıtım filmi) görmüştüm, sanırım bir İskandinav ülkesi yapıymıydı:

Kamera bir yatak odasını göstermektedir. Sevimli bir suratı olan irice bir köpek yerde yatmaktadır. Kapı açılır, odaya 40 yaşlarında bir adam girer. Köpek adamı görünce yattığı yerden kalkar, kuyruğunu sallayarak adama koşar, adam da köpeğin başını okşar. Sonra adam aynanın karşısına geçip oturur. Dikkatli bir şekilde gözlerine ve dudaklarına makyaj yapmaya başlar. Ardından, bir mini etek ve bluz giyer. En son olarak da küpelelerini ve peruğunu takar, köpeğin başını okşayarak odadan çıkar. Ekran kararır. Sonra tekrar odayı görürüz. Kapı açılır, adam odaya girer. Köpek tekrar keyifli bir şekilde kuyruğunu sallayarak adama koşar. Adam gülümseyerek köpeği sever. Sonra elbiselerini ve peruğunu çıkarır, aynanın karşısında makyajını siler.

Ve ekranda şu yazı çıkar: “Sizi, kim olduğunuza aldırmadan severler”. İzlediğimiz reklâm, sahipsiz hayvanlarla ilgilenen ve onlara bir yuva bulma amacı taşıyan bir sivil toplum örgütünün tanıtım filmidir.

Logos’un, kavramın ve kaygının ufku içine bildiğimiz canlılar arasında yalnızca insan girer. Logos’a ait varlık olan çağdaş insan –bazı kesimlerde artık âdet olduğu üzere– evinde tuttuğu kedi ve köpekler için yaş günü partileri düzenler, konuklar çağırır, pasta keser, yaş günü kutlanan hayvanlara kartondan şapkalar giydilir; ve aynı bunun gibi, kendi imâl ettiği kavramların, zayıflıkların, korkuların, ahmaklıkların çetrefilli dünyasında, kavramlaştırma yeteneğinden yoksun olan, sahiplerini ve sahiplerinin uyduruk kaygılarını hiç anlayamayacak olan kedi ve köpekleri hiç ilgilenmedikleri, tahminen hiç etkilenmeyecekleri büyük risklerden, güvenlik tehditlerinden korur.

II

11 Eylül 2001’de New York’taki ikiz kulelere yönelik gerçekleştirilen saldırılardan sonra A.B.D. ve Kanada’da güvenlik kaygısı doruk noktaya ulaştı. 11 Eylül olaylarını izleyen 1-2 yıllık dönemde Kanada’da yaşanan ve haberlere yansıyan olaylardan iki tanesi şöyleydi:

Air Canada ile iç hat uçuşu yapmak için havaalanına gelen 60-70 yaşlarında Kanadalı bir çift, uçağa binmeden önce güvenlik kontrolü noktasına yaklaşırlar. Güvenlik kontrolü yapan görevliler karı-kocanın el çantalarını uzun uzun ararlar. Yaşlı kadının çantasının içindekilerin incelenmesi epeyce uzun sürünce, yaşlı adam dayanamayarak “Ne arıyorsunuz, bomba mı?” der. Bunu duyan görevliler adamla kadını kenara çekerler. Olay yerine çağrılan emniyet güçleri, yaşlı çifti sorgulamak üzere havaa-

lanından götürür. Soruşturma sürecinin sonunda, haberlerde Kore’de savaşmış bir gazi olduğu belirtilen, yani ülkesine yıllarca hizmet ettiği söylenen bu yaşlı adam ve adamın karısı, *Air Canada* ile uçmaktan yaşam boyu men edilirler. Ben oradayken takip edebildiğim kadarıyla, olay en son bu “men edilme” aşamasındaydı.

K. Amerika’da ilkokul çocukları sınıfta tahtaya kalkarak “*show and tell*” adı verilen bir sunum yaparlar. Bu sunumda genel olarak çocuklar evden getirdikleri bir nesneyi sınıfa gösterir ve onun ne olduğunu, ne işe yaradığını falan anlatırlar. Bir seferinde, ertesi gün *show and tell* sunumu yapması gereken küçük bir çocuk, ebeveynlerine haber vermeden salondan bir süs eşyasını alarak çantasına koyar. Çantasına koyduğu eşya, anne-babasının Afrika’dayken satın aldıkları tahtadan oyulmuş süslü bir bıçaktır. Okula gelen çocuk, elinde bıçak şeklinde oyulmuş tahtayla sınıfın karşısına çıkar. Çocuğun elindeki nesneyi gören öğretmen derhal okulun müdürüne gider, olayı anlatır. Müdür bir süre çocuğun getirdiği tahtayı ve ortaya çıkan durumu inceledikten sonra öğretmene “Sen aklını mı kaçırdın?” diye sormak veya en azından çocuğun anne-babasını aramak yerine doğrudan polis çağırır. Polis vakayı incelemek ve çocuğu sorgulamak için okula gelir.

Şiddetin tek bir türü yoktur. Bazen şiddet kendisini maskeleyerek gereksinimi duymadan öz benliğini göstere göstere varlık alanına girer: masum insanlara saldırılmasında olduğu gibi. Bazen de şiddet, şefkatli-aydın bir yüz ifadesinin ve modern bir söylem kümesinin ardında durarak varlığını ortaya koyar. Bunlardan birincisi açıkça tahrip eder, öldürür, yaralar ve kahreder. İkincisi ise öznelere yaralarken aynı zamanda ideolojik olarak uysallaştırır, onları korkutur, onları yüceltir, onları kötü hissettirir, onları iyi hissettirir, toplumsal algılarını şekillendirir

ve kendi özel gerçekliğini yaşam-dünyamıza yerleştirir.

III

Kanadalıların cıvıl cıvıl bir neşe hâli içinde ve fakat yüksek bir ciddiyetle yaptıkları en mühim güvenlik etkinliklerinden biri “*fire drill*” olarak adlandırdıkları *yangın tatbikatlarıdır*. Tabii, bir sohbet esnasında eğer karşınızda ağdaş/bilinçli bir şahıs bulunuyorsa, yangın tatbikatları konusuna eleştirel veya alaycı havalarda yaklaşırsanız, bilinçli kişi –ki bu bilinçli kişi Kanadalı, Amerikalı veya Türk olabilir– son derece ciddileşerek “Ne yani, önlemler baştan alınmadığı için insanlar mı lsn? Bunu mu istiyorsun, ha?” diye sizi azarlar. Eğer söz konusu bilinçli insanlar, rneğin, Türkiye’den Kanada’ya geldikleri için mutluluktan havalarda uçan, Doğu coğrafyasını ve onun temsil ettiği şeyleri geride bırakmanın gururunu taşıyan, mümkün olan en yüksek hızda Kuzey Amerikalılaşmak için yırtınan, onlar gibi “Haay!” veya “Sii yu leeydir!” diyebilmek için telaffuzlarını düzeltmeye çalışan, yeni doğan çocukları oranın halkına çok farklı ve yabancı gibi gelmesin diye adını ‘Can’ koyan, ve böylece gündelik durumlarda çocuğun adının kulaklara ‘John’ın okunuşu gibi geleceğini ve böylece sempati toplayacağını uman, ama sonra İngilizcede ‘CAN’ olarak yazılan ve yaklaşık olarak “keen” diye okunan kelimenin “yapabilmek”, “teneke kutu” ve bunlara ek olarak argoda (maalesef) “tuvalet” anlamlarına geldiğini benim hatırlatmamla kavrayınca bir an sarsılan, her durumda Kanada’nın ulaştığı medeniyet düzeyini abartarak öven TC vatandaşları iseler; işte o zaman, sohbet esnasında yangın tatbikatlarına ve daha esas olarak da onların zeminini oluşturan genel toplumsal anlayışa eleştirel ve matrak tavırlarla yaklaşmanız çok daha şiddetli bir tepkiyle karşılaşmanıza neden olur.

Tabii burada Aydınlanma Şantajı diyebileceğimiz bir tavrın olduğunu söyleyebiliriz: “Ya bizim tarafımızdasınız ya da cahillerin”. Ya günümüzün çağdaş, aydınlanmış, modern yaşamının nimetlerine ve normlarına gözü kapalı uyarsınız, ya da geri kalmışlığın karanlığında kendinize küflü bir köşe edirsiniz.

Kanadalıların yangın tatbikatları akıl almaz bir organizasyon, nizam, abartı, takıntı şaheseridir ve Kanadalılar bu işi neşe hâli içinde ama aynı zamanda yüksek bir sorumluluk duygusu ve ciddiyetle yaparlar. Yangın tatbikatları bazen önceden duyurularak bazen de gerçeklik etkisi güçlü olsun diye ansızın yapılır. Oradaki üniversite binasında yaşadığım ilk tatbikat benim için kesinlikle son derece eğitici, öğretici ve unutulmaz bir deneyim olmuştu.

Ne zaman orada bölüm sekreterlerinin çalıştığı ofise gitsem, evrak dolaplarının birinin üzerinde bir *kask* göürdüm. Bu nesne daha önce hiç dikkatimi çekmemişti –aslında genelde dalgın bir insan olduğum için sekreterlikte bir şömine ve üstünde ge-yik kafası olsa da fark etmeyebilirdim. Belki de fark etmememin nedeni kaskların o toplumda bisiklet sürenler tarafından yaygın olarak kullanılması ve bu yüzden kaskların her yerde olmasıydı. Fakat, eğer dikkatli baksaydım, sekreterlikte evrak dolabının üzerinde duran kaskın bir bisiklet kaskı değil, inşaatlarda çalışanların giydiği sarı renkli, darbelere çok daha dayanıklı gerçek bir endüstriyel kask olduğunu görecektim.

Bir gün bir tatbikat oldu ve ben o kaskın neden orada durduğunu öğrendim. Öğleden sonra, birden binada alarmlar çalmaya başladı. Alarmin sesi, eskiden okullarımızda teneffüs baş-larken ve biterken çalınan o tiz ve kulak delici zırlıtıya benzi-yordu; tek farkı, titreşen küçük metal kolun çarptığı metal dis-kin bizdekinin 5-6 katı büyüklükte olması ve zilin çıkarttığı se-sin bizim eski tip teneffüs zilinden 10 kat daha gürültülü olma-

sıydı. Ofisimin kapısı açıktı ve o insan kulağının dayanamayacağı şiddetteki sesin eşliğinde koridorda hızlı hızlı yürüyen akademik/idari personeli ve öğrencileri görüyordum. Kapımın önünden geçen master ve doktora öğrencisi arkadaşlarım, beni hala bilgisayarımın başında otururken görünce “Pazar ayinini ekme-ye çalışmıyorsun değil mi?” gibisinden bir havada, medeniliğimi test etmeye yönelik ses tonu ve yüz ifadeleriyle, “Aşağı iniyorsun, burada kalmayacaksın, değil mi?” diye soruyorlardı. Tam o sırada, 55-60 yaşlarındaki sevimli bölüm sekreterimiz göründü. Kafasında, sekreterlikte gördüğüm o inşaat kaskı vardı. Aynı türden bir kask, bürokratik işlerde bize yardımcı olan idari sekreter hanımın kafasında da vardı. Bu ikisi, sonradan anladığıma göre, “yangın ve benzeri felaketlerden sorumlu bina görevlisi” gibi bir unvan da taşıdıklarından dolayı, devam etmekte olan operasyonda lojistik kontrolü sağlamak ve binadakilerin tümünün güvenli bir şekilde tahliye edildiğinden emin olmak için hızlı adımlarla koridorlarda dolaşıyorlardı. Bir an sekreterimizle göz göze geldik, oturduğum yerden gülümseyerek “Merhaba!” dedim. Onun yüzünde gülümseme yoktu. Önce şaşkın sonra biraz kınayan ve de küskün bakışlarla yüzüme baktı, nazik bir şekilde bana ne yapmam gerektiğini anımsattı ve hızlıca yoluna devam etti. Bu anlamlı günde Kanadalılara daha fazla ızdırap çek-tirmemek için odamı terk ettim, binanın önündeki çimenlik alana çıktım, toplu halde bekleyen büyük kalabalığa yaklaştım. Kaskları hala kafalarında olan sekreterlerimiz aralarında konuşarak son performans değerlendirmelerini yapıyorlardı. Akademisyenler bu fırsatı değerlendirerek aralarında sosyalleşiyorlardı. Binada bulunan herkes için faydalı ve hoş bir gün olmaktaydı. Etkileyici tatbikat ritüeli sona ererken ben de etrafımdaki aydınlık, mutlu yüzlere bakıyordum. Tabii ben sergilenen tatbikat organizasyonu/ayini ile aramda Kanadalılar kadar derin bir me-

tafizik bağ kuramadığım için, o an kitlenin duyumsadığı aydınlığa da mazhar olamıyordum. Bir an, sanki orada dingin bir halde ayakta duran ve gözleri ışılan Kanadalıların hep birlikte “*Misereatur tui omnipotens logos . . . advocatus diaboli! . . .*” gibi Latince sözler mırıldanarak ve ellerinde münkirlere saplanan hançerler olduğu halde ağır ağır üstüme yürüyecekleri hissine kapıldım.

Alarmlar konusunda daha da uyarıcı ve bilinçlendirici bir deneyimi, üniversitenin yakınlarında yüksek bir apartmanda kalırken yaşadım. Gece uyurken müthiş bir yangın alarmı sesiyle uyandım. Hava henüz karanlıktı. Saate baktım, 5 civarındaydı. Genellikle binada gece-gündüz alarmlar çalar, ancak bu hiç bir anlama gelmezdi. Çünkü bir mutfakta tavadan çıkan duman biraz artsa, hemen alarm zırlamaya başlardı. Bunun nedeni de, güvenliği en üst seviyede bulundurmak için evlerdeki alarmların devreye girme sınırını gayet düşük bir düzeyde tutmaları, yani bir mutfakta biraz fazla karbon monoksit üretilse alarmın hemen aktif hâle geçmesiydi. O yüzden, sabah saat 5’te binanın genel alarmları çalmaya başlayınca, doğal olarak yattığım yerden küfrederek uykuma devam etmeye çalıştım. Ama alarmlar susmadı. Apartmanın koridorlarından da hızlı hızlı yürüyen ve konuşan insanların sesleri gelmekteydi. Sonunda kalkıp balkondan ne olduğuna baktım. İnsanlar çoğunlukla yatak kıyafetleriyle binadan dışarı çıkmış, apartmanın önünde büyük bir kalabalık halinde toplanmıştı. Bu da ortada ciddi bir durum olduğunu gösteriyordu. Ben de mecburen binanın önüne kadar indim ve hangi dairenin yanmakta olduğunu anlamak için balkonlara bakmaya başladım. Ortada alev veya duman yoktu. Sonra çevremde konuşulanlardan anladım ki, bir yangın tatbikatının ortasındaydık. Zaten uyku sersemi olduğum için bir an yaşadıklarım gerçek değilmiş, bir rüyanın ortasındaymışım veya bir kuantum garipliği

sonucu paralel ama bizimkinden biraz daha absürt bir evrene geçiş yapmışım gibi geldi. Aslında gerçeklik duygumu yitirmemin temel nedenlerinden biri, tatbikat nedeniyle aşığıya inmiş olan insanların sergiledikleri genel durum ve ruh halleriydi. Saat sabahın 5'inde korkunç bir zil sesiyle uyandırılmış, sıcak yataklarından kalkmış, pijamalarıyla ve dağınlık saçlarıyla aşığıya inmiş olan topluluk, başlarına gelen şey fevkalade akla uygun ve hatta keyifli bir durummuş gibi gülüşerek ve soğukta titreyerek bekliyordu.

Toplumsal alanda yaşanan bir olguyu farklı yönlerden irdelemek ve yorumlamak olanaklıdır. Yukarıdaki örnekte, apartman sakinlerinin sabah saat 5'te medeni ve uysal bir şekilde evlerini terk edip bir yangın tatbikatına katılmalarının onların eğitim, bilinç ve duyarlılık düzeylerini ortaya koyduğu savlanabilir. Tatbikatın saat 5'te yapılması sayesinde binada yaşayanların tatbikata en üst düzeyde katılımlarının sağlandığı da eklenebilir. Ve bu küçük rahatsızlığın karşılığında, tatbikatın sağladığı deneyim sayesinde olası bir yangında yaşanacak can kaybının daha az olacağı söylenebilir. Öte yandan, aynı toplumsal olguya farklı bir anlamsal perspektiften yaklaşılması ve *farklı bir görüngüsel alanın gün ışığına çıkarılması* da olanaklıdır. Bu farklı yaklaşım ve yorumlar yüzeyde görünenlere ilişkin gerçekleri geçersiz kılmaz. Felsefecilerin yüzyıllar boyunca varsaydığının aksine, gerçeğin veya doğrunun öyküsünü anlatacak birden çok söylem-zemini bulunabilir.

Saat sabahın 5'inde tüm apartman ahalisi binanın önünde dikilmekteydik. Tatbikat her anlamda gerçeğe uygun bir şekilde icra edilmekteydi. Yani: itfaiye araçları ve itfaiyeciler de oradaydı. İtfaiyeciler ciddi bir yüz ifadesiyle apartman girişinin civarını plastik kordonla kapatmışlar, giriş-çıkışı kontrol altına almışlardı. Bütün bu prosedürde gizemli bir yön vardı çünkü biz dışarı-

da bekleyenler içeride ne yapıldığını göremiyorduk. Bizim işimiz yataktan bilinçli bir şekilde kalkıp, don-paça aşağıya inip sabırla ayakta dikilmektir. Tabii bu duruma kesinlikle şükretmek lâzımdı çünkü tatbikatçılar insanları sadece aşağıya indirip bekletmek yerine, genelde K.Amerika’da yapıldığı gibi, “Evet, şimdi hem eğleneceğiz hem de öğreneceğiz” diyerek o saatte bize hızlandırılmış bir alarm kursu verip hemen ardından da yangına bilinçli yaklaşım konusunda sözlü bir sınav yapabilirlerdi.

Tatbikat nedeniyle aşağıya inmiş olan apartman sakinlerinin içinde bulundukları hâlet-i ruhiye konusunda insanın aklına doğal olarak şu soru gelmektedir: Nasıl olup da insanlar o saatte zırlayan bir alarmla uyanıp, yataklarından kalkıp, en ufak bir şikayet belirtisi göstermeden, tek bir itiraz sesi bile çıkarmadan, gülümseyen bir yüzle soğuk havaya çıkabilmektedir? Bu *gerçekten* nasıl *mümkün* olmaktadır? Bu ve benzeri sorular sorulduğunda, ezberlenmiş gelişmişlik/uygarlaşma sloganlarına ve bu sloganlara eşlik eden hipnotize edici erdem imgelerine kapılmak gerekiyor. Ortada olan “vaka” şudur: Özellikle K. Amerika coğrafyasında, insan yapımı bir kural özneler-arası alanda dolaşımında bulunuyorsa; o kural ne kadar abartılı, takıntı ürünü ve rahatsızlık verici olursa olsun, kendisine karşı oluşabilecek tüm muhalefet ve isyanı bastıracak, özneleri teskin ve itaate teşvik edecek olan güçlü bir normatif etki alanı yaratmaktadır. Eğer, buna ek olarak, güvenlik unsuru da işin içine giriyorsa (veya işin içine sokuluyorsa), zihinler o toplumsal norm karşısında akıl almaz bir şekilde paralyze olmakta, bireyler neredeyse istisnasız bir uyum içinde hareket etmeye başlamaktadır.

Sonraki bölümlerde göstermeye devam edeceğim gibi, bu uyumu olanaklı kılan normatif alanın (yani çağdaş onto-et-hos’un) iç dinamikleri *değişik bağlamlarda* irdelenebilir.

IV

Atlantik kıyısında bulunan güzel, (onların ölçülerine göre) tarihi ve (onların ölçülerine göre) büyük bir Kanada şehrinde geçirdiğim iki yıl boyunca duyduğum en çarpıcı ve belleğe kazınacak yerel haber, bazı sivil toplum kuruluşlarının çocuk bahçelerinden salıncakların kaldırılması için lobi ve propaganda faaliyetleri yürütmeleri, kamuoyunu ikna çabasına girişmeleri idi. Bu haberi bir gazetede görmüştüm; daha sonra toplumsal konuları işleyen ve entelektüel şahısların ya da kanaat önderlerinin katıldığı bir radyo programında yayınlanan bir söyleşide bu konuda üretilen fikirleri ve argümanları dinledim. Öne sürülen görüş esas itibarıyla şöyle bir şeydi: Her yıl çok sayıda çocuk parklardaki salıncaklardan düşmekte ve bazen dizlerini, dirseklerini yaralamaktadır. Bu yüzden, çocukların güvenliğine doğrudan tehdit oluşturan salıncaklar çağdaş şehir yaşamında yeri olmayan unsurlardır. Parklardan ve çocuk bahçelerinden sökülmeleri emniyetleri açısından şarttır.

Bu tezin ve onun kökeninde yatan endişenin sağlıklı bir değerlendirilmesini yapabilmek için öncelikle Kanada'daki çocuk bahçelerinin yapısına ve salıncakların materyal özelliklerine ilişkin bazı açıklamalar yapmak gerekiyor. Kanada'daki parklar ve oyun alanları dünyanın hiç bir yerinde olamayacak şekilde ayırtı gözetilerek ve her potansiyel tehlike mümkün olduğu kadar bertaraf edilecek şekilde tasarlanmıştır. Bu durum özellikle salıncak konusunda kendisini tüm açıklığıyla gösterir.

Birincisi, Kanada'da çocukların bindiği salıncak yakından incelendiğinde, oturak kısmında malzeme olarak kullanılan kauçüğün sertlik açısından özenle seçildiği anlaşılır. Türkiye gibi ülkelerde salıncak genelde zincirlere tutturulmuş dikdörtgen şeklinde bir tahtadan oluşur (veya en azından bir zamanlar öyleydi). Eğer bu tahta savrulurken olur da kafanıza çarparsa, başımı-

zın yarılacağı hemen hemen kesindir. Ancak Kanada gibi medeni ülkelerdeki salıncaklarda kullanılan hafif kauçuk, bir bebeğin başına çarpsa bile, herhangi bir yaralanmaya veya hasara neden olamayacak bir maddedir.

İkincisi, Kanada’da salıncakların altında –az gelişmiş ülkelerde sıkça görüldüğü gibi– sert bir beton zemin veya iri taşlar değil, nitelikli ve büyüklüğü iyi ayarlanmış yuvarlak çakıllar veya uygun bir kumlu yüzey bulunur. Eğer olur da bir çocuk salıncaktan yere düşerse, herhangi bir kemiğini kırma, bir yerini yaralama veya kötü bir şekilde sakatlanma olasılığı yok denecek kadar düşüktür.

Doğu topraklarında yaşayan insanların, çocuklarını Kanada gibi ülkelerde doğurup büyötmek konusunda ne kadar büyük bir arzu içinde oldukları herkesin mâlumudur. Kanada, Birleşmiş Milletler gibi kuruluşların alt-organları tarafından sürekli olarak “dünyanın en yaşanabilir 3-5 ülkesinden biri” seçilmektedir. Kanada’da sağlığa, eğitime ve güvenliğe verilen büyük önem, doğal olarak, dışarıdan bakınca insanları büyülemektedir. Oysa burada sorulması gereken asıl soru şu olmalıdır: Çocukların bir salıncaktan düşüp dizlerini sıyırmaları olasılığından bile bu kadar çekinen bir toplumun ürettiğı ve yetiştirdiğı genç insanların dünya ile ilişkileri nasıl bir ilişkidir? Bu pürüzsüzlük *telos*’una yönelik oluşturulan özneler dünyada nasıl var olmaktadır? Aslında Kanada gibi ülkeler, çocukların yetişmesi için en yanlış yerler olabilir mi?

Unutulmaz bir sahne: Kanada’da bir bölüm partisinde bir profesörün üniversite çağına gelmiş, iyi yetiştirilmiş, genel kültürü son derece gelişmiş, bu yüzden de Türkiye gibi bir ülkeye dair milyonlarca ilginç soru sorma kapasitesine sahip olan, akıllı ve zeki oğlunun Türkiye’ye ilişkin olarak bir Türk’e sorduğı soru: “Türkiye’de suç oranının şehirlere göre dağılımı nedir?”

İşte bu yüzdendir ki sevgili arkadaşım James ve sevimli eşi yıllar önce İstanbul'u gezmek için bir turizm paketi satın alıp ve bir gezi sürüsüne katılıp bu topraklara gelmiş ve, daha da kötüsü, İstanbul'a gelip de *yaşayan İstanbul'a hiç dokunmadan* ülkelerine geri dönmeyi başarmışlardı. Eğer bir halkı sıfır yaşından itibaren dizlerinin sıyrılmasına neden olacak düşmelerden, her an çıkabilecek yangınlardan, fiziksel ve ruhsal incinme risklerinden, karışıklıktan, mantıksızlıktan korumaya yönelik ve bütünüyle hijyen odaklı bir yaşam-dünyası oluşmuş ise; o halkı oluşturan insanlar, doğal olarak, gündelik iletişimi esnasında konuştukları kişilerle aralarında yaklaşık 90 santimlik mesafenin sağlandığından emin olmaya çalışır, bilgisayar sistemlerinin aksama olasılığına karşı ve ne olur ne olmaz diye gaz maskeleri ve ilk yardım çantaları satın alır. Ve bu iyi korunan insanlar, İstanbul'a yapacakları turistik ziyaretin belki de en önemli, en değerli ve en müthiş olabilecek kısmını –yani belirsizlikten doğabilecek beklenmedik olayları, yepyeni deneyimleri, aksaklıkları, pürüzleri, anlamlandırılmayan tuhaflıkları, daha önce karşılaşılmamış kaotik vaziyetleri, dilini bilmediğin topraklarda yeri geldiğinde iletişim kurmak için ellerini, kollarını, gözlerini kullanmak zorunda kalmanın insanda uyandırdığı taze duyguyu, yani kelâmın yok olduğu ânın sahiciliğini ve en sonunda da o en ilkel yöntemlerle iyi bir iletişim kurulduğu anda hissedilen söze gelmeyen yakınlığı– gayet ahmakça bir şekilde *en baştan yok etmeye çalışırlar*. Çoğunlukla da bunda başarılı olurlar.

BÖLÜM 3

ÖZGÜRLÜĞÜN DAĞITIMI VE TÜKETİMİ*

I

Geleneksel kıyafetleri içinde iki Budist rahip, bir akarsu kenarında heyecanla konuşmaktadır. Rahiplerden biri diğerine oğlunun aydınlanmaya ulaşabilme arzusuyla sabah gün doğarken baba ocağını terk edip yollara düştüğünü söyler. Bir an sessizce durur ve sonra konuşmasını sürdürür: “Kim bilir ne zaman görürüm onu bir daha”; siyah gözlerini gökyüzüne çevirir, “Hakikat arayışı zorlu bir serüven. O yoldan eli boş dönmek de var”. O sırada tanıdık bir ses duyarlar: “Buldum bile, baba!” İki yaşlı rahip şaşkınlıkla başlarını sesin geldiği yöne çevirirler. Kenarında durdukları dere yatağının hemen yanındaki tepenin üstünde ve bir taş atımı mesafede çekik gözlü genç bir adam kollarını kavuşturmuş gülümseyerek onlara bakmaktadır. Hemen yanında da, batan güneşin altında ışıldayan son model, safari tarzı, 4x4 bir araba durmaktadır. Gizemli bir Uzakdoğu müziği bu görüntüye eşlik ederken, arka planda yumuşak ve derin bir ses duyulur: “Ötesini Aramanıza Gerek Yok”. Bu reklam, yanlış hatırlamıyorsam, 1998-2000 yılları arasında K. Amerika’da TV kanallarında gösterilmişti.

Günümüz insanını kuşatan çağdaş yaşam-dünyasının muhteşem yönlerinden biri, bu dünyanın felsefi temaları çoğunlukla olumsuzlayan bir ruha sahip olmasından ziyade, felsefi simge ve

* Bu bölüm, ağırlıklı olarak, 2003 yılında yayımlanan bir makaleme dayanmaktadır: “Çağdaş Bir Görüngü Olarak Özgürlüğün Dağıtımı ve Tüketimi”, *Felsefe Tartışmaları: A Turkish Journal of Philosophy* (“Özgürlük” Özel Sayısı), sayı: 31, 2003, 11-32.

işaretlerin oldukça değişik toplumsal sektörlere veya alanlara girdiği, o alanlarda beklenmedik kavramsal melezler yarattığı ve söylem-eylem düzlemini büyük bir incelikle şekillendirdiği bir dünya olmasıdır. Günümüz dünyası, Søren Kierkegaard'ın benzetmesini değiştirirsek, felsefe güneşinin hem bilgelik peşinde koşanların –ki, pragmacılara rağmen bunların hâlâ mevcut olduğu varsayılabilir– hem de bir mamulün halkla ilişkilerini tasarlayan kişilerin üzerinde parlayabileceği bir yerdir. Descartes'inkinden epeyce farklı olarak bu çağda, felsefe ağacının (kökleri, gövdesi ve dalları ile) piyasa koşullarının söylem evreninde gelişip onun gerektirmelerine göre meyve vermesi tercih nedeni olarak görülebilmektedir. Kısmen bu sayededir ki, daha farklı bir toplumbilimsel ve siyasi paradigmadan bakan olası bir gözlemcinin hissedebileceği kavramsal kafa karışıklığını, bugünün öznesi içinde bulunduğu yaşam-dünyasında deneyimlememektedir. Söz konusu paradigmanın veya onto-ethos'un çerçevesi içinde; belli bir tip hamburger bir ailenin mutluluğa ulaşmasında kilit rol üstlenmekte, bazı şampuanlar kadınların özünü dışa vurmakta, belli bir tür *Cola* kendisini içeni genç kılp radikalleştirilmekte, ve belli bir takım arabalar da sürücülerini özgürleştirmektedir. Mecâzi olarak değil. Toplumsal boyutta ve ruhsal olarak. *Gerçekten*.

Ticari nesnelerin “özgürlük” gibi kavramların kullanımı yoluyla dönüştürücü/büyüsel özellikler edinmesi ve fetiş niteliği kazanması, irdelenmesi keyifli ve yararlı olabilecek bir toplumsal olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda da önemli bazı soruları gündeme getirmek olanaklı görünmektedir: Günümüzde öznenin özgürlüğünün olanaklılık koşullarını belirleyen olgular arasında merkezci bir yer tutan üretim ve tüketim süreçleri tam olarak nasıl bir görüngüsel tablo oluşturmaktadır? Bu süreçler ve mekanizmalar neyi belirttik kılıp, neyi gizlemek-

tedir? Ticari nesnelerin, yaşam-dünyası içinde anlam kazanması ve ideolojik bir alan oluşturmaları ne tür bir olumlama veya olumsuzlamadır?

II

Jean Baudrillard'ın da altını çizdiği gibi, 'fetiş' kelimesinin Latince kökeni olan '*facere*' (materyal ya da üretimsel anlamda "yapmak") deyiimi, bizim günümüzde fetiş ile ilintilendirdiğimiz yan-anlamların tersi yönde göndermeler yapmaktadır. 'Fetiş' kelimesi, doğal olanın içinde gizlenen veya onun aracılığıyla ortaya çıkan kutsal, tabusal veya büyüsel nitelikler ve değerlerden önce; üretilme, maddesel bir emeğin sonucunda var edilme, yapay ve taklit olma kavramlarına işaret eder. Elbette, tarihsel olarak bakıldığında, fetiş nesnelerinin el emeğinden tamamen bağımsız olarak belirlenip kültürel dolaşıma girdiği pek çok durum görülebilir: Bir tutam saç, bir ağaç, kemik parçası veya bir ırmak gibi "doğal nesneler" sıklıkla fetişsel niteliğe sahip şeyler olarak kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, fetişin oluşmasında *poiesis*'in (somut, maddesel üretim veya yapım) oynadığı varsayımsal rol karşımıza her durumda berrak bir şekilde çıkmamaktadır. Ancak kelime-kökensel düzeyde ortaya çıkan bu durumun önemsiz bir ayrıntı olmaktan çok, fetiş görüngüsünün veya olgusunun özüne ilişkin kayda değer bir gerçek taşımakta olduğunu da düşünebiliriz.

Toplumsallığın olduğu zaman-mekan parçalarının tümünde, öznelere sürekli fetişsel eylemlerde bulundukları söylenebilir. Her ne kadar fetiş kavramı antropologlar, etnologlar ve misyonerler tarafından ilk başta Batı Afrika'nın yerli toplumları ve onların ritüelleri ile özdeşleştirilmiş olsa da, çağdaş söylem bu sınırlı kullanımın ötesine geçmeyi olanaklı kılmaktadır. 'Fetiş' deyiimi, kısıtlı bir toplumsal düzlemde kullanılmaktansa, daha ge-

niş bir yan-anlamlandırmalar ağı içinde işlev görmeye başlamıştır. En geniş tanımıyla bakıldığında fetişsellik olgusu, bir gelenek içinde var olma, bir yaşam-dünyasının veya onto-ethos'un içinde yer alma ve nesneleri bir yorumsama çatısı altına çekme kavramlarının ayrılmaz parçası olarak ortaya çıkar. İnsan fetişsel hayvandır. Çocukluğunun geçtiği evi yıkılmış halde görüp hüznlenen ya da gömleğinin markası aracılığıyla kimliğini, kişiliğini, sınıfını ve ilişkisel sınırlarını vurgulayan bir insanın deneyimlediği şeyin, görüngüsel-yapım itibarıyla, belli taşları büyüsel özellik barındıran nesneler olarak gören bir yerlininkinden çok farklı olduğu söylenemez. Bu üç örnekte anılan durumun dışarıdan –yani “nesnel” (*object-ive*) olarak– manzarası elbette oldukça çoraktır: Bu örneklerde, fiziksel ontolojinin içinde ikâmet edebilenler yalnızca yığılı tuğlaların oluşturduğu enkaz, dikilmiş kumaş parçası ve yerlinin elinde tuttuğu sıradan taşlardır. Bununla birlikte, insanların yaşam-dünyalarını oluşturan unsurların çoğunun özü maddenin ötesine geçme, maddeyi öykündirme ve anlam üretme anlamında “büyüsel” ya da “fetişsel”dir, toplumsal bir algıya karşılık gelir ve genel olarak dersek, insan topluluklarının maddeye iliştiirdikleri anlatıların ve söylem dağarcıklarının bileşkesidir.

Elbette fetiş insanlara göksel olarak indirilen veya doğanın bizzat kendisi tarafından insanların kullanımına yönelik olarak özenle seçilerek işaretlenen bir şey değildir. Kelime kökeninin de ifade ettiği gibi, fetişin özünde yapılmışlık, yapaylık, öykünme gibi fikirler yatmaktadır. (Baudrillard bu unsurların tümüne “kültürel-işaretsel emek” adını verir.) Nesnenin fetişleşmesi, en genel ifadesiyle, özneler arası bir bilgisel ve anlamsal örgütlenmeyi ve nesneye atfedilecek duyu-üstü anlamın kültür içinde dokunarak dolaşıma sokulmasını gerekli kılar. Bu durumun nesnenin doğallığından veya yapaylığından –ve kültürel dokunun

üretim/tüketim ilişkileri bağlamında ne kadar karmaşık veya gelişmiş olduğundan– bağımsız olarak doğruluk değeri taşıdığı düşünülebilir.

Bu noktada bir ayırım yapılabilir: Nesnelerin ve onları saran toplumsal eylemlerin anlamlandırılması süreçlerinin geleneksel kültürlerdeki olağan biçimi ya da kipi, çağdaş tüketimsel fetiş görüngüsünün özünden farklı olarak *kendiliğindenliktir*. Örneğin, Avustralya yerlilerinin belli nesneleri totemleştirmeleri ve bu totemleri evreni yarattığına inandıkları Düş Gören Varlıklar ile özdeşleştirmeleri veya farklı toplumlarda insanların anıları olan nesneleri nesne olmanın ötesine çıkarmaları gibi süreçler, birileri tarafından tasarımı olarak yaşama geçirilmiş ve normatif koşulları önceden göz önüne alınmış süreçler değildir. Genel olarak söyleyecek olursak, bu tür anlamlandırmaların görüngüsel tabanı, insan topluluklarının kendilerini saran dünyayı kavrama çabası çerçevesinde oluşturdukları ön-tasarımsız, ön-belirlemesiz ilişkilerdir. Elbette bu betimlemeye tam uymayan, bilinçli ve hesaplı olarak bireyler tarafından tetiklenen ve bu anlamda “kendiliğinden” olmayan tikel anlamsal durumlar ya da oluşumlar da vardır. Ancak yukarıda kastedilen, daha çok, geleneksel kültürlerin normatif olanaklılığının temelinde yatan en özsel koşulun kendiliğindenlik kipinde yaşama geçen anlamlandırmalar olduğudur. Öte yandan, her ne kadar çağdaş ticari fetiş olgusu da belli bir kendiliğindenlik unsuru içerse de, çağdaş Batı toplumlarındaki fetişleştirmenin normatif alt yapısının önemli bir kipi *tasarım, yönetme ve yönlendirmedir*. Kendi başlarına bırakıldıkları ve idare edilmedikleri sürece, çağdaş öznelerin toplu halde ve kendiliklerinden bir sabunda, hamburgerde veya taşıtta barınan işaretsel büyü, mutluluk sağlayan soyut cevheri veya özgürleştirici gücü keşfetmeleri son derece zordur.

Herbert Marcuse’nin ünlü *Tek Boyutlu İnsan* kitabının başla-

rında da belirttiği gibi, sanayi toplumlarında tüketim olgusunun çözümlemesini ideolojik olmayan yöntemlerle yapan çok sayıda eser bulmak olanaklıdır. Ayrıca bu tür irdelemelerden gelecek bilgi, onun deyişiyle, zaten “televizyonu birkaç saat veya birkaç gün sürekli açık tutmak, reklamlar başlayınca televizyonu kapamamak ve ara sıra da kanal değiştirmek” yoluyla da edinilebilir. İdeolojik bir irdeleme, bunun tersine, özneliği belirleyen ve sınırlandıran sistemleri ve kipleri ortaya çıkarmakla uğraşmalıdır. Ve bu kipler yalnızca “olumsuz deyimlendirmelerle” dile getirilebilirler.

Bu tür bir konunun görüngübilimsel-ideolojik irdelenmesi, dikkatimizi nesneye değil fetişsellikğin normatif olanaklılık ve anlam koşullarını hazırlayan işaretel yapıya çevrilmesini gerekli kılmaktadır. Doğal unsurların yalın bir şekilde bir araya getirilmesiyle oluşan bir tapınma nesnesinin ya da gelişmiş bir teknoloji ve sanayi sisteminin ortaya koyduğu ticari ürünün onu fetişleştiren öznelerde uyandırdığı büyülenme, hayret, hayranlık, yücelik ve doyum duygularının görüngüsel irdelenmesi, *nesnenin kendisinin değil* onun anlamsal dolayımına olanak tanıyan toplumsal-söylemsel-simgesel yapının gün ışığına çıkarılmasını gerektirir.

Elbette benzer bir düşünceyi *öznenin kuramsal merkezden uzaklaştırılması* yönünde de dile getirebiliriz. Gerek kendiliğindenlik gerekse yönlendirilmişlik kipinde, “bir anlamlandırma olarak fetiş” olgusunun felsefi olarak hakkıyla anlaşılabilmesi için bakmamız gereken yer tikel öznelerin zihinsel durumları ve yönelmişlikleri değil, *Foucaultcu* bir tarzda dersek, bunları olanaklı kılan toplumsal söylemlerin bireylerin zihinlerine nasıl şekil verdiği, söylenebilecek ve bilinebilecek olanı nasıl belirlediği ve bunu eylem alanına nasıl taşıdığıdır. Bu bağlamda, felsefecinin uğraşabileceği kritik konulardan biri, farklı kiplerde ortaya

çıkabilen fetiş gibi bir toplumsal görüngüyü ele almak ve öznelere belli bağlamlarda fetiş ve fetişsellik nasıl belirleyip ideolojik olarak nasıl konumlandığı sorusunun tam tersini sormaktır.

“Çağdaş şehirli insanın asıl tükettiği şey bir simgeler, kodlamalar ve anlamlandırmalar sistemidir.” Bu düşünce başka bir açıdan şöyle de sözeleştirilebilir: Bir şeyin fetiş olarak ortaya çıkması, nesnenin tasarlanmış bir yorumsama zemini kapsamında var edilmesi anlamında çağdaş bir *poiesis* örneği olarak görülebilir. Bir arabanın ya da şampuanın materyal kaynaklar kullanılarak “yapılması”, temelde onun kültürel bir işaretleme ve simgeleme sistemi kapsamında belli yapay güçlere sahip bir tüketim nesnesi olarak *kimliklendirilmesidir*. Baudrillard’ın, fetiş kavramının felsefi olarak izini sürerken kelime-kökensel bir noktaya parmak basmasının da nedeni budur.

III

İnsanların satın alma özgürlüğünün belki de bireyin ulaşabileceği en uç özgürlük olarak kabul edildiği çağdaş düzen –pek de tesadüfi olmayan bir şekilde– aynı zamanda bireylerin siyasi karar mekanizmalarına olan etkilerinin son derece düşük olduğu bir toplumsal yapıya sahiptir. Bu ikinci saptamaya Amerika’dan somut bir örnek: 1994’de A.B.D., Kanada ve Meksika arasında imzalanan NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) sayesinde sermayenin hareketlerini sınırlayan yasal düzenlemeler aşama aşama kaldırılmış, böylece karar mekanizmaları halk tarafından oyla seçilen temsilcilerden, toplumsal-çevresel-insancıl sorumluluklarla bağlanmayan girişimci kesime geçmiştir. NAFTA’nın gerçek boyutu ve sonuçları halkın yalnızca küçük bir bölümü tarafından bilinmektedir. Geçmişte muhtelif Amerikan şirketleri, bazı kimyasal maddelerin kullanı-

mını ülkeleri içinde sınırlamak, vatandaşlarını ve çevreyi korumak isteyen Kanada ve Meksika hükümetlerine NAFTA sayesinde açtıkları davalarla on milyonlarca dolar kazanmışlardır. Bu şirketlerin iş yapma biçimlerini denetleme konusunda yöre halkının, eyaletlerin veya hükümetlerin elinde neredeyse hiç bir yaptırım gücü bulunmamaktadır. Benzerleri sıkça görülen başka bir örnek, 1996'da ortaya çıkan Dr. Nancy Olivieri ve *Apotex* şirketi vakasıdır. K. Amerika'daki üniversitelerde yürütülen tıbbi araştırmalar artık çok büyük oranda dev ilaç şirketleri tarafından desteklenmekte ve bilimciler sponsorları tarafından piyasaya sürülen bir ilacın insanlara ciddi biçimde zarar verme riski bulunduğunu kamuoyuna duyurmaya kalktıklarında, ilacı pazarlayan şirket genelde üniversiteyi ve araştırmacıları parasal ve hukuksal açıdan açıkça tehdit etmektedir. Sonuçta üniversiteler parasal yıkıma uğramamak için araştırmacı doktorları işten çıkararak sorunu çözmekte, etik yönleri ve cesaretleri ağır basan doktorların ortaya çıkıp açıklama yapma durumları dışında, şirketler istediklerini elde etmekte ve konuyu kamuoyunun bilgisinden uzak tutmaktadırlar. Genel anlamda, sıradan bireyler ve bunların oluşturduğu sivil örgütler dizge içinde çoğunlukla etkisiz ve etkisiz bir konumdadır. Bu nedenlerle, bireylerin *günlük yaşamın bir boyutunda özgür oldukları* düşüncesinin dolaşımda olması ve özümsemesi, ideolojik yapının işleyiş mantığı açısından hassas ve önemli bir konudur.

Çağdaş bireyin, tüketim ve fetişleştirme trafiğinin ortasında kendisini önemli, değerli, özgür ve kontrol-elinde bir varlık olarak hissetmesi, sistemin gerektirmelerine uygun bir şekilde oldukça karmaşık dinamiklerden süzülerek toplumsal alanda yaşam bulur. Birey benzersizdir, özgürdür ve güçlüdür; *ancak* bu soyut olgular karmaşık ve çelişik bazı unsurların işlerliğini gerektirir. En temel olarak da, biricik ve güçlü olmanın aslında

epeyce kırılğan ve oynak bir zeminde gerçekleşmesi sonucunu doğurur: Ticari simgeler, işaretler ve büyülerin verdiği bireysel gücün ardında dile gelmeyen büyük bir tehdit ve boşluk yatar. Toplumsal eleştirmenlerin sık sık belirttiği gibi, çağdaş tüketim toplumu özünde incelikle hesaplanmış bir denetim kavramına ve öznenin anında doyumunu ilkesine dayanır. Buna ek olarak, artık pazarlamanın hedefi ürün olmaktan iyice çıkmış ve neredeyse yalnızca tüketiciyi hedef alır hale gelmiştir. (Baudrillard, John Kenneth Galbraith'in şu sözlerini anımsatır: "Arabaları satmanın üretmekten daha zor hale gelmesiyle birlikte, insan insanın biliminin nesnesi konumuna geldi".) Jackson Lears gibi yorumcular bunun en etkili yolunun tüketicinin özgüveninin üzerine gitmek, bireyi diğer (olası) tüketicilerle kıyaslandığında eksik ve yetersiz göstermek ve ürünlerini tüketmeyen kitlenin bir özne olarak değerinden yitireceği duygusunu aşılama olduğunu söylemektedir. Tüketim toplumunda "cehennem aslında diğer insanlardır". Bireyler kendilerine sunulan bol çeşitli ürünleri yaşamalarına soktukları ölçüde doyum, mutluluk ve özgürlüğe kavuşmalı, buna karşı geldikleri ya da uymadıkları sürece kendilerini yalnız, yalıtılmış, uyumsuz ve dışarıda hissetmelidirler. Tüketim, yaşamın karşımıza çıkardığı güçlüklerin ve boşlukların yanıtı, sağaltım odağı ve nihai çözümüdür. Ancak bütünüyle doyuma ulaşmış tüketiciler bu paradigma çerçevesinde arzu edilecek şeyler değildir. Bireyler aldıklarıyla asla yetinmemeli ve belli bir arzuyu doyurmaktan dolayı gevşememelidirler. Bir ürünü edindikten az bir süre sonra tüketicinin gözleri ticari nesneler evrenine henüz giren daha yeni, daha gelişmiş, daha hızlı veya daha büyük olan ürüne çevrilmelidir. Ve bu süreçlerin sonucunda ortaya çıkan benlik en ince dokusuna kadar işlenmiş, belli bir kalıba dökülmüş ve kaçınılmaz olarak zedelenmiş bir benliktir. Örneğin, özne, bedeninin her noktasının yetersizliğinin

den Ő p he etmeli, eleŐ tirel olarak yaklaŐ ılmalı ve ideal Ő ekle girmeye zorlanmalıdır. Buna uygun olarak g n m zde,  rneğin, g zellik ve bakım kavramları  ok farklı anlamlar kazanmıŐ lardır: Doğal haliyle beden eksiktir ve bireyin baŐ arılı olmasının  n n nde bir engel oluŐ turmaktadır.

90'lı yıllarda g ndeme gelen ve toplum eleŐ tirmenleri tarafından tartıŐ ılan  arpıcı bir  rnek Ő uydu: "İngiliz k kenli *Hindustan Lever Limited* Ő irketi tarafından  retilip  oğu az geliŐ miŐ  veya geliŐ mekte olan 40 civarında  lkede pazarlanan *Fair and Lovely* (*Akça ve Sevimli*) markalı sabun, kullanan kadınların ten rengini amaya y nelik olarak  retilmiŐ  bir g zellik malzemesidir. Sabunun TV ve Internet reklamlarında, erkek arkadaŐ  edinemeyen veya bir iŐ e giremeyen mutsuz Hintli kızlar g sterilmekte, bu kızların sabunu kullanmaya baŐ ladıktan sonra  evrelerinden ilgi g rd kleri, baŐ arılarının arttığı, açık tenleri sayesinde bir iŐ  bulabildikleri ve bu nedenle de babalarının 'KeŐ ke erkek  ocuğum olsaydı' demeyi bıraktığı vurgulanmaktadır.  r n n TV reklamı bazı sivil  rg tlerin  abaları sonucu g sterimden kaldırılmıŐ tır. Ancak  rneğin Hindistan'da, halen 'cilt rengini beyazlaŐ tırma' sekt r , toplam cilt bakımı malzemeleri end strisinin  ok b y k bir kısmını oluŐ turmaktadır."

Burada not edilmesi gereken, Hintli kadınların yalnızca Amerikan filmleri ve dizilerini izleme sonucunda ten renklerinin kendilerini  irkin kıldığını keŐ fetmelerinin  ok olası olmadığıdır. Geleneksel toplumlarda yaŐ ayan insanların ten renklerini deęiŐ tirmek gibi k kten, yapay – oğunlukla da pahalı ve sağlık açısından tehlikeli– eylemlere kalkıŐ maları ancak yaŐ am–d nyalarının dıŐ arıdan normatif m dahale yoluyla d n Ő t r lmesi, yeni t ketim iliŐ kilerinin ve yeni doğrularının topluma bilimsel ve planlı bir Ő ekilde aŐ ılanmasıyla olanaklıdır.

IV

Çağdaş Batı toplumlarının ürettiği nimetlerin ontolojik olanaklılığını ve normatif alt yapısını daha iyi kavramak için bakabileceğimiz bir yer, günlük yaşamın içindeki kültürel-işaretsel emeğin tüketildiği alanlardır. Ve bu alanların veya odakların iyi bir örneği –*Amerika* adlı kitabında Baudrillard’ın ortamını “Orta Çağ işkence aletlerine ve sanayi makinelerinin tekdüze devinimlerine” benzettği– zindelik kulüpleri ve vücut geliştirme salonlarıdır. K. Amerika’da bu tipte kuruluşların bazılarının sunduğu hizmetler ve bunların sunuluş biçimi irdelenmeye değer belli unsurlar içermektedir. Zindeliğe kavuşma arzusuyla yüklüce bir üyelik ücreti ödeyerek bu kulüplere gelen kişiler, özellikle de büyük şehirlerde, yürüyen merdivenler ve asansörler aracılığıyla zindelik aletlerinin bulunduğu ikinci kata taşınmakta ve sağlıklı olma çalışmaları sona erdiğinde aynı şekilde yürüyen merdivenler ve asansörler sayesinde aşağıya, hamburger ve kızarmış patates büfelerinin hizmetinden yararlandıkları giriş katına indirilmektedirler. Elbette bu örnekte çarpıcı olan yalnızca zindelik görüngüsünün derinlemesine tasarlanmış, ticari olarak dönüştürülmüş bir tüketim nesnesi olarak ortaya çıkması değildir; asıl kritik nokta bu “nesnenin” son derece çelişik ve çoğunlukla akıldışı unsurların da içine sıkıştırıldığı, kesin ve yapay sınırlarla belirlenmiş, bütünüyle ticari *telos*’lar üzerine oturtulmuş ideolojik bir paket olarak toplumsal varlık alanına girmesidir. Bu paketin içine nelerin gireceği, insanların zinde ve sağlıklı kalmasının gerçek koşullarından çok, rasgele ticari gerekçelere ve paketin pazarlanabilirliğine olanak sağlayacak simgesel iletinin ve onu ifade eden imgelerin toplumsal alanda iş görürlüğüne göre ayarlanmak durumundadır. Sağlıklı Yaşam, Zinde Yaşam, Bilinçli Beslenme gibi adlar altında dolaşımda olan çağdaş kavramlar veya kavramsal paketler çoğunlukla sağlığın kendisi ile doğru-

dan ilgisi olmayan şeylerdir. Bunun en çarpıcı göstergelerinden biri, zindelik salonlarına gitmeyi veya bir maratoncu gibi giyineyerek her gün düzenli olarak bir-iki yüz metre koşmayı bir yaşam biçimi olarak benimsemiş insanların ellerinden hiç düşürmedikleri “özel olarak üretilmiş” enerji içecekleri ve bunlara ilişkin yayılan bilimsel söylemdir. Zinde veya zindelik adayı insanlar bu içeceklerin üzerindeki kalori/vitamin tablolarını dikkatle incelemekte, yüzdeleri hesaplamakta, konuya ilişkin aralarında tartışmakta ve yarı-bilimsel literatürü takip etmektedirler. Elbette bu sağlık ve zindelik parodisi kendi değillemesini en uç anlamda içinde barındıran bir görüngüdür çünkü bu tür içecekler, genelde, tüketicinin ilerleyen yaşlarda kansere yakalanma riskini büyük oranda artırdığı tıbben gösterilmiş olan tatlandırıcı ve renklendiriciler içermektedir. İlginç olan, insan sağlığı konusunda son derece ciddi sonuçlara işaret eden bu tür bilimsel verilerin, zindelik paketlerinin hedef kitlesinin zihninde örtük olarak “konuyla ilgisiz” konumu kazanması yönünde ticari-tüketimsel sistemin kaydettiği üstün başarıdır. Bu sistem, öznelere, içeceklerin üzerindeki kalori/vitamin tablolarını inceleme konusunda bir bilimci titizliğinde ve takıntısında davranmaya teşvik ederken, bir yandan da sağlıklarına asıl tehdit oluşturacak ama çok deşilmesi de girişimcinin kâr dengelerini oynatacak konulara ilişkin olarak tamamen körleştirmektedir. Günümüzde, ne pahasına olursa olsun ideal vücut ölçülerini yakalamak “sağlıklı” ve “mutlu” olmanın anahtarı haline gelirken, sağlıklı beslenmenin ve sağlıklı yaşamının *kendisi* hem üretim-tüketim süreçlerinin hem de sağlığa dair toplumsal söylemlerin sürekli dışına itilmektedir. O yüzden, çağdaş sağlık ve zindelik kavramı açıkça toplumsal bir ürün olmanın ötesinde, normatif kimliğini temel olarak yönetim ve yönlendirme kiplerinde edinmesi dolayısıyla, kaçınılmaz bir şekilde ideolojiktir. Pazarlanan ürün de özünde bir imgeler, işa-

retler ve kitlelerin tüketimi için tasarlanmış yapay idealler ve fetişler toplamıdır.

Ve bu *simgesel-ideolojik gerçeğin* en önemli sonucu, ürkütücü bir incelikle ve sözde-bilimsellikle şekillendirilmiş davranış/alışkanlık kalıplarıdır. Ürkütücüdür, çünkü zindelik endüstrisi gibi ideolojiler insanlara görünürde vaat ettikleri sağlık gibi bir ürünün tam tersini pazarladığında bile, büyük ölçekli sermaye ile bilgi tekeli elinde tutan basın-yayın ağının yakın münasebeti sayesinde, halkın ezici çoğunluğunun onu uysalca tüketeceğinin ve bu duruma karşı yükselen seslerinin de havada dağılıp yok olacağının toplumsal garantisi altında iş görmektedirler.

Bireylerin zindeliği konusunda gözlemlenen bu durumun çağdaş öznenin iç huzuru ve kişisel aydınlanması konularında da geçerli olduğunu görmek olanaklıdır. K. Amerika'nın orta ve ortanın üstü nüfus ölçeğinde bulunan hemen her şehrinde insanlar yaygın bir şekilde Uzakdoğu dinleri ve öğretileri ile ilgilenmekte, gittikçe artan bir oranda *T'ai Chi* ve *yoga* yapmaktadırlar. Budizm uzunca bir zamandır çağdaş K. Amerikan yaşam tarzı içinde belli bir yer edinmiş olup, Budist kavramlar, fikirler ve sloganlar şehirli insanların Amerikan yaşam tarzına çeşitli biçimlerde işlemiş durumdadır. Her ne kadar Amerika'da çok küçük bir kesim bu felsefelerle ve temalarla derinlemesine ilgileniyor olsa da, geniş çapta tüketicinin karşısına çıkan haliyle Tao gibi öğretiler ve yoga gibi meditasyon teknikleri önemli bir görüngüsel dönüşüme uğramaktadır. Tahmin edilebileceği gibi, bu konularda aydınlanmak isteyen insanlar genellikle belli bir ücret ödeyerek bir topluluğa katılmakta, yorucu bir tempoda akan çalışma dünyalarından bir süreliğine kaçmaya ve yaşamlarının anlam ufkunu genişletmeye çalışmaktadırlar. Ancak bu tür gevşeme, zihin açma ve zihni özgürleştirme programlarının, tüketicilerinin kültürel sınırlarına, alt-yapılarına ve maddeyle olan eko-

nomik ilişkilerine uygun olarak nasıl kullanıma uygun bir şekle sokulduğunu görmek önemlidir. Hedef kitlelerinin niteliklerini yakından gözeten ve ticari olarak başarılı olmak durumunda olan meditasyon, gevsme, ve Uzakdoğu felsefesi kulüpleri; müşterilerine asıl hedef olması beklenebilecek özgürlük ve i zenginleşme dışında neredeyse her şeyin içinde olduğu son derece renkli bir paket pazarlamaktadırlar: Konuyla ilgilenen diğer insanlarla kaynaşıp sohbet ve piknik yapma olanağı, (anlaşılmaz bir şekilde) şehrin en kalabalık parkının ortasında yapılan toplu meditasyonlar, küresel ve kültürler arası bir takım işlevlerde bulunuyor olduğunu düşünmenin insana verdiği hoş duygu, evde hemen görülebilecek bir duvara asılan *Yin-Yang* posterleri, “Ben Tao Topluluğuna yeyim Ve ok Huzurluyum” yazısının basılı olduğu ti-şrtler ve bunun gibi sayısız malzeme. ağdas özneye tktimsel bir paket olarak sunulan Budizm onu aydınlatmak, özgürleştirmek, alakėnll hale getirmek ve –geleneksel Budist deyimlemesini kullanırsak– mbedin cisimde değil insanın içinde olduğunu öğretmek yerine, tam tersine, onu ağdas tktim toplumunun öncüllerine ve ilkelerine uygun bir şekilde, materyal ilişkiler yoluyla doyuma ulaşmış atomik birey olarak daha da olumlayıp güçlendirmektedir. İnsanların bu tür merkezlere giderek satın aldıkları kültürel paket, bireyin zaten yeteri kadar işlenmiş ve şişirilmış bireyselliğinin bir devamıdır; kendisini seeneksel ve farklı gibi etiketlerle sunan bir diğer ağdas fetişsel-ticari görüngüdür.

Bu tktilebilir kültür görüngüsünün mantığı açısından baktığında, Budizm’i *gerçekten* uygulamaya ve yaşamaya kalkan sde bir şahıs kadar anlamsız ve aykırı bir şey yoktur. zgrleştirme endüstrisinin, ona eşlik eden toplumsal koşullandırmaların ve tktimsel söylemin dışında sessiz sedasız bir şekilde i özgürlüğü arayışına giren ve bu arayışın getirdiği yalın-

lığı yaşamına yansıttığı için de kitlelerin tüketimi için hazırlanmış kültürel üründen uzak duran bir özne, sistemin normatifliği açısından özgür değil, tanımsız ve (betimlenebildiği kadarıyla) olumsuz bir varlıktır. Çünkü kökten bir değilleme sergilemekte ve sistemin her ürüne ya da fetiş nesnesine kattığı temel unsurları tüketmekten kaçınmaktadır.

Bu temel unsurların ne olduğu yoruma açık bir konudur. Ben burada birkaç ana unsur adlandıracam: *nesneye iliştirilen pazar değeri* (ya da niceleme), *kolaylık*, *eğlence değeri* ve *bireyin kendisini iyi hissetmesi olgusu*. Günümüz K. Amerika'sında toplumsallığı özsel olarak belirleyen bu ve benzeri unsurlar çok eksenli bir kültürel alan tanımlamakta ve bu alan toplum içinde egemen olan tüketim ideolojisinin kendisiyle büyük oranda çakışmaktadır. Daha açık bir deyişle, genel-geçer tüketim ideolojisinin ürünlere atfettiği anlamlar, değerler ve işaretler, bu nesnelerin her birinin yukarıda belirttiğim farklı eksenlerce belirlenen bir kültürel alanın ya da koordinat sisteminin neresine düştüğü ile örtüşmektedir. Toplumsal anlamlandırma içine giren şeyler (Doğu felsefesi, beslenme, haber edinme, sağlıklı veya zinde olma, sanatsal işlevler, eğitim, vb.) kültürel alan içinde niceleme, kolaylık, eğlence ve iyi hissettirme eksenlerinin (genellikle tümünün birden) farklı düzeylerde işin içine girmesi ve belirlemesi sonucunda bir konum ve kimlik kazanmaktadırlar. Böylesi bir belirlemenin sonuçlarından biri melez ürünler adını verebileceğimiz toplumsal oluşumlardır. Bunun kanımca en iyi örneklerinden bir tanesi, son 20-25 yıldır K. Amerika'da EĞİTLENCE (İngilizcesiyle 'Edutainment') olarak dile yerleşen kavramdır. "Eğitim ve eğlencenin sürekli bir arada yürütülmesi" gibi ilginç bir düşünceden türeyen bu terim, yansıttığı yaşam-dünyası ufku ve ideoloji açısından irdelenmesi gereken önemli bir noktaya işaret etmektedir. Çağdaş endüstri toplumlarındaki sistemin, eğ-

lence veya anında doyum ile gelmeyen yaşam parçalarını merkezden kenara itmek ve onu yapısal değişime zorlamak gibi bir özelliği bulunmaktadır. Örneğin, bazı eğitimciler öğrenciler için eğlence unsuru içermeyen şeylerin eğitimin dışında kalması gerektiğini savlamaya başlamışlardır. Elbette bu ve benzeri düşünceler toplumsal anlamda “boşlukta” üretilen fikirler değillerdir. Bu tür kavramsal melezler yukarıda betimlediğim türde bir kültürel alanın varlığında geçerlilik, akılcılık ve olası uygulanabilirlik kazanmaktadırlar. Ve özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası K. Amerika’sına ideolojik şeklini veren bu alan veya normatif alt-yapı eğitim gibi konularda beklenebilecek sonuçlarını da son derece tutarlı ve çarpıcı bir şekilde vermektedir.

Eskiden Kanada’nın resmi televizyon kanalında *This Hour Has 22 Minutes* adlı son derece matrak bir politik-taşlama programı vardı. Program kapsamında Rick Mercer adlı bir muhabir/komedyen A.B.D.’ye gider, komşu ülke Kanada’ya ilişkin Amerikalılara uyduruk sorular sorup bu sorulara onlardan ciddi yanıtlar alır veya akıldışı konularda Kanada’yı tebrik ettirirdi. Mercer, içinde üniversite öğrencileri, valiler ve politikacıların da bulunduğu insanlara yaklaşıp ve şöyle şeyler derdi:

- “Kanada’da eskiden bir gün 20 saat sürerdi, şimdi o Fransız sistemini bırakıp Amerikan sistemine yani 24 saate geçtik. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?” (Yanıtlar genel olarak “Tabii ki çok iyi yapmışsınız, doğru bir karar olduğunu düşünüyorum” şeklindedir.)

- “Kanada tel zimbayı yasak olmaktan çıkardı. Bu konuda Kanadalıları kutlamak ister misiniz?” (Bir kaç Amerikalı kamera-ya karşı hep birlikte “*Congratulations Canada!*” şeklinde bağırarak Kanadalıları kutlar.)

- “Kanada’da geçenlerde ilk üniversite açıldı, ne dersiniz?” (Yanıt verenler ciddi ciddi “Tebrik ederim, bu çok güzel bir ge-

lişme, aslında biraz geç bile kalmışsınız” şeklinde cümleler kurarlar.)

• “Kanada’nın denizle herhangi bir bağlantısı olmasa da bir donanma kurmaya karar verdi. Bu konuda ne dersiniz?” (Kanada’nın 3 tarafı okyanusla çevrilidir. Eğitimli görünen ve düzgün bir İngilizceyle konuşan 20-30 yaş aralığındaki bazı Amerikalılardan bu soruya gelen yanıtlar çoğunlukla “Bu konuyu akılcı bir şekilde tekrar düşünmenizi öneririm” veya “Ekonomik açıdan açıkçası bana hiç sürdürülebilir görünmedi.” şeklindedir.)

Bilindiği gibi, A.B.D.’nin bir tanesi Kanada olmak üzere yalnızca iki adet karasal komşusu vardır.

Eğitim konusunda ortaya çıkan bu türden bildik traji-komik durumlar, günümüz Amerika’sındaki yaygın ilgisizliğin ve bundan türeyen bilgisizliğin tek nedeninin Eğitlence ya da, genel olarak, eğlence-merkezcilik olduğunu elbette göstermez. Ayrıca çağdaş dünyada yalnızca Amerikan halkının aşırı cahil olduğu diğer tüm insanların çok üst bir bilinçsel konumda bulunduğunu söylemek de gerçekleri bir miktar çarpıtmak olur. Bununla birlikte, K. Amerika’da eğlence unsurunun veya eğlendirme kipi- nin toplumsal yaygınlığının ve ideolojik-görüngüsel anlamda belirleyici gücünün gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Tanrı kelâmının topluluklara iletiildiği *Evangelist* vaazlarından, ülkenin içinde bulunduğu denizasıırı savaşılara ilişkin gelişmelerin halka canlı olarak aktarıildiği TV programlarına kadar pek çok “bilgilendirme” durumu, Amerika’da, toplum psikolojisini devindirme ve sürükleyici olma temeli üzerine kurulmuş *cathartic* gösteriler şeklinde gerçekleşmektedir. Gösteri tarzı iletim artık normal statüsüne gelmiş olup, eğitim veya haber almanın temaşıa değeri ve gücü genelde bilgisel içeriğin değerini ve önemini bastırmaktadır. Bireyleri bu tarza yatkın seyirciler olmaya alıştı-

ran ideolojik sistemin çerçevesinde de, içerikle oynama ve olgu üretme çok daha kolay hale gelmektedir. Tahmin edilebileceği gibi, burada sözü edilen temaşanın “güldürü” veya “hoş vakit geçirme” anlamındaki eğlenceye yönelik olması şart değildir: Daha genel olarak dersek, bu yapı içinde, *anlaşılabilir-gerçeklik* ile *tüketilebilir-gösteri* kavramları pek çok toplumsal bağlamda birbirine eşlenik duruma gelmiştir. 1990 yılında Kuveyt yönetiminin, Irak’a karşı savaşa girmeye pek de gönüllü olmayan Amerikan halkını savaş fikrine yaklaştırmak için 10.7 milyon Dolar karşılığında zamanın Cumhuriyetçi iktidarı ile çok yakın ilişkileri olan Hill & Knowlton adlı Amerikalı bir halkla ilişkiler şirketinin hizmetlerinden yararlanmış olması ve ortaya konulan “gösterinin” halkın yargılarını, ve sonunda da Senato’nun ve BM’nin karar süreçlerini, nasıl etkilemiş ve belirlemiş olduğu bunun ilginç bir örneğidir. Hill & Knowlton’un halkla ilişkiler ve tanıtım kapsamında –ve ülkenin yöneticilerinin bilgisi dahilinde– savaşı haklı kılmaya yönelik olarak neler yaptığı (örneğin: sahte katliam tanıklarına inandırıcı rol yapma konusunda yardımcı olma) ve nasıl olgu ürettiği ancak 1992’de Kanada’nın CBC kanalından *Fifth Estate* ekibinin araştırmaları sonucu ortaya çıkabilmiştir.

Nicelenebilirlik, kolaylık, eğlenceli olma ve iyi hissettirme gibi unsurlar günümüzde normatif olarak *transcendental* bir konumda bulunmaktadırlar. Yani, Kantçı deyimleme ile, nesnenin varlık ve anlaşılabilirliğinin koşullarını oluşturmaktadır. Bu koşullar yerel ve duruma bağlı oluşumlar değildir; çağdaş yaşam tarzı söz konusu olduğunda bunlar toplumsal yapının tümüne aittir. Baudrillard’ın unutulmaz örneğini burada anabiliriz: “Disneyland [Eğlence Parkı] aslında ülkenin kendisinin bir eğlence parkı olduğu gerçeğini gizlemek için oradadır. . . Disneyland’in ‘gerçek olmayan’ (hayalî), ama ülkenin geri kalanının (örneğin, Los Angeles’in) gerçek olduğuna inanmamız

beklenmektedir. Oysa artık Los Angeles ve Amerika'nın geri kalanı da gerçek değildir. *Hyper*-gerçektir . . . yani yapmadır."

Kısaca dersek, zindelik ve yoga gibi görüngüler veya işlevler günümüzün çağdaş toplumlarında var olabiliyorsa, bunun açıklaması yukarıda belirttiğim gibi farklı eksenleri olan bir kültürel alana dayanmalarındadır. Örneğin, zinde bireylere yönelik pazarlanan özel içecekler tüketicilerinin zindelik konusunda kendilerini "iyi hissetmelerini" sağlamadıkları (yani, tüketenin belirli ve olumlanmış bir yaşam tarzını paylaştığına kanıt teşkil edip, bu durumu ya da bilinci de özne için psikolojik doyuma dönüştürmedikleri) sürece bir hiçtirler –çünkü gerçekten de bunların dışında fazlaca bir işlevleri ve yararları yoktur. Genel olarak bakıldığında, çağdaş öznenin yaşam-dünyasını dolduran tüketimsel nesnelerin ve bunların toplumsal algısının görüngüsel özü kurgusaldır, ekonomik bir sistemin gerektirmeleri doğrultusunda ideolojiktir ve baştan sona denetim, idare ve yönlendirme gerektirir. Zindelikten kredi kartına, yogadan renkli içeceklere, ticari fetiş nesnelerinin özgürleştirici niteliklerine ilişkin olarak sıkça tekrarlanan *mantra*'ların doğruluk değeri taşımaları, doğal olarak, yalnızca 1984-vâri bir okumayla olanaklıdır.

V

Nicelenebilirlik, kolaylık, eğlenceli olma ve iyi hissettirme gibi eksenlerinde devinen çağdaş tüketim sisteminin en özcül niteliklerinden biri, bu yapının kendisine seçenek oluşturabilecek veya olumsuzlamasını yapabilecek eylem türleri ve ilişki kiple-riyle olağanüstü bir ilişkisinin olmasıdır. Sistemin işleyişine ve akış mantığına ters düşen ya da ters düşme eğiliminde olan bireyler, Marcuse'nin sözleriyle dersek, farklı yaşam biçimlerini veya bir olumsuzlamayı temsil eden özneler olmaktan çıkıp, kurulu düzenin sapkınları veya ayırık unsurları olarak sistem-içi bir

işlev edinmişlerdir. Çağdaş sistem, bu anlamda, fikir suçlularını zindanlara kapatan baskıcı bir politik rejimden ya da günah işleyenleri meydanlarda taşıyarak öldürten bir din devletinden çok farklı bir sivrilikleri giderme mantığıyla çalışmaktadır. Kapalı rejimlerden ya da geleneksel sistemlerden farklı olarak, günümüz çağdaş tüketim zihniyeti aykırılık, farklılık ve kökten-cilik kavramlarına özel bir ilgi göstermekte, bu unsurları karşısına almak yerine kendi işleme mantığına uygun olarak onları tanımlamaya, kazanmaya, öndeyilemeye ve sistemin kalanı içine yedirmeye çalışmaktadır. Bireyin bireyselliği, farklı olma arzusu ve sıradanlığın ötesine geçme dürtüsü korkulacak değil, tam tersine, bütünün içinde anlamlandırılacak ve vurgulanacak olgudur. Sonuçta ortaya çıkan görüngü, neredeyse diyalektik manevralarla yoluna devam eden –yani değilleme ve olumsuzlamalarını benimseyen ve onlarla beslenip ileriye taşınabilen– esnek bir kavramsal-işaretsel ilişkiler bileşkesidir.

Bu simgesel diyalektiğin çağdaş yaşam içinde kendisini gösterdiği durumları yakalamak zor değildir. *Cola* tarzı iki büyük içecek markası arasında yaşanan ticari savaş, bilindiği gibi, daha çok bu markaların vurguladıkları ve ön plana çıkardıkları imgeler (*image*) üzerinde gerçekleşmektedir. Bunlardan bir tanesi “klasik olma” özelliğinin üstünde dururken, diğeri de “genç neslin seçimi” olarak kendisini sunmaktadır. Ortak noktaları, pazarlanan ürünün tüketiciye yönelik belli bir ileti, anlam ve işaret taşımasıdır. Her iki ürün de kendilerini bu simgelemelerin ve tüketiciye aktarılan işaretler kümesinin kapsamında tanımlamaktadırlar; ve her iki durumda da özsel olarak şu geçerlidir: *image is everything*. Bu ilke, kitlelerin değer sistemine incelikle sızdırılan bir temadır, tüketimsel bir doğrudur, uyumcu bir olumlama. Ancak bu düşünce, bireyselliği ve farklı olabilmeyi de yücelten çağdaş tüketim sisteminin içinde ister istemez kendi de-

ğillemesini doğuracaktır. Asi, çılgın veya uçsal olan ve belirlemelere direnme eğilimi gösteren öznelerin bakış açısından “*image is everything*” gerçeği, toplumsal söylemde bilinç düzeyine çıkıp yer yer dile getirilmesiyle birlikte, önünde sonunda değillenmesi ve aşılması gereken bir zihinsel durum ya da tüketimsel tavır olarak görülecektir. Başka bir deyişle, sistem içinde özgür, farklı, sıra dışı, kural tanımayan, vs. olarak işaretlenebilecek bireyler ya da bu özelliklere yatkın yaşam biçimleri açısından, imgelerin buyruğunda tüketme fikri nihayetinde olumsuzlanması olanaklı ve hatta gerekli bir doğruluk olacaktır. Bu gerektirmenin sonucu da, sistemin en yaşamsal öncüllerinden birinin değillenebilir konuma gelmesidir. Daha açıkça dendiğinde, sistem yeni ve ilkiyle çelişen bir önerme ile karşılaşır: *image is nothing*. Bu noktada soru, tüketim sisteminin mantığının bu özsel olumsuzlama ile nasıl baş ettiği.

“*Image is nothing*” gibi bir olumsuzlama ile karşılaştığında çağdaş sistem, savunma konumuna geçmek ya da göz ardı etmek dışında bir mantıksal seçeneğe daha sahiptir. Bu seçenek, olumsuzlamanın özünü oluşturan düşüncenin veya tepkinin kendisini bir *imaj* haline getirmek, yani onu da ticari-büyüsel bir ürüne dönüştürerek tüketime sunmaktır. *Coca Cola* şirketinin bundan 10-15 yıl önce yaptığı tam da bu olmuştur. Bu şirket, kendi geleneksel içeceğine ek olarak *Sprite* adlı içeceği de piyasaya sürmektedir. Geleneksel *Cola* (ve onun temel rakibi) kendi tüketicilerine yönelik olarak *image is everything* çerçevesinde bir yaklaşımı benimserken, eski *Sprite* reklamlarının sonu bu sloganın olumsuzlanmış halinin büyük harflerle ekranda belirmesiyle son bulmaktaydı: *IMAGE IS NOTHING*.

Böylece, bir *image* tarafından tanımlanmaya karşı oluşan söylem ve bu söyleme kendilerini yakın hisseden öznelerin benlikleri tanımsız veya boşlukta kalmamakta, sistem bu ikinci derece-

den imgeyi (yani, imgeleri hafife alan birey imgesini) bir ürünle bağdaştırmayı başarmaktadır. Bu etkileyici bir görüngüdür. *Sprite* markasının seçimi, imgeler tarafından bağlanmaya görece olarak dirençli bireylerin imgesel temsilini gerçekleştirmekte, içenleri o yönde kimliklendirmekte ve yeniden olumlandırarak sisteme kazandırmaktadır. Burada kritik olan, sonuçta ortaya çıkan durumun (yani imgenin hiç bir şey olmadığı düşüncesinin taze ve çekici bir imge olarak sisteme geri döndürülmesinin ve rahatça kullanılmasının) açıkça çelişik olmasından çok; sistemin kendi içinde doğan bir karşı-söylemi nasıl olumladığı, tketelebilir bir st-düzey *image* konumuna getirdiği ve böylece onun sistem dışına göndermeler yapma gizilgcne sahip yönünü nasıl ayıklayıp mantıksal olarak arılaştırdığıdır. Bu ideolojik yapı, bir açıdan bakıldığında, onu olumsuzlayan her şeyi içine almaya eğilimli bir tür nesnel ideacılıktır. Nesneldir çünkü özü znele- rin tek tek ynelmişlikleriyle belirlenmemektedir; ideacıdır çünkü diyalektik devinimini belirleyen, maddenin özellikleri değil, yalnızca toplumsal alana yayılan simgeler ve işaretlerin anlamlarıdır. Yukarıdaki tartışmanın da işaret ettiği gibi, ağdaş tüketim sistemi açısından belirlenmişlik, nihayetinde, olumluluk kipinde ortaya çıkan bir değillemedir. Bu denli incelikler içeren bir dn- ştrme sistemi, insanları bedensel zorlama ve şiddetle hizaya sokan bir rejimden kökten bir şekilde farklıdır. Farklılığı ve zekâ olarak üstünlüğü, aynı bir aşının insan bedenine yaptığı gibi; özgürlük, köktencilik, aykırılık ve benzeri patojenleri zayıflatılmış bir şekilde kendi bünyesine vermesi ve böylece onların sistemi dışarıdan tahrip etmesinin önüne geebilmesinden kaynaklanmaktadır. O yüzden, özgürlük ve farklılık gibi temalarla sürekli ve etkin olarak ilgilenmek, onların doğruluğunu onaylamak ve toplumsal olarak gerçekleştirilme olanaklılıklarını araştırmak, sistemin bağışıklık mekanizmasının güçlü kalması açısından ya-

şamsal önemdedir.

VI

Martin Heidegger'in teknolojinin özü bağlamında dile getirdiği gibi, bugün insan her yerde kendisi ile yüzleşiyor veya karşılaşılıyor gibi görünse de, çağdaş insan belki de artık hiçbir yerde kendisiyle, yani özüyle, yüzleşmemektedir. Heideggerci bir tarzda söylersek, var olan sistemin "sunması", özünde, diğer sunuş veya var-ediş kiplerini sürekli saklamaya karşılık gelmektedir. Çağdaş sunma, doğası gereği, yeni yorumsama bağamlarının olanaklılığını kapatmaya ve yeni söylem ufuklarının açılmasını sürekli ertelemeye yöneliktir. Yarattığı şey bir yorumsama tekelidir; büyük çapta bir unutkanlıktır.

Tüketimsel sistemin boy aynası karşısında gördüğü dolayimsız görüntü ise bundan oldukça farklıdır. Çağdaş tüketim toplumu, çağdaş tüketim tutkusunun bile ciddiyetle konuşulup incelendiği, acımasızca eleştirilebildiği eksiksiz bir yerdir. *Poiesis*, *praxis*, *logos* söz konusu olduğunda bir "dışarısı" bulunmamaktadır; zaten buna gerek de yoktur. Çoğulculuk ve çeşitlilik sistem içinde gönülsüzce katlanılan değil, sistemin varlığını olumlayan görüngülerdir. Ve içeride her özne tanım gereği özgürdür. Reklamda söylendiği gibi, ötesini aramaya gerek yoktur.

BÖLÜM 4

DÜNYA ÜZERİNDE CENNET

I

Bir keresinde Kanada'nın Batı bölgesini gezmeye bir Alman gazeteci gelmişti. Oranın büyük şehirlerinden birinde bir süre kalıp ülkesine döndükten sonra gazetesinde Kanada'nın o yöresine dair şöyle yazmıştı: "Sanırım yoğurtta bulunan kültür miktarı bile buradakinden fazladır." Bu kadar yıl geçti, hâlâ bu cümle her aklıma geldiğinde gülerim. Tabii, Alman gazetecinin gazetesinde böyle bir cümle yazması şehirlerinin güvenli, sâkin, doğal kaynaklar açısından zengin, gelişmiş ve eğlenceli olmasıyla övünen halkı oldukça şaşırtmış ve kırmıştı. Ziyaret ettiği bir şehrin belediye başkanı bir TV kanalına "Neden böyle bir yorum yaptı anlamıyorum, ona şehri gezdirdim, hatta helikopterle tüm şehri yukarıdan gösterdim" açıklamasında bulunmuştu.

Dünyanın en büyük alışveriş merkezlerinden biri olan *WEM* de o bölgededir ve bu durum oranın halkına epeyce şey ifade etmektedir. Akıl almaz bir hacimde olan ve tümü ancak bir haftada falan gezilebilecek büyüklükte olan bu sersemletici mekan, parıltısı, kalabalığı, abartılı eğlencesi ve abartılmış toplumsal kimliğiyle gösterişli ve zekâ özürlü bir tüketim sirki havasındadır. Şehre yeni geldiğinizi duyan Kanadalılar gözlerini kocaman açarak samimi bir merakla ve heyecanla "*WEM*e gittin mi?" diye sorarlar. Oranın insanı için en büyük yıkım karşısındaki yabancının umursamaz bir edayla "Gittim, ne var?" gibi bir söz sarf etmesidir. Böylesine büyük bir barbarlık örneği karşısında Kanadalıların çoğu afallar, sarsılır ve kalben kırılır. *WEM*'in hafife alınması pek çok Kanadalıda neredeyse travmatik ve gören-

lerin içini burkan bir etki yaratır.

Alışveriş merkezleriyle ve de özellikle onun büyüklüğüyle övünen bir halkın ruh hali incelenmeye değer bir olgudur. Eğer konuştuğunuz Kanadalılar iyi eğitilmiş ve bilinçli şahıslarsa, WEM konusunda övünmeler yerini toplumsal saptamalara ve çözümlemelere bırakır. Ama her durumda bu dev alışveriş merkezi üzerinde konuşulacak merkezci bir konu oluşturur. O şehrin ahalisinin yaşam-dünyalarının en ilgi çekici ve belirleyici unsurlarından biridir. Bir gün bölümde 6-7 kişi oturmuş kahve içiyorduk. Kanadalılar WEM'den söz ediyorlardı. İsrailli bir doktora öğrencisi vardı, çok konuşmazdı. Dinledi, dinledi, sonra şöyle dedi: "Tabii bir toplumda nitelik olmazsa nicelik onun yerini alır."

Görece olarak genç bir ülke olan Kanada'nın milli övünç vesilelerinin Meksika, Fransa, Türkiye, Çin, İran gibi tarihsel/kültürel kökleri çok derin ülkelerinkinden farklı olması elbette doğaldır. Bilindiği gibi, Kanada topraklarının aslında bir öz kültürü vardır ve bu kültürün kaynağı o toprakların orijinal sahipleri olan yerlilerdir –orada şimdilerde kullanılan deyim 'ilk halklar'dır. Kanada'nın ilk halklarının kültürü, yerli paganizmini yok edip onları Hristiyanlaştırmak ve ruhlarından şeytanı defetmek için uğraşan İngiliz ve Fransız işgalciler tarafından yerle bir edilmiştir. Yerlilerin çocukları ailelerinden alınarak *residential school* adı verilen yatılı okullara yerleştirilmiş, oralarda büyük baskılar ve eziyetler yaşamışlar ve kendi kültürlerinden (yani dillerinden, doğayla uyum esası üzerine kurulmuş olan dinlerinden, tıbbi bilgeliklerinden, ruhsal sağaltım yöntemlerinden, *pow-wow*larından, vs.) büyük oranda koparılmışlardır. Ardından, özellikle 1970'lerden sonra, beyaz adamın liberalleşmesi, modernizm-sonrası bir zihniyetle aydınlanması ve büyük bir ideolojik pişmanlık yaşaması ile birlikte, ülkenin yöneticileri yerli

halktan zamanında koparılarak alınmış olan dillerini ve felsefelerini yeniden yaşama geçirebilmek için büyük çaplı ve neredeyse panik havasında bir eğitim ve kültürel restorasyon kampanyasına girişmiştir.

Günümüzde A.B.D. ve Kanada'da egemen olan toplumsal/söylemsel temanın “farklı olanların bir araya gelmesi ve kaynaşması” olduğu söylenebilir. Bu saptamayı doğrulamanın basit bir yöntemi, şirketlerin görsel medyada kullandığı reklamlarda vitrinlerini ne tür insan tipleriyle süslediğine bakmak ve bu olgunun zamanla nasıl ilginç bir dönüşüme uğradığını incelemektir. 1950'lerin makarna, sabun veya elektrikli süpürge reklamlarında, beyaz ırka mensup açık tenli bir aile ideal beyazlıklarıyla, muhafazakâr görüntüleriyle ve ölmüşler de cennete gitmişler gibisinden gülümsemeleriyle aile olmanın sağlam normunu topluma sergilerlerdi. 21. yüzyıla gelindiğinde ise, bambaşka bir vitrin tasarımı karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, A.B.D. ve Kanada'nın üniversitelerinin çoğunun Web sayfaları açıldığında, ana sayfada tanıtım fotoğrafı olarak bir beyaz, bir siyah ve bir Uzak Doğu kökenli öğrencinin mutlulukla gülümseyen, insanda çeşitlilik ve ırkların kaynaşması duygusu uyandıran pozları görülür. Bazı Amerikan veya Kanada üniversiteleri çağdaş zihniyetlerini daha da güçlü vurgulamak için, gülümseyen tek bir siyah öğrencinin ya da yan yana gülümseyen bir siyah bir de Uzak Doğu kökenli öğrencinin fotoğraflarını koyarak, yani Internet sitelerinde beyazların görüntüsüne hiç yer vermeyerek, ana sayfalarından hızlı bir çok-ırklılık, çok-kültürlülük, azınlığı-kucaklama ve toplumun-diğerleştirdiğini-yüceltme mesajı verirler. Başka bir örnek: Bundan 30-40 yıl önce siyahların bir sabun reklamında rol alması hayal bile edilemezdi çünkü satılmaya çalışılan ürün (temizlik) ile gösterilen görüntünün (siyah insan cil-

di) çelişki yaratacağı, reklamı gören beyaz halkın irkilmesine neden olacağı ve ürünün satışının olumsuz yönde etkileneceği gibi dile gelmemiş bir düşünce vardı. Oysa artık sabun reklamlarında, örneğin, önce duşta neşeyle yıkanan ve daha sonra da bormozlarına sarılı halde birlikte gülümseyen çocuklu bir siyah aile görmek olanaklı hâle gelmiştir. Zamanında ırkçıların deri rengi için kullandığı “Beyaz renk saflıktır”; “Beyaz iyinin simgesidir”; “Hristiyan saf ve beyazdır” türünden sloganların kafalardan atılması ve “deri renginin koyuluğu” ile “kirin koyuluğu”nun psikolojik eşleştirmesinin bilinçsizce oluşmuş saçma sapan bir önyargı olduğu çok yavaş ve geç de olsa K. Amerika toplumlarında kavranmaya başlamıştır. A.B.D. gibi ürkütücü bir ırkçılık geçmişi olan bir ülke açısından bu tür farkındalıkların değeri aşikârdır. Ancak, her ne kadar günümüzde K. Amerika’da egemen olan resmi söylemi yansıtan büyük temalar “kaynaşma” ve “birlikte yaşama” olsa da, bu ideal vitrin görüntüsünün ardında nasıl bir toplumsal gerçeğin yattığını ve bireylerin görüngüsel dünyalarının aslında nasıl örülmüş olduğunu irdelemek öğretici olabilir.

II

Kanada farklı kültürlere kollarını açtığını iddia eden, hatta bu konuda dünyada 1 numara olmakla övünen bir ülkedir. Kanada diğer ülkelerden özenle seçerek göçmen alır ve bu göçmenlerin kültürel çeşitliliği arttırdığını öne sürer. Ancak eğer dışarıdan gelenlerin Kanadalı olabilmek için kültürel olarak neleri arkalarında bırakmak zorunda kaldıklarını incelersek, bu kucaklayıcı ideolojinin temelinde hiç de kucaklayıcı olmayan, oldukça katı bir genel toplumsal yaklaşım buluruz. Asya’dan, Afrika’dan, Güney Amerika’dan ve hatta Avrupa’dan gelen göçmenlerin kültürel kimliklerine ait özgün öğeler, yalnızca Kanada’da yazın

kutlanan muhtelif kültür festivallerinin renkli gösterileri ve Őehirlerdeki etnik restoran çeŐitlilięinin artması bağlamlarında iyidir. Bunun tesinde, Kanada’da bulunan farklı kültürler toplumsal bir mozaiğin içinde yer alma görüntüsü eşliğinde yumuşak bir baskı altına girerler ve önemli dönüŐümlere uğrarlar. O yüzden, işin aslına bakarsak, ülke içinde kendi özgünlüğünü korumaya çalışan bir yabancı kültür, eğer –olur da– kendisi olarak kalırsa, Kanada’nın çeşitlilik panayırı içinde oldukça sivri, anlamlandırması zor ve en nihayetinde de ürküten bir unsur olarak kimlik kazanır.

Kanada topraklarının kendi öz kültürüyle Şu an ülkeye ege-men olan aędaŐ anlayıŐ arasındaki tek yönlü iliŐkiye bakmak da bu bağlamda ilginç olabilir. Kanada’da Şehirli beyaz insanlar arasında sıkça duyabileceğiniz bir saptama, ilk halkların ne kadar harika bir kültürleri olduğu, doğayla ilişkilerinin beyaz adamın-kinde-nden çok daha ileride bulunduğu, onların başına gelenlerin büyük bir haksızlık olduğu, onların Şimdilerde kültürlerini tekrar canlandırma sürecine girmelerinin beyazlar için de önemli bir kazanım olduğudur. Tabii, bu “yeniden canlandırma” olgusunun hangi söylemsel ve kültürel temel üzerine kurulduğunu iyi irdelemek gerekiyor. Bu türden bir irdeleme çerçevesinde mercek altına alınabilecek ilginç bir görüngü, Kanada’da her yıl dağıtılan *Yerli Halklar Başarı dlleri*’dir (İngilizcesiyle, *National Aboriginal Achievement Awards*). Bu dller, kendi çalışma alanlarında önemli bir başarı kaydeden ve topluma değerli bir katkı yapan yerli kökenli Kanadalılara verilir. Yüzeysel bir bakışla, bu ödüllerin yerli kültürünü yaŐatma konusunda hafife alınmayacak bir katkı yapacağı söylenebilir. Ancak bu ödüllerin organizasyonuna yakından bakınca ortaya farklı bir resmin ık-tığını görebiliriz.

Kanada’nın Yerli Halklar Başarı dlleri’nin televizyonda

gösterileceğini ilk duyduğumda, neyle karşılaşacağımı pek bilmeden ekranın karşısına geçtim. Ve sonunda da şaşırtıcı görüntülerle karşılaştım. Öncelikle şunu belirtmem gerekiyor. Eğer Kanada yerlilerinin kültürünü kutlamayı hedefleyen ve onu *gerçekten* yaşatmaya yönelik bir tören yapılacaksa, kanaatimce bunun yapılma yeri az çok doğa içinde olmalıdır. Yerli metafiziğini ve genel olarak yerlilerin yaşama bakışını bilen herkes bu konuda uzlaşacaktır. Ayrıca, böyle bir törende yerliler –mutlaka kovboy filmlerinde gördüğümüz gibi tüylü başlıklar takmasalar da– tahminen kendilerince “özgün” bir görüntü sergileyeceklerdir. Ve en önemlisi, dilin yaşam-dünyasını belirleyici gücü düşünülürse, bu törenler unutulmaya yüz tutmuş çok eski ve çok güzel bazı dillerin konuşulduğu ve kutsandığı ortamlar olacaktır diyebiliriz.

Canlı yayın saati geldi ve ulusal bir TV kanalında Yerli Halklar Başarı Ödülleri töreni başladı. Ödül töreni Kanada’nın büyük şehirlerinden birinde dev bir salonda yapılmaktaydı. İlk olarak, binanın dışında kameralar törene gelen insanları (yerliler, beyazlar ve diğerleri) gösterdiler. Bu kadın ve erkekler oraya kollarına taktıkları eşleri veya sevgilileri ile gelmişlerdi. Herkes son derece şık ve süslü görünüyordu. Kadınların saçları özenle yapılmıştı ve çoğu sırtlarını falan gösteren seksi elbiseler giymişti. Erkeklerin bir kısmı smokin içindeydi. Elllerinde mikrofona olan iki süslü kadın kameralara yorum yapıyor, törene gelenlerin kimliklerine ve kıyafetlerine dair bilgi veriyorlardı. Elbette bu manzarayı hepimiz bir yerden hatırlarız: Amerikan eğlence endüstrisinin en yüksek ve parlak noktalarından biri olan Oscar ödülleri töreni. Görünen oydu ki, Kanada’nın Yerli Halklar Başarı Ödülleri töreni Amerikalıların Oscar töreni modelinde gerçekleştiriliyordu.

Kanada’nın Yerli Halklar Başarı Ödülleri törenine gelen da-

vetliler salona girip yerlerine yerleştiler. Siyah derili, Uzak Doğu kökenli, Kanada'nın yerlisi . . . tüm bu Kanada vatandaşları şık kıyafetleriyle salona gelip yerlerine oturdular. Önceden belirlenen formata göre, sunucular sahneye geldiler, kazananlar ilan edildi, sonra adları okunan yerliler alkışlar eşliğinde sahneye geldiler, sonra İngilizce teşekkür konuşmaları yaptılar, yaptıkları konuşmalarında birilerine (anne, eř, Tanrı) teşekkür ettiler. Bütün konuşmalar birbirine benziyordu; hatta konuşmaların aralarına serpiştirilmiş espriler bile birbirine benziyordu. Herkesin konuşması ve esprileri, ortalama bir Amerikan dl törenindeki konuşmalar ve espriler havasındaydı.

Yerli Halklar Başarı dlleri, "Kanada'nın Anglo dünyasının kucaaında özgün kültürlerin eşitlikçi bir tarzda bir araya gelip kaynaşması" lksnn fazlaca gerçekliği olmayan bir söylence olduğunu açıkça gösteren traji-komik ve sinir bozucu bir örnektir. Bu topik görünen distopik fikrin gerçekliği yoktur çünkü beyaz Kanadalının eşitlikçi ve liberal olduğu söylenen yaşam tarzı –nihayetinde– farklı kültürleri ve kültürel farklılıkları tam olarak kavrayamayan, farklı olan her şeyi hijyenik bünyesinde hoyratça eritmeye eğilimli olan, içtenlikten, incelikten ve derinlikten mahrum bir yapıdır. Bu yapı veya ideoloji, özgün kültürlerin "içeriklerinden" bu kültürlerin "biçimlerini" ayıklayıp yalın içerikleri zahmetsizce kullanmanın olanaksız olduğunu kavrama yeteneğinden yoksundur. Tabii eğer böyle bir ayıklama yapmaya kalkarsanız elinize geçen şey, bir şehrin büyük bir gösteri salonunda eline tutuşturulan şilt ve verilen ödül için kibarca teşekkür eden takım elbiseli bir yerli olur. Kültürel içeriklerden kültürlere ait biçimleri çıkararak, damıtılmış içerikleri ağdaş Kuzey Amerikan yaşam tarzına uygun yeni bir biçime sokma çabası, kültürel zenginleşmeyi veya çok kültürlülüğü değil tam tersini doğurmaya yatkındır. O tarzda bir şekle sokulmuş içerikle-

rin kaderi de kesinlikle *yüzeysel* (yani, sloganlaştırılabilecek, turistikleştirilebilecek ve yerine göre pazarlanabilecek) *toplumsal öğelere dönüşmek* olacaktır. Örneğin, bir yerlinin okuduğu duanın okunma biçimi ve o an gerçekleştirilen törenlerin biçimsel özellikleri, duanın içeriğinden ayrılamayacak öğelerdir. O açıdan bakarsak, kültürel içerikleri liberal bir kaba boşaltınca ortaya gurur duyulacak bir çok kültürlülük, eşitlik ve kardeşlik abidesinin çıkmasını beklemek saflık olur. Çünkü bu ve benzeri birliktelikler asla bir uzay boşluğunda değil, belli ideolojik çizgileri olan bir toplumsal temel üzerinde gerçekleşir. K. Amerika'ya –ve özellikle de Kanada'nın büyük bölümüne– egemen olan temelin en merkezinde de eşitlik değil, farklı olana mesafeli bir tolerans gösterme ve onu var olan sisteme dönüştürerek eklemleme düşüncesi yatar. Burada, kritik nokta şudur: Bu normatif temel ve merkezci örgü, kendisini kültürler-ötesi bir yerlerde konumlandırır ve tarih-dışı özelliklere sahip gibi görünür. Yani, açıkça narsist diyebileceğimiz bir kişilik sergiler. Ve *narsistik* kişiliğini veya kimliğini oluşturan unsurlar arasında en öne gelenler, nizam saplantısı, toplumsal arılaştırma/saflaştırma merakı, kaos ve derinlik fobisi, ve nihayetinde kafasına göre bir ortalama yaratma tutkusudur.

Uzun zamandır Kanada'da yaşamakta olan ve eskiden beri tanıdığım bir Türk aileyle geçenlerde konuşuyordum. Bu aile birkaç yıl önce Kanada'daki evlerini satılığa çıkarmışlar. Bu amaçla da oradaki bir emlakçıyla anlaşmışlar. Emlakçı gelmiş, evi incelemiş, evin niteliklerinin iyi olduğunu ve düşünülen fiyata gitme şansının yüksek olduğunu söylemiş. Ardından da, ailenin yabancı kökenli olduğunu fark ederek, şu tavsiyede bulunmuş: “Evinizde bir süre kendi kültürünüze ait yemekleri pişirmeyin. Kokuları siner. Ayrıca, evde görülebilir kültürel işaretler olmasın. Eğer yerde, sehpa üzerinde, duvarda ülkenizden getirdiğiniz

eşyalar varsa kaldırın”. O aile de bu tavsiyeye uymuş ve ev satılana kadar ortalıkta *Türkvâri* görünen eşya bulundurmamışlar ve de doğru dürüst yemek pişirmeden idare etmişler.

III

“Hayatı yüzeyden-dokunup-geçerek yaşama” olgusu veya kavramı Kanada’da bambaşka bir lezzet ve anlam kazanır. Bir akşam Kanadalıların tertip ettiği bir bölüm partisindeydim. Bu tür sosyalleşmeler ve sosyalleşirken insanların aralarında yaptıkları ayaküstü sohbetler (*small talk* derler) Kanadalılara inanılmaz ölçüde eğlenceli ve keyifli gelir. Ve eğer size o kadar keyifli veya anlamlı gelmiyorsa, “hadi ayıp olmasın, gidip bir-iki saat idare edeyim” diye takıldığınız sosyalleşme bir noktadan sonra dışçide kanal tedavisi hissi vermeye başlayabilir. Elbette, genelde entelektüel zevatın teşrif ettiği bu toplaşmalarda çok nadiren de olsa anlamlı, derinliği olan veya gerçekten eğlendirici, kahkahalarla güldürücü muhabbetler de gerçekleşir. Ama bu, çok sık karşılaşılan bir durum değildir. Bu tür toplaşmalar genel olarak ne insanın eğlenme ihtiyacını tam olarak karşılar ne de zihnine/ruhuna iyi gelir. Neyse ki ortamda faydalı içecekler vardır ve bu sıvılar insanın beynini mâkul oranlarda yumuşatarak çevreden gelen acıyı ve eziyeti azaltır.

Benim bu sözünü ettiğim toplaşma da, beynin yumuşamasını gerçekten gerektirecek cinsten bir yüzeysellik ve kesintisiz-geyik havasında devam ediyordu. Ben tabii ki yüzeysellik ikliminin en merkezine yerleştirilenler arasındaydım çünkü tanımadığım ve orada tanıştığım bazıları benim Türk olduğumu öğrenince “Aaa, ne kadar hoş . . .” diye konuşmaya başlıyor ve ardından da beni kibarlık ve ahmaklıkla örülü bir sohbet girdabına sürüklüyordu. Bir ara yanıma yaklaşan bir hanım, benimle tanıştıktan sonra gülererek “*Sooo, do you eat turkey in Turkey?*” gibi zekayla örülmüş

bir soru sordu ve yaptığı bir marifetmiş gibi bana bakarak güldü. Bu lafı oraya vardığımdan beri muhtelif sosyalleşme ortamlarında 4-5 kez duymuştum. İnsanlar orada nedense ‘Türkiye’ ve ‘hindi’ kelimelerinin kendi dillerinde aynı kelime kullanılarak söylenmesinin çok ilginç bir durum oluşturduğunu, karşısındaki Türk’e “Eee, yani şimdi siz Türkler hindi yiyor musunuz?” diye sormanın iyi bir espri anlayışının eseri olduğunu ve ortamı ısıtacağını ve eğlenceyi artıracığını falan varsaymaktaydılar.

Tabii, netice itibarıyla, eğer böyle cümlelerden rencide falan olmuyorsanız (ki ben olmuyordum) ve aslında konuşulanları da dikkatinizi vererek dinlemiyorsanız (ki ben pek dinlemiyordum), karşınızdaki parti-insanının dilediğini söylemesinde ilkece bir sakınca yoktur. Ancak eğer siz partilerden çok hazzetmeyen, hele akademisyenlerin partilerinden hiç hazzetmeyen, hele Kanadalı akademisyen/entelektüellerin partilerden hiç bir şekilde hazzetmeyen bir insansanız ve eğer bu “*So, do you eat turkey in Turkey?*” yılışıklığını son 1-2 ay içinde birden çok Kanadalıdan duymuş iseniz, ortamı kibarca ve medenice idare etme sınırınızı bir noktada aşma potansiyeli ya da riski taşıyorsunuz demektir. Ve hele de ortama dayanabilmek için bir süredir faydalı içecekler yoluyla acı çeken zihninizi rahatlatmakta iseniz, biraz eğlenerek karşı tarafa küçük çaplı bir ders verme dürtüsü içinde hınzırca devinmeye, kişiliğinizin daha edepli tarafını bastırmaya başlayabilir.

Neyse, sonunda olaylar şu şekilde gelişti. Söz konusu parti-insanı hanım bana “*So, do you eat turkey in Turkey?*” deyip gülünce, ben kadının suratına bir an baktım, sonra oldukça ciddi bir ses tonuyla şöyle dedim: “Aslında bu hindi konusu Türkler için biraz hassas bir mevzudur. Biz hindiyi belli ruhsal güçlere sahip bir varlık olarak görürüz. Tavuk ve horozlar kümeslerde beslenirken, pek çok geleneksel Türk evinde hindiler insanlarla

birlikte yaşar. İnsanlarla birlikte sofraya otururlar. Sahipleri görkemli partiler vererek hindilerinin yaş günlerini kutlar. Öldükleri zaman evde 40 gün yas ilan edilir çünkü 40 sayısı İslâm dinine göre . . .” Ben hiç gülümsemeden kültürüme ve kültürüm içinde hindilerin konumuna dair bu açıklamaları yaparken, parti-insanı kadıncağzın yüzündeki şen şakrak ifade yavaş yavaş kayboldu ve yerine bir “Olamaz, Tanrım ben ne yaptım” ifadesi geldi. Panik halinde “*I am sorry, I am terribly sorry . . .*” şeklinde özür dileyerek hatasını düzeltmeye çalışıyor, yabancı bir kültürden gelen birini incitme gibi büyük bir politik günahı işlemenin üzüntüsüyle çırpınıyordu. Ben de o noktada tiyatroya ve kadına çektiğim ızdıraba son verdim, “şakaydı, şakaydı” dedim, hep birlikte gülüştük.

IV

K. Amerikan tarzı yaşam ile tanışan herkes bir noktada *Hallmark* tebrik kartları ile tanışma ayrıcalığına kavuşur. Kırtasiyelerde ve süpermarketlerde satılan ve üzerinde ifade edilmesi düşünülen dileklerin uygun cümleler kullanılarak basılmış olduğu kartlar, duygu ifade endüstrisinin ürettiği bir harikadır. Ve de insan türünün uzun zamandır geliştirdiği, aziz ve muteber kabul ettiği bazı yaşam ve duygulanım şekillerinden çıkılıp daha değişik bir var-oluşsal kapıdan girildiğinin ışıldayan bir ilanıdır. Bunu derken amacım, içinde bulunduğu çağın dinamiklerini ve değişimleri kavrayamayan 95 yaşında bir amcanın ruh halinde mızımızlanmak değil. Örneğin, “Eskiden ne güzel tüy-ve-mürekkep vardı, daktilolar vardı; bu bilgisayar denen makine yazı yazmanın poetik tarafını yok etti” cinsinden bir yaklaşımda bulunuyor değilim. Tabii, ara sıra Bach’ın müziği eşliğinde ve ay ışığı altında bir tavus kuşu tüy ve siyah mürekkep kullanarak el yapımı kalın kağıtlar üzerine bir şeyler yazmak ha-

kikaten süper olurdu ama, örneğin bazılarının yaptığı gibi, günümüz dünyasında Internet türünden yaşamı dönüştüren belli temel unsurlara ilişkin sürekli şikayet etmekte bir tuhaflık var gibi geliyor. “Değişim” ve “gelişme” karmaşık, incelikli kavramlardır, çok boyutlu yaklaşımlar gerektirirler. O yüzden, buradaki *derdin* farklı olduğunu not etmekte yarar var. Kartlar konusu: Bilindiği gibi, insanların birbirine yolladığı tebrik kartlarının geleneksel dünyadaki varlık nedeni, kişiye-özgü duyguların az çok kişiye-özgü bir şekilde değer verilen bir başka kişiye aktarılmasıdır. Ancak, bir gün akıllı bir yatırımcı çıkar ve kartlar konusunda “kolaylık sağlayacak” bir yatırım fikri geliştirir. Ve bu fikir halk arasında tutar. Çünkü kolaylığın ve verimin bir tür *summum bonum* olduğu K. Amerika’da, kolaylığın bir parça daha ileriye taşınmasını sağlayan her ürün kendisine satış şansı bulur. Böylece, bir yüzünde resim olan, bir yüzü de insanlar tarafından doldurulmak üzere boş bırakılan eski usul kartlar yerini –artık ülkemizde de şehir kültürünün bir parçası olmaya başlayan– *Hallmark* kartlarına bırakır. Bu yenilik sayesinde, duygulara uygun kelimeleri bulmak için geçen saniyeler, kağıdın üzerindeki el yazısı ve yazıların hem şeklinde hem de içeriğinde kendini gösteren kişisel izler varlık alanından çekilir.

Bunların yerine kartların üzerine basılmış olan “Mutlu yıllar”, “Mutlu Noeller”, “Bayramınız kutlu olsun”, “Yeni çiftte saadetler dilerim”, “Nice yıllara”, “30 yaşın kutlu olsun”, “50 yaşın kutlu olsun”, “70 yaşın kutlu olsun”, “Seni seviyorum”, “Senden hoşlanıyorum”, “Birisi senden hoşlanıyor, bil bakalım kim?”, “Beni affet”, “Çok pişmanım, lütfen beni affet”, “Sevgililer gününde Valentin’im olur musun?”, “Sen dünyanın en iyi annesinin”, “Sen dünyanın en iyi babasının”, “Sen dünyanın en iyi büyükannesi-sin”, “Bir oğlun oldu, tebrikler”, “Bir kızın oldu, tebrikler”, “Geçmiş olsun”, “En kısa zamanda iyileş”, “Bunu da atlatırsın”,

“Neşeni kaybetme”, “Başın sağ olsun” yazıları gelir. Amerika ve Kanada’da insanlar artık bu kartlarla duygularını ifade etmeye o kadar alışmış haldedirler ki, halkın çoğununun eline bir kalem ve boş bir kart vererseniz, ne yapacaklarını bilmeden donup kalabilirler.

Asıl kayda değer olan değişim, arkasında yazı olan kartların eski usul yazısız kartların yerini alması değildir. Asıl çarpıcı olan, bazı yazılı *Hallmark* kartlarının yazının içeriği olan eylemin yerini alması ve eylemi ortadan kaldırmasıdır. Benim olduğum bölümde Trish adında, ciddi bir hastalığı olan, doktora öğrencisi Kanadalı bir kız vardı. Sağlık durumu nedeniyle bazen bölüme gelemez, bir süre evinde dinlenirdi. Trish’in hastalığı bulaşıcı değildi; çevresindekiler için bir tehlike arz etmiyordu. Bir gün bölüme gittiğimde bölüm sekreterimiz (tatbikatta kask takan hanım) bana bir kart uzattı. “Bu nedir?” diye sordum. “Trish hastaneye kaldırılmış, onun için marketten bir geçmiş olsun kartı aldım, tüm bölüm imzalıyor. Yeterli sayıda imzaya ulaştığında ben hastaneye gidip kartı ona vereceğim” dedi. Bu, *Hallmark* ile yaşam içinde ilk kişisel karşılaşmamdı. Sekreterin uzattığı karta baktım. Ön yüzünde komik bir karikatür, kitap gibi açıldıktan sonra iç yüzünde de “Geçmiş olsun!” gibi bir yazı ve imza atılacak geniş bir alan vardı. Bazı bölüm üyeleri o alana bir-iki kelime yazıp imzalarını atmışlardı. Bazıları hiç bir şey yazmadan sadece imzalamışlardı. Kart üzerindeki boş alanda daha imza atılacak epeyce yer vardı. Şaşkınlığım geçince, kartı kadına geri verdim ve ofisten çıktım. Trish’in yattığı hastane yürüyerek bölüme 4-5 dakika uzaklıktaydı. Doğrudan hastaneye, onun yattığı odaya gittim. Beni görünce inanamayan gözlerle baktı. Gittim sarıldım. Kanada’da insanlar toplumsal alanda tokalaşma dışında nadiren birbirlerine dokundukları için sarılma-biraz tereddütle karşılık verdi. Ama o sıkıca sarılmanın onu

kesinlikle mutlu ettiğini, iyi geldiğini, o güçsüz ve zayıf anında biraz güç verdiğini hissetmek mümkündü. Bir süre konuştuk, şakalar, şamata derken keyfi yerine geldi, yüzü renklendi. Sanırım bir kaç gün sonra da sekreterimiz gidip bölümün imzaladığı kartı vermiştir. Trish de nazik bir şekilde kadına teşekkür etmiştir. Bu kartın ve ona benzeyen diğer malzemenin insanların işleri açısından verimi ne kadar artırdığının ve, daha önemlisi, ne kadar *sosyo-hijyenik* (yani insanları yaşam dünyalarında sıkıntı, çile, yüzleşme ve derinliklerden uzak tutan) bir çözüm sunduğunun altını çizmek gerekiyor. *Hallmark* kartları ve benzerleri, çağdaş logos'un hijyen ve kolaylık toplumlarında önemli bir işlev üstlenirler: Bireye sıkıntı verebilecek yaşam dilimlerini saf dışı bırakırken, bireyin özerklik alanını sürekli genişletirler. Bu işlev ve onun tüketimsel malzemeleri insanı *tek-tip*leştirirken yalnızlaştırır, ruhsal olarak yoksullaştırır ve hatta aklını yavaşlatır. Bu işlevin ardındaki ideoloji, dile getirilmemiş ve farkına varılmamış bir toplumsal hijyen arzusudur.

V

Kanada'da bir TV kanalında kültürel/politik konularda söyleşiler yapan J. Mason Lee bir keresinde şöyle demişti: “Kanadalıların ortalama olma ve orta yoldan gitme konusunda doğal bir eğilimleri var”. Bu saptamayı doğrulayan örnekleri o toplumda yaygın bir şekilde gözlemlemek gerçekten mümkündür. Kendilerine sevgili bulma amacıyla gazete ve dergilere ilan veren Kanadalıların yarından fazlası ilanlarına “*I am your average Canadian*” cümlesiyle başlarlar –bir dergide bunu ilk gördüğümde gözlerime inanamamıştım. İnsanların kendilerini romantik veya yarı-romantik bir ilişki için tanıtırken ‘average’ yani ‘ortalama’ gibi bir sıfatı öncelikle ve vurgulayarak kullanmaları dikkat çekici ve düşündürücüdür. Bir insan neden “Beni tercih et

çünkü ben ortalamayım” der?

Kanada toplumundaki şaşırtıcı homojenliğin dışavurumlarından biri, toplumun çıkıntılarını etkin bir şekilde düzleştirmesi ve herkesi biçimsel olarak birbirine yaklaştırmasıdır. Buradaki kritik kelime ‘herkesi’dir. Bir toplumda sivrilikleri yaşayan, aykırılığı temsil eden kesimlerin sanatçılar, düşünürler ve, genel olarak, dünyaya yorumla, eleştiriyle, isyanla yaklaşabilen insanlar olduğu düşünülürse, bu insanların toplumun kalanına görece olarak nasıl bir ideolojik vaziyette olduğu ilginç bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

Benim oradaki deneyimlerim arasında yer alan garip bir örnek, kendisini sağlam bir Marxist olarak tanıtan, sürekli Marxist deyimlemelerle ve Marxist göndermelerle konuşan, örneğin mâlum siyasi bağlantıları nedeniyle Alman felsefeci Martin Heidegger’e ateş püsküren ve onun düşünceleri üzerine tartışmayı reddeden, ayrıca Marxist literatüre de oldukça hakim olan ve, mesela, Marx’ın tarihsel materyalizminin ontolojik yönünü – bence– gayet doğru bir şekilde yorumlayabilen oldukça genç bir öğretim üyesinin, bölümde gerçekleştirdiği bütün kapitalizm-karşıtı, düzen-karşıtı söylevlerinin ardından bir Noel öncesi biz felsefe lisansüstü öğrencileriyle yapmakta olduğu muhabbeti yarıda kesip “Ben gidiyorum, yapmam gereken bir sürü kahrolası alışveriş hâlâ beni bekliyor” anlamına gelecek bir cümleyi gözümün önünde sarf edip, odadan çıkıp gitmesidir. Bu radikal görüşlü akıllı adam, akıp giden toplumsal yaşama adım attığı veya yüzünü o tarafa döndüğü anda birdenbire ehlileşmekte, ideolojik olarak hadım edilmekte, sivriliği alınmakta ve kuyruğunu bacakları arasında sıkıştırıp kalabalıklara karışmaktadır.

Çarpıcı olan şudur ki, bu adamın yaşadığı modern Batı toplumunda eğer birisi tutup da bilinçli bir bireysel tercih olarak sevdiklerine ticari Noel hediyeleri almayı bırakırsa, onun top-

lumdan dışlanma veya kınanma olasılığı oldukça düşüktür. Tersine, pek çok insan, özellikle de eğitilmiş çevrelerde yaşayanlar, bu türden bir tercihi az çok anlayacak ve saygı duyacak seviyededir. Ne de olsa söz konusu muhalefet (yani, çağdaş alışveriş ve tüketim çılgınlığının eleştirilmesi) artık modern toplumlarda adım başı gündeme getirilen bir tez konumundadır. Tabii, böyle radikal bir ideolojik başkaldırıyı ortalama vatandaşın yapması belki beklenemez. Ama sözünü ettiğim 28 yaşındaki Marxist felsefe hocasının durumunun farklı olması beklenebilir. Dünyanın değişik yerlerinde var olan toplumlarda akıştan-sapmaları gözlemlemek veya olası bir durum olarak zihnimizde canlandırmak her zaman mümkündür. Yukarıda anlattığım vaka üzerinden düşünersek: Örneğin, çağdaş bir toplumda bir Marxist çıkar ve yalnızca okumakla ve çene yapmakla kalmaz, kendisine büyük markalardan, tüketim festivallerinden ve emek sömürsünden gerçekten uzakta bir yaşam kurmaya çabalar. Noel'in ticarileşmesine dair atıp tutuktan sonra alışveriş merkezlerini ve pahalı hediye dükkanlarını arşınlamaz. Hediye verecekse de, küçük çapta mal üreten yerel zanaatkarların ürünlerini alır. Belki oturup elleriyle bir şeyler yapar, sevdiklerine şiirler yazar, karakalem resimler çizer. Aykırı karakterler farklı meslek ve yaş guruplarından her zaman çıkabilir. İnsan topluluklarının çoğu, kendi normallerini düzenli bir şekilde yaratsalar da, içlerinden ayırksı, sivri, uyumsuz tiplerin ortaya çıkmalarına olanak sağlayacak toprağa veya zemine de sahiptir. Kanada gibi gelişmiş, gönençli ve özgürlükçü bir toplumsal coğrafyada ise sürüyle hareket etmeyen insanların neden nadiren ortaya çıktığı ilginç bir soru olarak akla gelmektedir. Yukarıda aktardığım Marxist felsefeci örneğinin yalıtılmış bir vaka olmadığı, genel bir kültürel durumu yansıttığı rahatlıkla söylenebilir. Kanadalı bir felsefeciyle bir film izlemeye kalkarsanız ve eğer film seçimini yapan

onlar olursa, bir genelleme olarak dersem, seçtikleri filmde arabaların çarpışma sahnelerinin olma olasılığı ürkütücü ölçüde yüksektir. Bir keresinde Kanadalı ve Amerikalı entelektüel şahıslarla Andrey Tarkovsky'nin bir filmini izlemeye kalkmış ve şahsen dersimi almıştım.

VI

Bir gün bir Amerikalıyla Kanada'nın doğusunda bir şehirden başka bir şehre arabayla gidiyorduk. Yolun bir bölümünde motosiklet süren 20-25 yaşlarında birkaç kişi gördük. Bunlar motosikletlerini asfalt üzerinde değil, yolun kenarındaki toprak şeritte sürüyorlardı. Yanımdaki Amerikalı motosiklet süren gençlere bir süre dik dik baktı, ardından da cep telefonunu çıkarıp polisi aradı. Konuştuğu görevliye bulunduğumuz yeri tam olarak tarif ettikten sonra, olay mahallinde "sürücülerin güvenliğine tehdit oluşturabilecek bazı motosikletli şahıslar olduğunu" belirtti ve telefonu kapattı. Ağzım açık bir halde ona bakmaktaydım.

– Neden polisi arayıp şikayette bulundun ki?

– Aramam gerekiyordu. Güvenliğe aykırı bir şekilde sürüyorlardı.

– Hayır, güvenliğe aykırı bir şey yapmıyorlardı. Sadece biraz toz kaldırıyorlardı.

– Ama kaldırdıkları toz sürücüler için tehlikeli olabilir.

– O kadarcık toz nasıl bir tehlike oluşturabilir ki? Böyle bir olasılık yüzünden polis aranır mı?

– Kurallara uygun şekilde sürmeleri gerekirdi. Böyle durumlarda polisi aramak en doğrusudur.

Bu dehşet verici konuşmanın güvenlik takıntısıyla ilgili boyutu tek başına yeteri kadar dehşet verici olsa da, üstünde durulması gereken daha ilginç başka bir boyut, toplumsal düzenin

lekesiz tutulması yönünde K. Amerikalıların ruhlarına egemen olan tuhaf anlayıştır. Evrendeki hiç bir canlıyı olumsuz yönde etkilemeyecek olsa bile, bir kuralın ucundan-kıyısından bozulmasının Amerikalı ve Kanadalıların çoğunda yarattığı etki gerçekten görülmeye değer bir şeydir. Genelde onları kaygılandıran konu yalnızca kural ihlali sonucu bir kazanın olması, sivil halkın zarar görmesi ve saire değildir. Kuralın bozulması *sonuçlarından bağımsız olarak* tahammül edilemeyecek bir rahatsızlık, bir sapma, *Star Wars* terminolojisiyle *force*'da hissedilen şer odaklı bir dalgalanmadır. Bu anlamda, toplumsal alanda yürürlükte olan kurallar neredeyse birer *categorical imperative*, yani koşulsuz buyruk konumuna gelir.

Buradaki sorunun “devletin kanunlarına saygı” ile sınırlı olmadığını göstermek için farklı türden bir örnek daha vereceğim. Kanada’da bir bara gitmenin en eğlenceli tarafı, etraftaki neşeli müşterilerle şakalaşmak veya biranın yanında acılı tavuk kanadı yemek veya arkadaşlarla birlikte heyecanlı bir maç izlemek değildir. Bir Kanada barında insanı en çok eğlendirecek şey, hesap ödeme vakti geldiğinde masada yaşanan %15 komikliğini izlemektir. Dünyanın pek çok ülkesinde, yenilen ve içilen yerlerde bahşiş verme gibi hoş bir adet vardır. Soru: Bahşiş verme olgusunun doğru uygulaması nasıl belirlenir? Yanıt: Bahşiş verme olgusunun doğru uygulaması diye bir şey olmaz. Bu tahmini yanıt gezegenimizin önemli bir bölümü için geçerlidir. Kanada için ise durum farklıdır. Kanada’da garsonlara %15 bahşiş verilir. Bu bir kuraldır ve “neden böyledir” diye sormak anlamsızdır. Elbette, servisin ve müşterinin durumuna göre değişmesi beklenen bir ödeme türüne ilişkin bir “sabit miktar” kuralının olmasını anlamak son derece zordur, ama durum budur. Aslında %15’ten daha az bir miktar bırakıldığında yaşam içinde çok kötü şeyler olmaz. Örneğin, yetersiz bahşiş bıraktığınızın ertesi günü garson

mafyasından siyahlar giymiş elemanlar karanlıkta sizi kısırtıp topuğunuzdan vurmaz. Bununla birlikte, düşük oranda bahşış bırakmak Kanada'da müşterilerin çok ürktüğü ve mütemadiyen kaçınmaya çalıştığı bir eylem türüdür. Gerçekten anlaşılması zor bir vakadır.

Diyelim arkadaşlarınızla yediniz içtiniz ve 37 Dolar hesap geldi. O noktada, dünyanın diğer bölgelerindeki restoran ve barlarda kolay kolay gözlemlenemeyecek, yorucu fakat oldukça da etkileyici ve de eğer yapacak başka bir işiniz yoksa gayet eğlendirici bir aritmetik maratonu başlar. Yapılması gereken matematiksel işlem iki aşamadan oluşur. Öncelikle, gelen 37 Dolarlık toplam hesabın gerektirdiği bahşış bulunur; daha sonra bu bahşış miktarının kişi başına düşen payı hesaplanır. Birinci aşama basit bir işlem içeriyor gibi görünse de, masadaki herkesin aktif zihinsel katılımını gerektirir. Elinde hesap pusulasını tutan şahıs diğerlerine 3 Dolarlık bir bahşış eklemesiyle 40 Doların verilmesinin yeterli olup olmadığını sorar. Masadaki başka bir kişi 40 Doların %15'i karşılamayacağını belirtir ve garsona 45 Dolara yakın verilmesinin doğru olacağını söyler. Sonuçta 42 veya 43 Doların uygun olacağı herkes tarafından onaylanır. Tartışılan rakam iki seçeneğe indirildikten sonra, bir süre de "ince ayar" diyebileceğimiz bir süreç yaşanır. Gereğinden 1 Sent bile fazla vermek istemeyen masanın en takıntılı kişisi kesinlikle 42 Doldardan fazla verilmemesi gerektiğini, hatta 41 Doların bile yeterli olacağını iddia eder. Tartışmayı bazen en takıntılı kişi, bazen de masanın yufka yüreklipleri kazanır. Bu da bizi sürecin ikinci aşamasına getirir. Yaklaşık 5 Dolarlık bahşış miktarı, diyelim, 7 kişi arasında nasıl bölüşülecektir? Eğer bu sorun da aşılsa, maceranın sonu yaklaşmış demektir: Herkes kendi yediği içtiğinin miktarına bahşış payı miktarını da ekleyerek bireysel olarak vermesi gereken parayı hesaplayabilir. İşte tam bu noktada, hiç bek-

lenmeyecek, çok garip bir gelişme olur. Masadakilerden biri diğerlerine dönüp sanki normal ve aklı başında bir laf ediyormuş gibi “Aslında ben yalnızca bir bira içip biraz *nacho* yedim; sanırım benim bahşişe katkım daha az bir oranda olabilir” der. Argümanı kabul edilirse (ki bu sağlam argüman hep kabul edilir), o kişinin o akşamki kazanç hanesine yazacağı para miktarı bizim paramızla 1 TL’nin altındadır. Ama cebinde kalacak miktarın o düzeyde olması, o şahsın herhangi bir utanma duygusu deneyimlemesine neden olmaz, yaptığını yapmasını engellemez.

%15 bahşiş oranı olgusu, Batı logos’unda rasgele toplumsal kuralların yaratabileceği tuhaf mutlaklığının ve ortaya çıkabilecek matrak durumların güzel bir örneğidir. Ama özellikle bu ve benzeri örneklerde etken olan diğer bir temel olgu da, o coğrafyada yaşayan insanların “para” kavramıyla olan efsanevi ilişkidir. Orada ilk kaldığım evi Kanadalı bir öğrenciyle 1.5 yıl boyunca paylaşmıştım. Adamla epeyce kültürel/politik sohbetler ettik, eğlendik, oranın standartlarına göre iyi arkadaş olduk. Her fırsatta beni tanımaktan dolayı ne kadar mutlu olduğunu söylerdi. Ben eve taşındığımda kendisi bir yıldır orada yaşıyordu ve eşyaların çoğu ona aitti. Taşınırken eşyalarını da yanında götürecekti. Ayrılmadan önceki gece yanıma geldi ve şöyle dedi “Mutfaktaki çatal-kaşık ve bardakları götüremeyeceğim; hepsi için şöyle 2 Dolar versen yeter”. Adamın suratına baktım. Gerçekten de söylediğini kastederek söylemişti, espri yapmıyordu. Bir an adamı korkutmak için “Bunca zamandır içimden gelip sana ısmarladığım yiyecek ve içecekler de toplam 287 Dolar 25 Sent tuttu. Hatta az önce odamdayken yeniden toplayıp kontrol ettim. Prensip gereği maalesef çek kabul etmiyorum, onu belirteyim” gibi bir şeyler söyleyip surat ifadesini izlemeyi düşündüm, sonra vazgeçtim “Tabii, 2 Dolar uygundur sanırım” dedim. 2 Doları tırtıklamayı başardığı için memnuniyetle gülümsedi. Bir

Kuzey-Amerika-arkadaşlık-öyküsü de böylece nihayete ermiş oldu. Fakat olayın asıl trajik ve komik kısmı ertesi gün bölüme gittiğimde gerçekleşti. Sık sık sohbet ettiğim Kanadalı bir doktora ğrencisi kızla kahve içerken bu olayı anlattım. “Gerçekten ilginç” dedim, “buraya geldiğimden beri tahminen en samimi olduğum insandı. Yedik, içtik, eğlendik. Kafasının bozuk olduğu bir dönemde sabahlara kadar oturup konuşmuşluğumuz vardır. Beni dostu olarak gördüğünü söyleyen bu insan şimdi taşınıırken evde bırakacağı çatallar için üç kuruş para isteyebiliyor. . .” Bu şekilde takır takır konuşurken saniyenin 50’de biri kadar kısa bir zaman içinde gözüm kızın yüz ifadesine takıldı ve zınk diye durdum. Çünkü konuştuğum Kanadalının suratındaki anlamayan, donuk ifade ve “Eee? Yani?” bakışı beni çok hızlıca kendime getirdi. Durdum. Öyle karşılıklı bakışıyorduk ve ben bir şey demeden kıza bakıyordum ve konuşmamın sonunu nasıl getireceğimi düşünüyordum. Çoğunlukla dandik filmlerde görülen tuhaf bir sahne ortaya çıkmıştı: Böyle, odada gerilimli bir sessizlik olur da bir duvar saatinin tik tak tik tak sesleri dalgalar halinde ortama yayılır. . . işte o şekilde bir karşılıklı durma halindeydik. Ben çok hızlı giderken aniden frene basmış tekerlerinden duman çıkan bir araba konumundayken, karşımdaki bare Kanadalı da “Yüce İsa aşkına, bu adam ne anlatıyor, niye anlatıyor?” şeklinde bana bakıyordu. Yaşamakta olduğum garip olay bir gün nceki “2 Dolar versen yeter” vakasını da geçmişti ve ortaya çıkan komedi/ironi mükemmellik seviyesine yaklaşmaktaydı. Karşımdaki insanın benim neyden şikayet ettiğim, neyden rahatsız olduğum ve neyi ahmakça bulduğum hakkında hiç bir fikri yoktu. Ve kafasından kim bilir ne geçiyordu? “İki arkadaş varmış, bunlar aynı evi paylaşmışlar, bir arkadaş evden ayrılırken, çatallar falan için 2 Dolar istemiş, bunda anlaşılması zor bir şey mi var?” Neyse, ona söylemeye başladığım cümleyi bir şekilde

bağlayıp, uygun ifadeler kullanıp konuşmamı sonlandırdım, ama bunu tam olarak nasıl yaptığımı şu an hatırlamıyorum.

Bir gün evde bir şeyler bozuldu ve tamir etmeye iki tane usta geldi. Ağustos ortası falandı. Adamlar çalışırken onlara birer bardak meyve suyu verdim, “Hava sıcak usta, size soğuk portakal suyu getirdim” dedim. Adamlar büyük bir şaşkınlıkla elimdeki bardaklara ve ardından birbirlerine baktılar. 3-5 saniye tereddüt ederek düşündüler. Yani, gerçekten, ciddi ciddi şöyle bir durdular. Sonra, içeceklerin bedava olduğu, ceplerinden para çıkmayacağı hissine kapılınca meyve sularını aldılar, teşekkür edip içtiler. Kaldığım ev üniversitenin binasıydı ve hizmetleri nedeniyle ben adamlara bir para vermiyordum. Adamlara bir borcum yoktu, onlar işlerini yapıyorlardı ve buna rağmen adamlara içecek ikram ediyordum. Hiç gerekmediği halde kendilerine bedava içecek veren bu tuhaf yabancıya şöyle bir baktılar, işlerini bitirdiler ve gittiler.

Açlık sınırında yaşayan fakir bir ailenin her kuruşun değerini bilmesi ve her kuruşun hesabını yapması doğaldır ve elbette anlaşılabilir bir şeydir. Yukarıda anlattığım örneklerde ise durum farklıdır: Bu müreffeh, tasası az, dünyanın zenginlik yelpazesinin aydınlık ucunda yaşayan, tüketim şımarığı olacak boyutta ekonomik standartlara kavuşmuş milletin (ve de benzerleri milletlerin) “para” ile olan fetişsel ilişkisi gülünç, düşündürücü ve son derece ürkütücü bir ilişkidir. Gelişmişlik görüntüsüne karşın vahşidir, kültürel vitrinindeki süslü inceliklere rağmen bayağıdır.

VII

Bölümden bir öğrenciyle kahve içiyorduk. Sohbet sırasında sordu:

– Dünkü derste sol tarafta oturan adamın adı neydi?

Deminden beri hatırlamaya çalışıyorum da.

– Sol köşede oturan mı? Pek hatırlayamadım.

– Bu yıl tezini yazıyor. O dersi de kaydolmadan izliyor.

Hatırlamadın mı?

– Hayır. Görünüşü nasıldı? Uzun saçlı mı?

– Kısa saçlı, 1.75 gibi, ciddi görünüşlü. . .

– Guillermo’yu kastetmiyorsun değil mi?

– Hayır, Guillermo’nun evindeki davete de gelmişti, mutlaka hatırlarsın.

Bu konuşma 2-3 dakika devam etti. Sonunda bahsettiği kişinin bölümün tek Afrikalı öğrencisi olan Gana’lı Yaw –çok şahane bir adamdır– olduğunu anladım. Bu konuşmakta olduğum Kanadalı, ağzından ‘black’ (siyah) kelimesi çıkması politik anlamda sakıncalı olabilir diye bana birkaç dakika boyunca resmen sözel bir eziyet yaşatmıştı. Tabii dayanamayıp adama çıktım. Hatırladığım kadarıyla konuşma şöyle gitti:

– Bölümde Yaw’dan başka siyah öğrenci yok ki. Neden en baştan “o siyah arkadaş” falan demedin? Kaç dakkadır bir tarafım çatladı kimden bahsettiğini anlayayım diye.

– Evet de, biliyorsun, aslında böyle kelimeleri kullanırken belli bir hassasiyet göstermek gerekiyor.

– Hayır gerekmiyor. Sen beyaz derilisin, o da siyah derili. Asıl böyle bir hassasiyet göstermekle ayrımcılığın en büyüğünü yapmış olmuyor musun?

– Ben yalnızca adamın tüm özellikleri arasında deri rengini seçmenin doğru olmayacağını düşündüm.

– E iyi de biz adamın fiziksel özelliklerinden bahsetmenin gerektiği bir bağlamda konuşuyorduk. Yaw bölümün tek siyah öğrencisi. Adamın en ayırt edici dış özelliğinden söz etmekte nasıl bir sakınca olabilir? Ayrıca adamın başkalarına göstermekten utanacağı bir bedensel özelliğinden bahsetmiyoruz ki burada.

Öyle olsa insan herkesin içinde konuşurken belli bir hassasiyet gösterir. Yani ayrımcılıkla ilgisi olmayan bizler, hem de kendi aramızda samimi bir sohbet içindeyken, bir arkadaşımızın veya –boş ver arkadaş– herhangi bir insanın deri rengini ağzımıza almaktan neden kaçınalım?

Kuzey Amerikan yaşam tarzında etkisini çok güçlü bir şekilde gösteren bu *dilsel-hijyenik* tavır, daha genel olan sosyo-hijyen olgusunun özel bir uzantısıdır. Dilsel-hijyen, örneğin, basitçe “düşünceli olmak ve karşısındakini utandıracak hitaplardan kaçınmak” anlamına *gelmemektedir*. Özellikle Amerika ve Kanada’da uygulandığı haliyle dilsel-hijyen, geçmişte ve/veya günümüzde haksızlıklara, ayrımcılıklara, adaletsizliklere uğramış, marjinalleştirilmiş, ötekileştirilmiş bir kesimden söz ederken rahatsız edici boyutlara tırmandırılmış bir çekingenlik, incitme korkusu, nitelemeleri yumuşatma çabası sergileme, kendisini ve diğer konuşanları sürekli kontrol etme ve sonuç olarak da sözel olarak hakarete uğrama riski bulunan kırılgan kesime ait insanları dilsel açıdan koruma ve kollama gibi bir tavrı içerir. Ancak bu yapılırken ortaya çıkan şey, yüceltmeye çalışılan kesime ait insanların bir tür söylemsel/ontolojik kozaya sarılmasıdır. “Ötekileştirilene değer veren, duyarlılık gösteren bir yaklaşım” görüntüsünün ardında yatan asıl gerçek, yakına getirmekten ziyade bir öteleme, incinebilirliği-tırmandırma ve ayrımı-güncelleme pratiğidir. Dilsel-hijyen o kadar büyük toplumsal korkular içermektedir ki, incinebilecek kesimlerin sözel olarak korunup kollanmasının bir sonu veya dilsel sınırı yok gibi görünmektedir: hiç bir ayrımcı niyet olmasa bile siyahlardan söz ederken onların deri rengine gönderme yapmanın şehirli beyaz insanlar arasında toplumsal bir paranoyaya dönüşmesinde olduğu gibi. Buna verilecek diğer bir iyi örnek, fiziksel engelleri olan insanlara hitap biçimlerinde alınan toplumsal mesafedir. İngilizcede

eski zamanlarda ‘*crippled*’ (sakat) kelimesi halkın çoğunluğu tarafından kullanılırken, bu deyim zamanla yerini ‘*disabled*’ (engelli) kelimesine bırakmıştır. “Sakat” nitelemesinin rencide edici bir anlam içerdiği noktasından hareketle, toplumdaki dilsel uygulamaları değiştirme çabası gösterilmesi haklı görülebilir. Ama dilsel hassasiyet o noktada doyuma ulaşmamış ve daha çok aşama kaydederek ‘*physically challenged*’ (bedensel yönden zorlukla yüzleşen) deyimini ortaya atılmıştır.

Bu diğerini-yüceltme tavrına farklı bir görüngüsel zeminden bakarsak karşımıza yüceltmeyle ilgisi olmayan bir manzara çıkacaktır: Yüceltme adına üretilen bu deyimler ve söylemler somut insanlara ilişkin doğrudan bir duyarlılığı temsil etmekten ziyade titiz ve tedirgin sözel uygulamalara karşılık gelirler. Söz konusu tavır yaşayan insana yönelik bir ilgi gibi görünse de aslında dilsel tanzime, sözel inceliklere ve genel olarak dilin kendisine duyulan soyut ve steril bir hayranlıktır.

Tekrar vurgulamak gerekirse, aktarmış olduğum örneklerde garip olan, insanların başkalarını kırmamak için ağızlarından çıkan sözlere dikkat etmeleri ve en az rencide edici deyimini aramaları değildir. Garip olan, çağdaş logos içinde yeşeren ve insancıl görünümlü bir hassasiyet türünün esas itibarıyla söylemsel dolaşımın ekonomisi içinde varlık kazanması ve özellikle kelimelerin soyut alanında hüküm sürmesidir. Kuzey Amerika’nın toplumsal ikliminde, *somut ve derin insancıl duyarlılıklar* çok kontrollü ve ehlileştirilmiş düzeylerde deneyimlenirken, insanlara ilişkin kullanılan *kelimeler* konusunda öznelere dikkatli olmaya yönelten ilkeler aşırı incelikler barındırmakta ve ağızdan çıkan ve çıkabilecek kelimeleri şaşırtıcı sertlikte normlarla denetlemektedir. Ve görünüşe göre, denetimin filtresinden geçebilen deyimler üretmenin en sağlam yöntemi *soyut tarafa* yönelmektir: Bir yerliden, bir siyahtan ya da bir engelliden söz ederken kullanı-

lan kelimeler belirsiz ve soyut olmalıdır. Ancak bu nokta her zaman gelişmeye açık bir alandır. Çağdaş insanın dilsel hassasiyetinin karmaşık meyveleri olan böylesi deyimler her zaman biraz daha yumuşak, biraz daha dolaylı, biraz daha belirsiz ve biraz daha soyut olabilir.

Konunun denetim tarafı son derece önemlidir ve şakaya gelecek bir tarafı yoktur. Örneğin, eğer samimi arkadaşlarınızla sohbet sırasında ‘bilim adamı’ ya da ‘insanoğlu’ lafını kullanırsanız, karşınızdaki bir Kuzey Amerikalı veya kendisini orali hissedenden bir Türk, keyifle akmakta olan sohbeti durdurup doğru olan deyimi anımsatacaktır. Bu gayet ahmakça bir müdahaledir çünkü birincisi siz cinsiyet ayrımcısı ilkel bir hödük değilsinizdir, ve ikincisi, bu düzeltmeyi yapan şahıs sizin cinsiyet ayrımcısı ilkel bir hödük olmadığınızı bilecek kadar sizi iyi tanımaktadır. Ancak dilsel hassasiyetleri düzenleyen normlar her türlü toplumsal bağlamdan bağımsız şekilde öznelere önemli bir denetçi rolü vermekte, çağdaş şehirli insanı her an uyanık ve tetikte tutmakta ve söylem alanını yanlış kullanımlara karşı tarayıp ideolojik aksaklıkları giderme yönünde onları teşvik etmektedir. Nizam arzusunun ortaya çıkardığı toplumsal sonuç, çağdaş-logos’un ifade evreninde inanılmaz dilsel hassasiyetler edinen özneler ve onların her an yürürlükte olan sözel rahatsızlıklarıdır. Sergilenen toplumsal tepki dile dair ve dilselliğin içinde bir bü-yülenmedir; duyarlı ve bilinçli olduğunu düşünen öznelerin bilinçsizce ürettiği ve yumuşak şiddet içeren düşündürücü bir fetişleştirmedir.

VIII

Farklı ülkelerden Kanada gibi çok gelişmiş bir ülkeye gelenler, toplumsal alanı kaplayan *gönüllü çalışma* çılgınlığını görünce şaşırırlar. Yalnızca resmi dairelerde çalışan veya okullarda öğ-

renim gören insanlar değil, özel şirketlerde çalışan işçiler de gönüllü çalışma içinde yer alırlar. Şirketler çalışanlarının düzenlenen organizasyonlarda etkin olarak yer almalarını beklerler. Öncelikle bu nokta üzerinde biraz durmak gerekiyor. Bazı süpermarket zincirleri (örneğin, Batı Kanada'da yaygın olarak iş yapan Amerikan kökenli *Safeway*) ölümcül hastalıkları olan insanlar için herkesin katılabileceği koşullar veya piknikler düzenleyip, oradan elde edilen geliri hastalıkların tedavisi için fonlara bağışlarlar. Tabii, toplumsal sorumluluklarına ve insana çok değer verdiğini pankartlarla, afişlerle, posterlerle ve etkinliklerle bağıra bağıra ilan eden bu şirketler işçileriyle yıllık toplu sözleşme görüşmelerine oturduklarında, son bir yıllık kâr oranlarının hiç de bekledikleri kadar yüksek olmadığını (ki bu oran şirket zincirleri için genellikle milyar dolar düzeyinin altına inmez), çok zor durumda olduklarını, ve piyasada rekabet edemediklerini öne sürerek, çalışanlarına son derece düşük maaşlar vermek ve özlük haklarını da en aza indirebilmek için insanın kanını donduran bir çabaya girerler. İş hukukunu düzenleyen kuralların genelde sermaye sahibini kollaması nedeniyle, bu çabalarında genelde başarılı olurlar. Günlük yaşamın perde arkasının karanlığında, çalışan kesimin gırtlığına basarak onlara vereceği her şeyi *asgari* düzeyde vermeye çalışan süpermarket zincirleri ve benzeri işletmeler, halkla ilişkiler boyutunda ise *azami* insancılık ve toplumsal dayanışma görüntüleri sergileyerek imajlarını güzelleştirirler. Sahip oldukları tek “değer” kesintisiz sermaye büyötmek olan zincirler gönüllölük kavramını sürekli kullanarak, halkın gözünde insancıl bir değer ifade etmeyi ve zihinlere sıcak bir imajla yerleşmeyi başarırlar. Toplumsal alanda iyi vakit geçirmenin kritik bir norm olduğu bu coğrafyada, en ürkütücü veya zararlı veya insan onuruna aykırı işleri uygun bir maskenin ardına saklayarak tatlı ve rengarenk bir şekilde yaşama geçirmek

mümkündür.

Konunun sermaye ve onun toplumsal gösterileri kısmı apayrı bir hikayedir. Sıradan birey ve onun değer dünyası tarafına baktığımızda da ilginç durumlarla karşılaşırız. K. Amerika’da ilkokul çocuklarından zorlukla yürüyen yaşlı insanlara kadar herkes inanılmaz bir istek, enerji ve coşku ile, parasal bir karşılık beklemezsiniz, gönüllü kimliği altında hayır işlerinde çalışırlar. Apartmandaki yan komşunuzun kapıda sizinle karşılaşmak için siz dairenizden çıkıp koridorda uzaklaşana kadar içeride sessizce ve sabırla beklediği bir toplumda, yoğun gönüllü etkinliklerine şahit olmak kadar kafa karıştırıcı bir şey yoktur. Fakat bu konudaki gizem dikkatle TV izleme ve bu konuda çevredeki insanlara sorular sorma yöntemiyle büyük oranda çözülebilir. Orada geçirdiğim ilk aylarda, muhtelif televizyon programlarında genç insanların gönüllü olarak çalışma nedenlerini ve bunu neden harika bulduklarını kameralar karşısında açıklamalarını izlemiştim. Ağır kanser hastalarının bakımının yapıldığı bir kurumda gönüllü olarak çalışan üniversite öğrencisi bir kız bir programda çıkıp Türkçeye şu şekilde çevrilebilecek cümleler söylemişti: “Burası harika. Bir sürü insanla tanıştım. Gönüllülerin hepsi süperler. Çok iyi vakit geçiriyoruz. Bir yandan da iyi bir şey yapıyoruz.” Toplu halde yapılan toplumsal etkinlikler ve bir grup halinde geçirilen hoş vakitler o kadar güçlü ve belirleyici bir motivasyondur ki, toplaşmanın ardındaki nedensellik örgüsü ve hedefler bir noktadan sonra önemini yitirmeye başlar. “*Are we having fun?*” sorusu yaşamın her kesitinin, her duygu çeşidinin, her var olma ve yok olma halinin üstünü örter.

“Eğleniyoruz”un dışında, gönüllü etkinlikler için bir büyük motivasyon kaynağı daha vardır. Kendilerine gönüllülük ve hayır işleri konusunda merak edip soru sorduğum birkaç üniver-

site ğrencisi bana esas itibarıyla Şu yanıtı vermiŐti: “Bir işe baŐvururken özgeçmiŐte böyle Şeylerin bulunması gerekiyor”. Bu da önemli ve hastalıklı bir toplumsal değerin, yani *kariyer anlamında baŐarının* belirleyici gücüne işaret eder.

Özellikle Kanadalıların çok rağbet ettiği bir diğer “yardım” Őeklinden de söz etmekte yarar var. Televizyon kanallarında bazen toplumsal sorumluluk ve hayır işleri bağlamında tanıtıcı programlar gösterilir. Bunların en önde geleni, fakir Afrika köylerine ve özellikle de a Afrikalı ocuklara parasal destek sağlamak amacıyla hazırlanmış TV programlarıdır. Programın ana fikri Şu Şekilde zetlenebilir: “Her ay btcenizden ayıracağınız küçük bir baęıŐla, Afrikalı insanlara yardım elini uzatabilirsiniz”. Yardım programının çekimi genellikle tanınmıŐ bir Őarkıcının veya ödül almış bir sinema oyuncusunun katılımıyla Afrika’da yapılır. ekim ekibi ve nl Şahıs ilkel, fakir ve periŐan halde bulunan bir köye giderek öncelikle yerlilerle biraz kaynaŐırlar. Sonra, çocukları açlıktan iskelete dönüŐmüŐ sineklerin iŐğali altında yaşayan bir aile bulurlar, ailenin derme çatma kulübesine girerler ve oradaki durumu kameralarla çekmeye başlarlar. Kulübe fena halde kokmaktadır ve Afrika’ya götürülen nl Şarkıcı veya oyuncu oraya gtrlmeyi kabul ettiğine herhalde çoktan piŐman olmaya başlamıştır bile. Şarkıcı veya oyuncu kame-
raya acıklı bir Şekilde bakarak “Burada gerçekten ağır bir koku var” gibi bir Şeyler söyler. Yüzünde o anda gerçekten acı ve keder dolu bir ifade vardır. Tahminen bu acı ve keder dolu yüz ifadesinin nedeni –istatistiksel açıdan bakarsak– bir Kanadalının hayatta en gelemediği 3 Şeyden biri olan hafif ya da ağır vücut kokusudur; fakat televizyonları karşısında programı izleyen izleyiciler o Şahsın acı dolu yüz ifadesine neden olan Şeyin Afrikalı ocukların sefil yaşamına tanıklık etmenin verdiği büyük ruhsal acı olduğunu düŐündükleri için, garip bir Şekilde programın he-

define uygun –yani seyredenlerin vicdanlarında bazı duygulanımlar uyandırıp bağışta bulunmaya teşvik edecek– bir ruh hali oluşur.

Bazen oraya giden ünlü şahıs ve ekipteki diğer Kandalı/Amerikalı elemanlar kulübedeki çocuklara veya diğer yerlilere elleriyle dokunacak kadar insancıl boyutu ileri götürürler. En sonunda, ünlü şarkıcı veya oyuncu kocaman gözlerle olanları izlemekte olan zayıf, siyah çocukları etrafına toplar, kameralara kederle bakarak K. Amerikalı izleyicileri Afrikalılara yardım etmeye davet eder. Çoğunlukla bu programlar işini iyi bilen yönetmenler tarafından çekilir: Sarsıcı ve hatta dehşet verici görüntülerin etkileyciliğinden arka planda çalan müziğin insanın içine işlemesine kadar her ayrıntı, televizyonlarının başında oturan orta sınıf mensubu Batılı kitlenin rahatsızlık hissetmesi ve bu rahatsızlığı giderip rahatlamak için ekranda verilen numarayı aramalarını sağlamak için tasarlanmıştır. Yardım programlarının önemli bir kısmı misyon sermayesi tarafından desteklenir ve o türden programlar yardım toplama işinde gayet başarılı olurlar. Bu kuruluşlar Afrika'ya yiyecek ve temiz suyla birlikte, oradaki ilkellerin ruhlarını kurtarmak için kutsal kitabı ve onun müjdesini de götürürler. Tabii, her ne olursa olsun bu yardım programları sayesinde aç Afrikalıların doymasının iyi bir şey olduğu ve bunun nasıl gerçekleştiğinin önemsiz olduğu düşünülebilir. Ancak “nasıl”lar konusunda gözlerini kapatmayı sevmeyenlere (ya da başaramayanlara) vaziyet biraz daha farklı görünecektir. Bu bağlamda biz özellikle hayır işi yapan yardımsever K. Amerikalıların yaşam-dünyasının dinamikleri üzerinde biraz duralım.

TV programları aracılığıyla hayır işi yapmanın önemini ve değerini anlamak için, bu işlevleri insanların ruhlarına egemen olan toplumsal hijyen kavramıyla birlikte incelemek gerekir.

Kişilerarası mesafe duygusunun yaşamsal önemde olduğu, insanların zihinlerinde *bedene ve dokunmaya* ilişkin büyük korkuların ve tabuların olduğu bir ortamda, televizyon (orijinal kelime anlamıyla, “uzaktaki-görüntü”, “uzağı-izleme”) makinesi aracılığıyla başka insanların yaşamına yaklaşmanın kritik bir işlev üstleneceği tahmin edilebilir. Dünyanın en zengin, en rahat ve en güvenli ülkelerinden birinde yaşayan Kanadalılar, olabilecek koşulların en kötülerinden birinde yaşayan bir topluma uzaktan ve hiç bir kişisel temas olmadan yardımda bulunarak “iyi hissetme” şansını televizyon sayesinde yakalarlar. Ara sıra gördüğü kapı komşusunu veya yolda yanına yaklaşarak para istemeye kalkan bir Inuit yerlisini veya otobüste yanına oturan Hintli bir göçmeni uzağında tutmak için her çabayı gösteren beyaz Kanadalılar, muhatap aldıkları insan *somuttan soyuta geçtikçe* kendilerini daha rahat hissederler, o insanın gereksinimleri ve dertleriyle daha çok ilgilenirler. Bir hafta sonu ailecek pazarda gezerken bir köşede imza toplayan insanların yanına gidip (kim olduklarını pek bilmedikleri) eziyet gören Kürtler için imza verirler, ertesi hafta Tibet’in bağımsızlık mücadelesine imzayla katkıda bulunurlar. Ama bu kültürlerle ait yaşayan insanlara yaklaşmak ve iletişim kurmak, o yabancıların koltukaltı deodorantlarının kullanımı gibi konularda kendilerini ne kadar geliştirmiş oldukları gibi unsurlara bağlıdır. Tabii burada mesele yalnızca bedenle ilgili değildir. Kanadalılar açısından, insanların yalnızca “gerçekten yakınlaşmadığı sürece ilgiye mazhar” olmasının tuhaf bir örneği Kanadalıların uçakta, otobüste, parklarda veya barlarda tanıştıkları yabancılara telefon ve e-posta adreslerini (cinsel olmayan maksatlarla da) vermeleri ve eğer bu kişiler yurt dışından gelmiş yabancılarsa onlara telefon numaralarını “Tekrar görüşelim” ya da “İhtiyacın olursa ara” diyerek vermeleridir. Hatta bu olgu Kanadalılar arasında bir espri ve övünme konusudur:

“Biz Amerikalılardan ne kadar da farklıyız hakaten”, “Kanadalılardan başka kim daha yeni tanıştığı bir yabancıya telefon numarasını verir ki?”, ve saire. İşin aslı ise, tahmin edilebileceği gibi, oldukça farklıdır. Tarih boyunca bir Kanadalıdan bu şekilde bir telefon numarası alıp da 2-3 gün sonra “Yardıma ihtiyacım var” veya “Yalnızlık çekiyorum, birlikte takılalım mı?” diye gerçekten onu arayan bir yabancı çıkmış mıdır bilmiyorum ama, eğer böyle bir şey olduysa o an o Kanadalının suratının aldığı şekil kesinlikle görülmeye ve hatta kaydetmeye değer bir manzara olurdu.

TV’de gösterilen “Afrikalılara yardım”ın bir benzeri de, bir Asya veya Afrika veya Güney Amerika ülkesinde yaşayan yoksul bir çocuğa “sponsor” olma yoluyla hayır işi yapmaktır. Bu programlarda genellikle bir-iki tane sunucu olur ve onların arkasındaki büyük panoya da yüzlerce çocuğun fotoğrafları iliştilir. Program süresince ve hatta sonrasında izleyiciler verilen telefonları arayarak belirledikleri çocuklara sponsor olacaklarını ifade ederler. Sponsorlar her ay seçtikleri çocuk için bir miktar para göndererek onun eğitime ve beslenmesine yardımcı olurlar. İzleyicileri motive etmek için kullanılan yöntemler yalnızca yoksul çocukların insanın içini burkan fotoğraflarını göstermekle ve bazen de onların ailevi koşullarına dair bilgi vermekle sınırlı değildir. Programı yapanların örnekler göstererek açıkladığı gibi, yardımı alan çocuk sponsorluk yapan kişiye –veya, genelde olduğu gibi, aileye– *mektuplar yazarak* minnet duygularını iletir ve yollanan paranın ne kadar makbule geçtiğini belirtir. Böylece, hayır işi yapanların elde edecekleri psikolojik doyumun somut belgesi de ortaya çıkmış olur. Hayatta dokunmak ya da yakınlarında görmek istemeyecekleri yoksul bir çocuğun yazacağı “Sevgili Kanadalı Ailem. . .” diye başlayan mektuptaki teşekkür cümleleri sayesinde –bunun tam bilincinde olmasalar da– bir

yandan rahatlamışlığı ve iç huzurunu az paraya ve de ellerini kirli bir şeye dokundurmadan satın alırlar, bir yandan da insan-cıl bir yardım görüntüsüne bürünmüş olan üstünlük duygularını beslerler. Bir genelleme olarak dersek, Kanadalılar için uzaktan, dokunmadan, bulaşmadan, kirlenmeden yapılan yardımların görüngüsel özü gizli kibir, mesafe takıntısı ve buna bağlı olarak toplumsal pürüzsüzlük ve hijyendir.

IX

19. yüzyılda Amerika’da ortaya çıkan ve günümüze de etkisini güçlü bir şekilde devam ettiren pragmacı (eylemci) akımın yakın zamandaki en önde gelen temsilcisi 2007 yılında kaybettiğimiz Richard Rorty idi. Rorty’nin Kuzey Amerika’da hem akademik çevrelerde hem de akademi dışında son derece popüler hale gelmesinin bir nedeni, felsefe-karşıtı denebilecek bir hareketin Anglo dünyadaki önderi konumunda olmasıydı. Rorty geleneksel anlamda felsefenin ya da hakikat arayışının sona erdiğini, yerini eşitlikçi sohbete bırakmasının doğru olacağını düşünüyordu. Rorty’nin düşüncesini şöyle açıklayabiliriz. Hakikat arayışı ve evrensel doğru, işe yaramayacak entelektüel takıntılar ve tarihi yanlısamalardır. Hakikat, gerçeklik, mutlak varlık, değişmez doğru gibi şeyler yalnızca felsefecilerin imgelem dünyası içinde vardır. Daha da önemlisi, Rorty’ye göre, “hakikat” ya da “doğru” kavramlarının insan topluluklarınca mutlak/değişmez olarak alınması her zaman büyük acılara ve tahribata neden olmuştur. Faşizm, komünizm ve dinsel fanatiklik bunun en önde gelen tarihsel örnekleridir. Eğer bir grup insan dinsel veya politik açıdan hakikate ulaştıklarını, doğrunun anahtarına sahip olduklarını, diğerlerinin ise günahkar veya ideolojik olarak kötü yola düşmüş veya büyük felsefi gerçeği ıskalamış olduğunu düşünürse; bu kendilerini üstün gören, epistemolojik olarak hidayete ermiş

topluluğun, hakikate ulaşamayan bahtsızlara “eşit insanlar” ya da “dünya görüşü değerli bireyler” gibi davranma olasılığı düşüktür. Tersinden düşünürsek, kavranacak ulvi bir hakikatin ya da ulaşılacak bir mutlak doğrunun olmadığı fikrini benimsemiş bir insan topluluğu (örneğin liberal insanlar), “ötekilere” yönelik olarak çok farklı bir tavır sergileyeceklerdir. Bu aydınlanmış liberaller –ki Rorty’nin ilgi odağındakiler çoğunlukla Amerikan liberalleridir– kendilerinden farklı düşünenleri yok etmeye çalışmaktansa, onlarla fikir değiş-tokuşunda bulunmayı ve onlardan yeni görüşler öğrenmeyi tercih edecektir. Rorty’ye göre, bizim düşünsel serüvenimizin, sorgulamalarımızın ve insan türü olarak gerçekleştirmekte olduğumuz toplu sohbetin bir sonu yoktur. O yüzden, asıl hedef, birilerinin (felsefeci, bilim insanı, din adamı, siyasi lider) “nihai doğru”yu bildiği iddiasıyla gelip herkese ideolojik olarak tepeden bakmadığı veya hegemonya kurmaya çalışmadığı bir düzen oluşturmaktır. Başka bir deyişle, asıl amaç bireylerin sürekli iletişimine, sohbetine ve kişisel gelişimine izin veren, fikirlerin çeşitliliği içinde sürekli “yola devam etmeyi” esas alan bir toplumsal yapı kurmaktır.

Dikkat çekici olan, Rorty’nin bu durum karşısında önerdiği ideolojik reçetedir. Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı, Rorty kültürel alandan felsefeyi kaldırıp yerine “*karşılıklı sohbet*” işlevini koymak istemektedir. Onun arzuladığı ve hayalini kurduğu liberal ütopyada, insanların birbirleriyle entelektüel seviyede konuşmalar yapmalarının amacı, farklı kelime dağarcıklarıyla tanışmak, yeni jargonlar öğrenmek ve değişik perspektiflere kulak vermektir. İnsanlar şiirle, bilimle, politikayla ilgilenmeli, sağlam gerekçeli ve işe yarar fikirlere sahip olmaya çalışmalı, ama bu işlevleri Doğru, Gerçek, Hakikat gibi ağır kavramlarla bağdaştırılmamalıdır. Rorty için bu yaklaşımın bir sonucu, evrensel ilgilerin ve kavramların terk edilmesi ve yerel değerle-

rin, yerel kaygıların ön plana çıkarılmasıdır. Örneğin, “insanlık” denilen soyut varlıkla veya kavramla uğraşmak yerine kendi yakın çevremizle ve yakınımızdaki insanların sorunlarıyla ilgilenmemiz doğaldır ve soyut evrenselliklerden daha yararlıdır. Peki, diyelim ki, Rorty gibi bir beyazın bir siyah için kaygı duyması, onun sorunlarıyla ilgilenmesi nasıl olanaklı olacaktır? Böyle bir ilginin motivasyonu ne olabilir? Bu durumda “o da benim gibi bir insan” kabul edilir bir yanıt olmayacaktır çünkü bu betimleme “insanlık” gibi soyut, evrensel bir kategoriye devreye sokmaktadır. Rorty’nin bu soruya yanıtı tam olarak şöyledir: “Bir siyahın sorunlarıyla ilgilenirim çünkü bir Amerikalının umudunu yitirerek yaşaması korkunç bir durumdur”.

Rorty’nin felsefeye, nesnel gerçeklere ve evrenselliğe ilişkin fikirleri konusunda ne diyebiliriz? Belki gerçekten de yaşamda herhangi bir bilimsel ya da politik “gerçek” yoktur. Belki ilgimizi sadece yerel ve yakın olana yöneltmek doğru bir yaklaşımdır. Bu konuyu biraz düşünelim. A.B.D.’nin girişimci ruhunun uluslararası alandaki parlak tarihinden iyi bilinen bir örnek ele alalım: 1998’de Nijerya’da *Chevron* petrol şirketinin (doğal olarak oradaki tek Batılı petrol şirketi o değildir) parasal/lojistik destek verdiği Nijeryalı asker ve polislerin, *Chevron* aleyhinde protesto gösterileri yapan Nijeryalıları ateş edip öldürmeleri. Rorty’nin yerelci, ulus-merkezci ve gerçekçilik-karşıtı yaklaşımı böyle bir durumun çerçevesi karşısında (yani, diyelim ki, California kökenli *Chevron* şirketinin Amerikalılara sağladığı Afrika petrolü konusunda) acaba nasıl bir sonuç verirdi? Veya Amerika’nın 46. başkan yardımcısı Dick Cheney, onun eski CEO’su olduğu *Halliburton* petrol şirketi, Irak’ın işgali, öldürülen sivil Iraklılar ve aleni yalanlarla Irak’a götürülüp petrol endüstrisi için kanlarını döken genç Amerikalı askerler gibi konularda? Benzer başka bir tarihsel örnek: *Exxon* gibi dev petrol şirketlerinin çevre-

sel kirliliğin aslında ciddi düzeyde olmadığı yönünde bir toplumsal görüş oluşması için araştırma kuruluşlarına ve *PR* (halkla ilişkiler) çalışmalarına akıttıkları milyon dolarlar konusu. Belki bu akıtılan paranın sonucunda ortaya çıkan “çevresel kirliliğin ciddi düzeyde olmadığı” görüşü de toplumsal sohbetin ciddiye alınmayı hak eden herhangi bir söylemsel unsurudur. Belki bu veya benzeri konularda nesnel gerçeğin ve genel ilkelerin peşinden koşmak boş ya da zararlı bir iştir. Belki devam etmekte olan tartışmaların tüm taraflarının (örneğin: sıradan vatandaşlar, çevreciler, büyük çaplı petrol şirketlerinin avukatları, büyük çaplı petrol şirketlerine yakın olan büyük çaplı politikacılar, çevrecilerin bulgularına karşı çıkan araştırmacılar, vs.) özgürce ve baskı görmeden konuşma şansı bulması tek ideolojik hedef olmalıdır –kim bilir?

Üzerinde durulacak tek konu tarihsel-politik boyut değildir. Belli bir zaman diliminde bir toplumdaki öznelere ruhlarına ve eylem kalıplarına egemen olan normların sunduğu genel görüntünün irdelenmesi de ilginç sonuçlar verebilir. Örneğin, Rorty’nin bitmeyen-sohbet ideali ile Kuzey Amerikan yaşam tarzında genelde etkin olan yüzeyden-konuşma, yüzeyi-konuşma normları arasında işlevsel bir paralel oluşması basit bir tesadüf müdür?

Yarı-ciddi bir açıdan durumu gözleyen bir gözlemci belki şunu söylerdi: Rorty’nin liberal ütopyası, insanın gözünün önünde büyük ve çekici bir parti görüntüsü canlandırmaktadır. Yer, Rorty’nin Virginia’daki çiftliğidir. Rorty çok sesli ve çok renkli bir partiye ev sahipliği yapmanın mutluluğuyla kapıda konuklarını karşılamaktadır. Gelenler arasında şairler, yazarlar, hukukçular, bilim insanları, politikacılar ve kabul edilebilir felsefeciler vardır. Örneğin, Platon ve Marx Virginia’daki partiye davet edilme şansını kesinlikle kaçırmış durumdadır. Ayrıca, bu

ikisinin arasındaki tarihsel dilimde yer alan pek çok düşünür de, değiştirilemeyecek *doğruları* olduğundan ve –daha önemlisi– doğru kabul ettikleri savlar konusunda gereğinden fazla *ciddi* bir tavır takındıklarından, yani “liberal ironi” kavramını anlayamayacak kadar eski kafalı olduklarından dolayı partiye davet edilmemişlerdir. Bu tipler eğer üşenmeyip ta Virginia’ya kadar gelirlerse kapıdan geri çevrileceklerdir. Doğrucu düşünürlerin davet edilmemesi anlaşılır bir tavidir çünkü söz konusu şahıslar, karşı görüşleri ciddiyetle dinleme konusunda bazen oldukça duyarsız davranabilmekte ve keyifli ortamların havasını kaçırma potansiyeli taşımaktadırlar. Marx’tan ve Marxistlerden farklı olarak Avrupa sosyal demokratları içeriye alınmaktadır; ancak içeri girmeden önce, liberal ülkülere özünde sempatiyle baktıklarını onaylayan ve içeride tatsızlık çıkarmayacaklarını beyan eden bir belge usulen onlara imzalatılmaktadır. Şaşırtıcı bir şekilde, partiye çağrılanlar listesinde –pragmacı/liberal fikirler deyince normalde akla ilk olarak gelmeyen– Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Friedrich Wilhelm Nietzsche ve Martin Heidegger de bulunmaktadır. Bu biraz kafa karıştırıcı görünebilir, fakat felsefi açıklamasını yapmak olanaklıdır. Davetliler listesindeki bu üç ismin yer alması, Alman düşünürlerin bizzat kendilerinin çağrıldıkları anlamına gelmemektedir. Hegel çok mutlakçı, Nietzsche çok küfürbaz, Heidegger de dedikleri neredeyse tamamen anlaşılmaz olduğundan dolayı, bu üçünün yerine görünüşleri onları oldukça andıran –ancak Almanlardan farklı olarak partiyi ağırlaştırmayacak– Amerikalı benzerleri bulunmuştur. Sohbet sırasında Amerikalı Hegel tarihe önem verdiğini söyleyecek, Amerikalı Nietzsche bu dünyanın, beden ve deneysel/radikal var oluş tarzının değerinden bahsedecek, Amerikalı Heidegger de eski tip metafizikleri itici bulduğunu anlatacaktır. Başka bir deyişle, modernizmi aşmış olan her çağdaş insanın duymaktan

hoşnut olacağı ve ev sahibini de keyiflendirecek düşünceler dile getireceklerdir. Her şey konukların iyi vakit geçirmesi, kendilerini felsefi baskı altında hissetmemeleri için ayarlanmıştır. Ve gerçekten de parti başladığında, ideolojik anlamda özlenen bir tablonun gerçekleştiği görülecektir. Rorty salondaki İran halısının üzerinde elinde kadehiyle ayakta durmakta, bazı konuklarla Derridacı temalar üzerine konuşmaktadır. Duvarda zarif bir *Chinese* ideogram ve onun yanında da bir *Celtic* desen bulunmaktadır. O konuşmanın ardından Rorty bir süreliğine bir fizikçiden kuantum evrenine ilişkin ilginç bilgiler alır. Aradan beş dakika geçtikten sonra onu verandada bir şair ve bir antropologla sohbet ederken görebiliriz. Yeni jargonlar öğrenme maksadıyla Rorty bu insanları dikkatle dinlemekte ve her birini kültürel terazisinde eşit tutmaktadır. Davetliler arasında bulunan felsefeciler de bu güzel havaya uymuş durumdadırlar. Hiç bir iddiayı evrensel doğru olarak öne sürmemekte ve sadece fikirlerin özgürce dolaşımında olmasından memnuniyet duymaktadırlar. Virginia'daki büyük parti ve davetlilerin aralarında gerçekleştirdiği sohbetler son derece hoş bir ortamda devam etmektedir.

BÖLÜM 5

ÇİLE VE TUTKU

I

Geçtiğimiz yıllarda Türkiye’de bir TV kanalında da gösterilen *Six Feet Under (Toprağın 1.80 Altında)* adlı bir dizi vardı. Bu dizi, Amerika’da cenaze evi işleten bir ailenin başından geçenleri anlatmaktadır. Dizideki ailenin sunduğu hizmet yalnızca cenaze töreni için uygun bir ortam sağlamak değildir. Daha önemli olarak, bu aile ölen kişinin bedenindeki deformasyonları estetik yöntemlerle giderir, ona temiz elbiseler giydirir, kozmetik malzemelerle yüzüne canlı bir ifade verir, kapağı açık ve süslenmiş bir tabuta yerleştirir, ve yakınları tarafından son bir kez görülmesi için merhumu veya merhumeyi hazırlar. Bir gün, ailenin babası bir trafik kazasında ölür. Babalarının bedeni cenaze için hazırlanırken, kardeşlerden büyük olanı ölümün gerçek ve ür-kütücü yüzünden kaçmak için girilen tüm bu estetik zahmetlerden ve hijyenik tavırdan oldukça rahatsızdır. Düşüncelerini kız kardeşiyle paylaşırken, yıllar önce tanık olduğu ve çok etkilediği bir olayı anlatır. Sicilya’da bir cenaze töreninde, deniz kenarında yeni kazılmış bir mezarın başında kadınlar ve erkekler siyahlar giymiş bir halde ölünün getirilmesini beklemektedir. Bir süre sonra, açıklardan gelen bir tekne kıyıya yaklaşır. Ölen adamı getiren tekneyi gören kadınlar çığlıklar atarak ve saçlarını yolarak ağlamaya başlarlar. O sahnedeki İtalyanların ölüm karşısında içlerindeki tüm acıyı sakınmadan ortaya dökmeleri ve dibine kadar yaşamaları ile Amerikalıların cenaze törenlerinde yaptıkları (ve de yapmamaya çalıştıkları) şeyler son derece çarpıcı bir tezat oluşturmaktadır. *Six Feet Under*’daki cenaze töre-

ninde de ilginç bir sahne görürüz. Mezarlığa gitmeden önce, cenaze evinin tören salonunda toplanılır. Ölen baba üstü açık ve süslü bir tabutta, takım elbisesi giydirilmiş halde sırt üstü yatmaktadır. Anne kendini tutamayıp ağlamaya başlayınca, oğlu hemen onu salona bitişik olan küçük bir odaya alır. Orası, cenaze törenleri sırasında dayanamayıp ağlamaya başlayanları diğerlerinin gözü önünden uzaklaştırıp götürdükleri özel ağlama odasıdır.

Törenin bir sonraki sahnesi mezarlıkta gerçekleşir. Duygularını bastırmış bir halde ayakta duran siyahlar içindeki insanları görürüz. Rahip konuşmasında “Yaşamın içinde aslında ölüyüz” der. (Ludwig Wittgenstein da demişti ki: “Eğer yaşamın ortasında ölümün içindeysek, akıl sağlığımız yerindeyken de delilikle sarılı durumdayız”.) Törende mezarın üstüne toprak atma aşamasına gelindiğinde, rahip eline büyükçe bir tuzluğa benzeyen bir şey alır. İçinde toprak vardır. Toprağı mezara indirilmiş tabutun üstüne serper. Aynı şeyi ailenin tüm üyeleri sırayla yapar. Bu ara, büyük kardeş bu sakınlı, yaşamdan ve ölümden kaçan dini ritüel karşısında dayanamayıp küfretmeye, bağırmaya başlar. “Bu sağlıklı, antiseptik töreni reddediyorum! Bütün bunlar uyduruk bir ticaret, bir sektör! Bizim babamız öldü! Bütün dünya ne kadar üzöldüğümüzü ve şu an ne kadar boktan hissettiğimizi görsün!” Sonra, mezarın yanında diz çöker, avuçlarına aldığı toprağı gidip babasının mezardaki tabutunun üstüne atmaya başlar. Herkes dehşet içinde adamın yaptığı geleceğe aykırı şeyleri izleyip durması için ikna etmeye çalışırken, oldukça geleneksel bir Hristiyan olan anne mezarın kenarında bağırmakta olan oğlunun yanına gelir. O da oğlu gibi elini toprağı daldırır ve soğuk toprağı avuçlayarak kocasının tabutunun üstüne atar. Sonra da bağıra bağıra ağlamaya başlar.

II

Kuzey Amerikan yaşam tarzı kapsamında, insanların “ölüm” ve “tutku” kavramlarına yaklaşımını anlamak için, bu yaklaşımı daha önce sözünü ettiğim ve toplumsal alana egemen olduğunu belirttiğim çileyi-sıfırlama normu ışığında ele almak yararlı olabilir.

Bir gün yolda giderken elime mahalledeki bir kilisenin tanıtım broşürünü tutuşturdular. Biz ülkemizde süpermarketlerin, hamburgercilerin veya spor malzemesi dükkanlarının tanıtım/reklam broşürleri dağıtmasına alışmışız fakat bir ibadet mekanının tanıtım yapması bizim için tabii biraz sıra dışı bir durum arz ediyor. Belki bir gün biz de tüketim ve imaj pazarlaması açısından büyüüp Kuzey Amerika'nın bugün ulaştığı gelişmişlik düzeyine geleceğiz. Hiç bir kurum, kuruluş veya insana dair değer reklam olgusundan kaçamayacak. Yenişehir Camii, emsallerinden üstün mekan, yumuşak halıyla kaplı zemin, maneviyatınızı tazeleyecek dinamik vaazlar, ve ikinci namazı sonrası tüm cemaate limonata ve kuru pasta, unutamayacağınız bir ibadet deneyimi için mutlaka uğrayın. Dediğim gibi, Kanada'da bir gün yolda giderken elime mahallenin kilisesinin tanıtım broşürünü tutuşturdular. Kilisenin broşürü gayet bilgilendirici, renkli ve ilginç bir şekilde hazırlanmıştı. En ilginç tarafı ise kapağa koydukları bir cümleydi: “Biz burada çok hoş vakit geçiriyoruz, siz de katılsanıza!”

O kilisenin rahibini bulup bu konuda bazı sorular sormayı çok isterdim, ama orada kaldığım süre içinde bir türlü denk gelmedi. Eğer dindar bir kişi ibadet için cami, kilise veya sinagog gibi bir mekana gidiyorsa, bunun için genelde çok temel bir gerekçesi ve motivasyonu vardır. O gerekçe ve motivasyon da, bilindiği gibi, tüm evreni yarattığına ve iyinin/doğrunun kaynağı olduğuna inanılan Tanrı'ya ibadet etmek, o sonsuz varlığa yö-

nelmektir. Bana öyle geliyor ki, bu motivasyon aslında kendi başına yeteri kadar büyük ve önemlidir. O açıdan, bir kilisenin “Bize gelin ve kâinatı yaratan Rabbinizle yakınlaşın ve sonsuz saadete kavuşun. Haa bu ara, eğer bu teklif sizi yeteri kadar etkilemediyse kilisemizde ayrıca insanlarla kaynaşıp hoş vakit geçirme olanağı ve bedava çikolatalı *donut* da var” gibi bir yaklaşımda bulunmasının bana akıl kârı görünmediğini belirtmeliyim. Elbette burada mesele “eğlenme” ve “hoş vakit” kavramlarının mütedeyyin olmakla birlikte anılmasından kaynaklanmamaktadır. İman ve ibadet eden bir kişinin dinsel özelliklerine ek olarak neşeli bir şahsiyet olması ve hoş vakit geçirmeyi sevmesi de ziyadesiyle müspet durumlardır. Burada soru işareti yaratan durum, Kuzey Amerika yaşam tarzının normatif dinamikleri içinde “iyi vakit geçirme” kavramının insanların manevi/dinsel yaşantısı çerçevesinde bile *değer-oluşturucu*, *değer-belirleyici* ve *değer-bütünleyici* bir rol üstlenebilecek kadar kapsayıcı ve istila edici olmasıdır. Temaşanın ve eğlencenin normları günümüzde o kadar güçlü ve belirleyici görünmektedir ki, hiç bir kurumun veya değerın ondan kaçması ve bütünüyle özgün bir var oluş sergilemesi olanaklı görünmemektedir.

(Bunu yazınca aklıma 12 Eylül’le dalga geçen eski bir Levent Kırca skeci geldi. Generaller darbe yapmışlardır; ancak artık yayın dünyasında yalnızca TRT değil özel kanallar da olduğu için darbeyi yapan generallerden biri kanaldan kanala dolaşmak zorunda kalır. Ticari kanalların diğer her gücün üstüne çıkan normlarına ve onların gösteri anlayışlarına uymak zorunda kalan general, darbenin insana verdiği güç ve karizma görüntüsünü fena halde kaybeder. Tam asık bir suratla ve azarlayan bir edayla darbesini tanıtıcı büyük sözler söyleyecekken birden ekrana yukarıdan aşağıdan reklam yazıları girer, konuşurken bir yandan da kafasını kıvrak hareketlerle sürekli oynatarak ekran-

daki görüntüsünün reklam yazılarının arkasında kalmaması için uğraşır, sonuçta ağız tadıyla darbeyi halka anlatamaz . . . falan. Bazı Amerikalıların esprili bir şekilde ifade ettiği gibi, eğer İsa bugün Amerika'ya inseydi ve vaazlarıyla insanları kurtarmaya çalışsaydı, bunu kesinlikle iki bin yıl önce olduğu gibi yalın bir tarzda yapamayacaktı. Bu tahmin bana da son derece makul geliyor. Sanırım İsa'nın öyle bir durumda halkla ilişkiler uzmanlarının, TV kanallarıyla bağlantıları ayarlayacak menajerlerin ve büyük ihtimalle bir psikoloğun ve bir yaşam koçunun yardımını alması gerekecekti. Ayrıca, kesinlikle insanları eğlendirme yeteneklerini geliştirmesi tavsiye edilecekti. Ve eğer İsa Amerikan topraklarında yeniden dünyaya gelişinde kitleler tarafından gerçekten benimsenmek ve bir gün Cumhuriyetçi Partiden başkanlık yarışına girmek istiyorsa, mesela, denizaşırı görev yapmakta olan cesur Amerikan askerlerini ziyaret edip başında bir er kepi olduğu halde onlarla fotoğraf çektirecekti. Aynı George W. Bush'ta olduğu gibi, politik olarak babasının sırtında yükselse de babasının gölgesinde kalmayan bir lider olduğunu kanıtlamaya çalışacaktı. İyi bir Hristiyan politikacı olarak İsa –“*Christ is a Christian*”, yani İsa İsa'yı izleyenlerden biridir, nasıl oluyorsa–ozon tabakasındaki deliğin genişlemediğini, bu palavrayı doğasevici solcuların bir taraflarından uydurduğunu öne sürecekti. Kendimi bırakırsam bu şekilde sayfalarca gidebilirim, o yüzden irade gücüyle bu noktada duracağım.)

III

İngilizce ve Fransızca gibi dillerde karşımıza çıkan '*passion*' kelimesi Latincedeki '*passio*'dan gelir ve “çile çekme”, “eziyet çekme”, “katlanma” anlamlarında kullanılır. Tabii Latincedeki kullanım genelde çarmıha gerilen İsa'nın insanlar için çektiği çileler veya azizlerin inançları uğruna yaşadıkları eziyetler bağla-

mında olmuştur. En geriye gittiğimizde ise, “eziyet çekme”, “derin duygulanım” gibi anlamlara gelen Yunanca ‘*pathos*’ ile karşılaşırız. Örneğin, Yunan tragedyalarında ortaya çıkan acıklı ve dehşet uyandıran durumlar için *pathos*’un uygun bir betimleme olduğu düşünülebilir. Batı dillerinde günümüzde yaygın olarak kullanılan ‘*passion*’ ise Türkçeye “tutku” olarak çevrilir.

Kelimenin tarihsel köklerine baktığımızda, *passion*’ın içerdiği tutkunun keyifli, zevk veren bir yönelim olmaktan ziyade, her zaman belli bir çile ve acıya katlanma içerdiği görülür. Tutkunun insanı esir alan, çaresiz bırakan bir yönü vardır. Batı dillerindeki bazı arkaik kullanımlarda ‘*passion*’ın bir anlamı da “pasiflik” olarak verilir. Bu da tutkunun insanı edilgen kılan boyutunu gösteren bir örnek olarak alınabilir. İlginç bir şekilde, insanı tutsak alan ve edilgenleştiren *passion* bir yandan da (hem eziyet, hem duygusal tutku, hem de cinsel tutku anlamlarında) çok güçlü bir iç deneyimi ifade eder. Tutkulu insanda, esir düşme ve gücün benlik içinde hissedilmesi birlikte bulunur.

Ayrıca, genel olarak dersek, tutku gelip geçici bir duygu ya da zihin hali değildir. Belli bir süreklilik durumu, bir süreç içerir. Bunun bir göstergesi, İngilizce ‘*patience*’ (sabır) kelimesinin de ‘*passion*’ ile aynı Latince kelime kökenini paylaşmasıdır. Sabır gösteren kişi, içinde olmak istemediği veya tam keyif almadığı bir durum karşısında konumunu koruyan ve kendince nedenlerden dolayı sebat eden bir insandır. Önemli bir anlamda, sabır içinde çile barındırır.

K. Amerika’da genel olarak yaşama hükmeden logos’un *passio* veya *pati* kökünden gelen muhtelif kavramlarla oldukça “antagonistik” denebilecek bir bağıntısı olduğu gözlenebilir. Başka bir deyişle bu modern logos, *çile-sabır-tutku eksenini* olarak nitelendirilebilecek yaşamsal boyutu dizginleme, törpüleme ve hatta devre dışı bırakma anlamında şaşırtıcı bir etkinlik düzeyinde ça-

lışır ve bireylerin görüngüsel dünyalarını o yönde yapılandırır. Elbette, yukarıda belirttiğim çile-sabır-tutku eksenini karmaşık veya heterojen olarak nitelendirilebilecek bir alandır; bu anlamda bu farklı unsurların nasıl bir ortak normatif çerçeve oluşturabileceği ilk bakışta çok net olarak görülmeyebilir.

Pakistanlı ünlü müzisyen Nusret Ali Fatih Han, ölmeden önce Kawwali olarak bilinen müzik türünün en büyük temsilcisiydi. Müzik eşliğinde toplu halde ve vecd içinde söylenen ilahilerden oluşan Kawwali, “mistik” gelenek içinde çok özel bir yer tutar. Kanada’da televizyonda izlediğim bir müzik programında Amerikalı bir müzisyen Nusret Ali Fatih Han’ın dini müziğine duyduğu hayranlığı şu sözlerle ifade etmişti: “Performansları inanılmaz derecede iyi. Çok iyi vakit geçiriyor gibi geldiler bana.” (İngilizcesiyle, *‘having a good time’*)

Aşkla söylenen ve katılanları ruhsal olarak derinden sarsan ilahileri betimlerken “çok iyi vakit geçiriyorlar” deyiminin kullanılması acaba nasıl olanaklıdır? Amerikalı müzisyenin sunduğu yorumun yersizliğini, basit bir şekilde çeviri sorunu veya denyolukla açıklamak kolay değildir. “Kültürel farklılık” gibi toptan bir açıklama da bu durumda çok aydınlatıcı olmayabilir çünkü Pakistanlı Nusret Ali Fatih Han’ın ilahilerini dinleyen bir Nijeryalının, Çinlinin veya Arjantinlinin orada yaşanan deneyimin içeriğini anlamasa bile vaziyeti bu kadar ıskalama ve ortadaki deneyimi “hoş vakit geçirme” olarak betimleme olasılığı yüksek değildir. Bence bu ‘iyi vakit geçirme’ deyiminin böylesi bir bağlamda bir insan tarafından dile getirilebilmesi için, bu betimlemeyi yapan öznenin kültürlerarası iletişimde bile az çok tanımlanabilecek düzeyde temel olan bazı anlamlandırma/duyumsama kiplerinden ve onları besleyen bazı varlıksal damarlardan oldukça uzağa fırlatılmış olması gerekir. Nietzsche, denetimli akıl ile denetime gelmeyen ipini koparmış tutkunun –ki o tutku çağ-

daş yaşamımıza imzasını atan “*having a good time*”dan oldukça farklıdır– Eski Yunan kültüründe bir noktaya kadar birlikte ve birbirini tamamlayarak var olduklarını, ancak bu dengenin tarihsel olarak logos’un lehine bozulduğunu düşünmüştü. Buna benzer bir saptama günümüzde özellikle K. Amerikan yaşam tarzına egemen olan logos’un toplumsal alandaki orantısı kaçmış hegemonyası ve başka var oluş kiplerini (ve özellikle de patio’ya dayanan güçlü duyumsal derinlikleri) ezmesi için de söylenebilir. Bu nedenledir ki, örneğin, o toplumda sevgili şeklinde birlikte yaşayan iki insandan biri başka bir şehirde iş bulunca, söz konusu sevgililer durumu tüm boyutlarıyla değerlendirip akılcı bir şekilde ilişkilerini sonlandırma kararı alıp, sonra da yakın arkadaşlarının geldiği ve yiyip içerek eğlendikleri bir parti düzenleyip küçük bir kutlamayla acısız bir şekilde yollarına devam edebilmektedirler. Kocasından veya sevgilisinden ayrılmaya kalktı diye kadınların tereddütsüz dövüldüğü ya da katledildiği bizimki gibi vahşetin muhtelif türleriyle barışık ve aleni-şiddet olgusunu oldukça iyi sindirebilen bir toplumun normatif ethos’larıyla karşılaştırdınca bu tavrın takdir edilecek boyutu ortadadır. Burada yüzeyde olmayanı görebilmek için ise, Nietzsche’nin fikrinin işaret ettiği başka bir gerçek üzerinde durmak gerekiyor. Benim orada yaşarken dikkatimi çeken durumlardan biri, Kuzey Amerikalıların “hazin” diye nitelendirilebilecek varlıksal kesitler veya onların ortaya çıkma olasılığı karşısında ne tür tepkiler vermeye eğilimli olduklarıydı. Ne zaman bölümden tanıdığımız bir insan başka bir şehre gidecek olsa, onu uğurlamak için yaptığımız son toplantıda Kuzey Amerikalılarla diğerlerinin veda hissiyatlarının gayet farklı olduğunu gözlemlemiştim. Yani, ne zaman öyle bir veda toplantısında bir Türk, bir Yunan ya da bir Meksikalı tutup da “Herifi özleyeceğiz yaa!” gibi bir laf dese, bu laftan ve onun yarattığı havadan memnun ol-

mayan bir Kanadalının “Ama çok iyi bir niversiteye gidiyor” veya “Kariyeri açısından çok olumlu olacak” gibi bir düşünce dile getirdiğini fark ettim. Ve yıllar geçtikçe ve gözlemlerim arttıkça, bunun ara sıra ortaya çıkan bir davranış örneğı olmaktan ziyade son derece tutarlı bir şekilde tekrarlayan bir tavır olduğunu da anladım.

Bu noktada, yaptığım yorumlarımla çerçevesine ilişkin bir not ekleyeyim. Hznlenmenin ve benzer duyguların Kanadalıların yaşamlarına egemen olan onto-ethos içinde hiç bir yer edinmediğı gibi kaba bir genel sınıflandırma ve indirgemeci bir değerlendirme yapıyor değilim. Benim burada ilgimi çeken konu –ve yürüttüğüm yarı-kuramsal işlev– toplumsal alan içindeki anlamlandırma ve değer-atfetme ekonomisi içinde ortaya çıkan bir normatif çekişmenin neden genellikle belli yaşamsal unsurların/değerlerin lehine çalıştığının ve neden belli unsurların, özneler bunun bilincine varmasalar da, varlık alanından itildiğinin görüngüsel bir açıklamasını yapmaktır.

IV

Bir akşam, canlı İrlanda mziğı icra edilen bir barda bölümden  Kanadalı arkadaşımla takılıyordum. *Jig ve reel* türünden Celtic parçaları alınan, İrlanda türküleri söylenen müthiş keyifli bir ortamdı. alanlar çok ustaca ve de gerçekten kendilerini vererek çalıyorlardı. Herkeste bir keyif, eğlence, hareket ve sohbet hali vardı. Bir ara gözüm masalardan birinde oturan 50 yaşlarında bir çift ve ge bir kıza takıldı. Diğer müşterilerin aksine, az konuştukları ve yüksek sesle glmedikleri için dikkatimi çekmişlerdi. Diğerleri gibi abartılı eğlence hareketleri sergileme-seler de, orada bulunmaktan gayet memnun oldukları belliydi. Adam ve kadından farklı olarak kız hem konuşurken hem de sessiz dururken sabit bir şekilde önündeki masa üzerinde bir

noktaya bakıyordu. Bir süre sonra, kızın kör olduğunu fark ettim. Ortamdaki bütün tantana ve eğlence arasında kız, o anda çalmakta olan *Cooley's Reel*'a odaklanmış, dikkatle dinlemekteydi. *Cooley's Reel* hızlı tempoda çalınınca insanı dans etmeye mecbur bırakan, ağır çalındığında ise gerçekten hüzünlendiren müthiş bir *Celtic* parçasıdır. O gece de çalgıcılar bu parçayı ağır bir ritimde ve gerçekten her notasını insanın içine işleyecek şekilde çalmaktaydı. O barda tam o anda bağıra çağıra eğlenen güruhla, renkleri, şekilleri ve devinimleri görmeyen, çok hafifçe gülümsemiş bir halde müziğe odaklanmış olan kör kızın görünüşel deneyimleri arasında ne kadar büyük bir fark olduğunu düşündüm. Dayanamayıp yanımdaki Kanadalılara döndüm ve kafamdan geçenleri söyledim. Masada tuhaf bir sessizlik oldu. Sonra birisi ciddi ve yarı-azarlayan bir ses tonuyla şöyle dedi: “O da bu toplumun sıradan bir bireyi. Ona farklı bir yaklaşımda bulunacak değilim”.

Bu çağdaş, eşitlikçi ve liberal yanıt üzerinde biraz düşünmek iyi olur. Önce, resmin diğer ucundan başlayalım. Sevgili yurdu-muzda ve bizimkine benzeyen pek çok yerde, fiziksel bir engeli bulunan insanların çoğu için toplumsal yaşam dünya üzerinde kurulmuş bir cehennemdir: insan yerine konulmaktan ziyade abartılı acıma duygularıyla karşılaşmak, sürekli yarım bir varlık-mış gibi davranılması, sırf bedeninde işlevsel bir sorun olduğu için yeteneklerinin ve karakter özelliklerinin göz ardı edilmesi, diploması olanlar için bile bir iş bulmanın neredeyse olanaksız olması. . . Bu duygusallığıyla meşhur ülkede insanlar engelliler için gerçekten de samimi bir üzüntü duyarlar; ancak bu duygularla örülü yaklaşım engellilerin pratik yaşamlarına yarardan çok zarar getirir. Ayrıca, fevkalade duyarlı olduğuna inandığımız halkımızın şehir yaşamının baskısı altında neler yapabileceğini görmek de ilginç olabilir: Eğer İstanbul'da engelli bir insan en-

gelliler için özel düzenlemeler yapılamadığı için tekerlekli sandalyesiyle arabaların gittiği asfalt yolda kaldırıma bitişik bir şekilde gitmeye çalışırsa, karşılaşacağı ilk şey zerre kadar anlayışı olmayan ve bir yerlere yetişme stresi yüzünden acımasızlığın en üst seviyesine ulaşmış olan sürücülerin korna çalarak engelli kişiye küfretmesi olacaktır (ki olmuş bir olaydır). Şehirlerimizde ulaştığımız vahşiliğin düzeyi budur. Yurdumuz insanı garip bir şekilde duyarlıdır, ancak duyarlılıkları genelde kabile-içi hassasiyetler olarak zuhur eder. Kanada’da şehir planlaması yapılırken her çevresel unsur engelli insanların rahat etmesi ve diğer insanlar gibi hayatlarına devam edebilmeleri için tasarlanmıştır. Engellilerin iş bulabilmeleri için özel düzenlemeler yapılır. Toplumsal alanda engellilere yönelik ayrımların önüne geçilmesi için önlemler alınır, engelli vatandaşların haklarını koruyan yönetmelikler uygulanır. Ve bunların hepsi kadar önemli bir gerçek daha vardır. Kanada’da müzik çalınan bir bara gittiğinizde her zaman “engelsiz” arkadaşlarıyla mekana gelmiş ve pistin ortasında tekerlekli sandalyesiyle dans hareketleri yapıp içinden geldiği gibi eğlenen engelli bir adam veya kadın görebilirsiniz. Bu durum, yalnızca maddi durumu görece olarak iyi olan insanlar için değil, orta sınıfa ait engelli işçiler ve engelli öğrenciler için de geçerlidir. Kanada’daki toplumsal durum ve geline düzey budur.

Barda yüksek sesle eğlenen kalabalığın ortasında gözleri görmeyen bir kız sessizce müziği dinliyordu ve ben ona bakıyordum. Benim içinde doğup yetiştiğim kültür (yani, ana dilimin ontolojisi) evrensel logos’lar ve soyutlamalar konusunda biraz zayıf olduğundan dolayı, benim *insana* yaklaşma kiplerim ve duygularımın bilişsellliğime katılma halleri, toplumsal/dilsel dinamikler tarafından derinden ve de bir Kanadalınıninkinden çok farklı bir şekilde biçimlenmişti. Ben ait olduğum kültürel kodla-

rın etkisiyle, doğrudan karşımdaki o *insanın* durumuna yönelmiş durumdaydım. Yani, zihnimin bodrum katlarında, çocukluktan beri içime işlemiş liberal ve eşitlikçi soyut ilkeler hüküm sürmediği için, benliğim hemen soyut bireye dönmek yerine, o kör insanın var olan deneyimsel durumu ve o anki yaşamsal kesitiyle duygusal bir eşleşme kurma yoluna girmişti. O yüzden, ben o kör kıza baktığımda ilk olarak benimle aynı haklara sahip ve benimle eşit bir birey görmüyordum. Ana dil ontolojimin simgesel olarak kodlanmış unsurları algılama ve anlama süreçlerime müdahale ediyor ve işin içine duyguları, daha doğrusu *duyumsamayı* sokuyordu. Liberal ve çağdaş bir logos'ta barınan bir Kanadalı için doğru olan o kıza hakları olan eşit bir birey olarak bakmaktı; bu bakış, onların deyimiyle “politik anlamda doğru” bir tavidir ve o insanı yüceltmektedir. Ben kör kızın müziği dinleyişini izlerken içim sıkışmaktaydı. Onu zavallı bulduğumdan değil. Benden farklı olduğu gerçeğine gözlerimi kapayamadığım ve onun orada tam o anda yaşadığı deneyiminin barındırdığı hüznü görmekten kaçmadığım için. Ait olduğum kültürün ontoethos'u hüznle ya da pathos'la barışık olduğu için ve hüznün ta dibinde dolaşmanın ruhu hem acıtıp hem de yücelten tadına alışık olduğum için. Pathos'un, var-olmakla ya da insan-olmakla hakiki bir ilişki kurabildiği bir kültürün ontolojisinde yer aldığım için.

BÖLÜM 6

GEÇMİŞİN VE GELECEĞİN SESSİZLİKLERİ

I*

Bir:

Sükuta dair yazabilmek ancak belli bir utanmazlıkla ve had-dini bilmemekle mümkündür. Yazmaya kalkan bir utanmaz, eğer bir parça *nomos*'lu bir insan ise, içinden gelen sözlerin aslında kulaklara veya gözlere ulaşmadan havada dağılıp yok olmasını dileyerek yazar. Geçmişte bazı felsefeciler felsefe yaparken “Sözlerimi bir merdiven gibi kullanın, sonra da işleri bitince kaldırıp atın” gibi cümleler sarf etmişlerdir. Yüz yıl kadar önce, garip bir düşünür bu cümleyi kitabında kullanmıştı. Adamın kelimelere ve bizim kelimelerle yapabileceklerimize bir sınır çizmek gibi bir kuramsal amacı vardı. Öte yandan, kelimelerin havada yok olmasını dileyen bir yazar belki başka bir şey fark etmiş ve başka türden kaygılar taşıyor da olabilir.

Kelimeler veya söylem, olguları belli bir konuma yerleştirme, “şey”leri oluşturma, normlar/normaller yaratma konularında benzersiz bir rol üstlenir. Ürkütücü olan, bu düzene-sokma rejiminin kapsadığı yaygın görüngüsel alandır. Sükut bu alanda nasıl ikamet eder?

* Bu bölümün *Bir, İki ve Üç* adlı alt-bölümlerinin kaynağı 2002 yılında yayımlanan bir yazıdır (Murat Baç ve İtir Güneş, “Sükut ve Kelâm: Geçmişin ve Geleceğin Sessizlikleri İçin Görüngübilimsel Önsöylemler”, editörler: Doğan Özlem, Hayrettin Ökçesiz ve Şükrü Argın, *Vehbi Hacıkadıroğlu Armağanı: Felsefe Tartışmaları*, İstanbul: İstanbul Everest Yayınları, 2002, 152-160.) Burada dönüştürerek kullanmakta olduğum bölümler, iki yazarlı olan 2002 tarihli denemede benim kaleme almış olduğum kısımlardır.

İki:

Kelimelerin (kelâmın) hem gizil hem de edimsel gücü üzerine edilmiş sözler literatürde kendilerine belli bir yer bulurken, sessizliğin gücüne ilişkin sözler dolaşımda görünmüyor. Bunun arkasında sessizlik kavramına yüklenen gizemsel değerden çok, bu tür bir irdelemenin felsefi açıdan bizi çok ilginç veya önemli bir sonuca götürmesinin şüpheli olduğuna yönelik bir varsayımın yattığını söyleyebiliriz.

Sükut kavramına ilişkin yürütülecek görüngübilimsel bir araştırmanın bilgisel ya da bilişsel açıdan olmasa da anlamsal yönden doğurgan bir felsefi ufuk açması beklenebilir. Bu türden bir girişimi Letonyalı düşünür Maija Kule'nin "*Silence As Cultural Phenomenon*" ("Kültürel Görüngü Olarak Sessizlik") yazısında gerçekleştirdiğini görüyoruz. Kule'nin ilgi odağında yatan konu sükut ile anlam/anlama arasındaki ilişki ve bu bağının görüngübilimsel yansımasıdır. Ona göre, insanın dünyası özünde bir sükut dünyasıdır. Kelâm sükutu doldurur ve sükutu ifade eder. Sükut daha derin, daha temelde olandır; varlığımızın köklerini ve bizi bekleyen sonu sarmalar.

Sükut, içinde anlam barındıran bir görüngü olarak nasıl anlaşılabilir? Ne de olsa, kabaca anlaşıldığında sükut fiziksel bir olgunun, yani "sesin" yokluğundan ibarettir. Sükutu anlamsal bir bağlama oturtacak, anlam ile harmanlayacak bir düşünce çizgisi nasıl oluşturulabilir? Maija Kule'ye göre, bunun gerçekleşmesi temelde geleneksel görüngübilimin kavramsal sınırlarını zorlayacak bir patikadan yürümemizi gerektiriyor. Bu patika bizi "akılcı" ve "yönelmiş" bilinç durumlarının ve bilişsel öğelerin şekillendirdiği ana yoldan biraz uzaklaştırmak durumunda olacaktır. Belki de anlamın yalnızca sözel olanda aranmasında yanıltıcı bir yön bulunmaktadır. Bu düşünce bazı felsefecilerin bilgi ve anlama arasında çizdiği ayrımı da akla getirmektedir. Sükut

bilgi nesnesi olacak bir şey değildir. Ama bu onun anlaşılamayacağı ya da anlam yüklü olamayacağını göstermez. Calvin Schrag bu bağlamda “doğurgan sükut” deyimini kullanır. Sükut içi boş veya iletişimi sekteye uğratan olumsuz bir şey olabileceği gibi, olumlu ve gebe (doğurgan) bir durum da olabilir. Örneğin, utancın veya çaresizliğin verdiği sükut anlamlı ancak daha derine inmeyi olanaksız kılacak bir türdür. Buna karşın, suçsuz olmasına karşın suçlanan kişinin sessizliği, sevgilinin karşısında yaşanan sessizlik, olağanüstü güzel bir doğa görüntüsü karşısında nutku tutulan birisinin sessizliği hep doğurgan sükut örnekleridir.

John Cage “4 dakika 33 saniye” adlı parçasında piyanonun başında sessizce oturmakta ve hiç bir tuşa dokunmamaktadır. Burada sanatçının ortaya koyduğu “yapıt” ya da ilettiği anlam nedir? Neden belli durumlarda ve belli bağlamlarda sükut bize boşluk değil yüklülük veya yüklenmişlik duyguları vermektedir?

“Kültürel Görüngü Olarak Sessizlik” yazısında Kule’nin vardığı sonuç sükutun anlamsal içerikle dolu olabileceği, içinde anlamsal bir güç taşıyabileceğidir. Öyleyse anlamlı sükut fiziksel bir “ses yokluğu” ile eşlenik değildir. Ses veya gürültünün olmadığı bir dünya sessiz bir dünyadır. Buna karşın, *sükut* ortamı insanların sessizliğini koruduğu, sessiz olmayı yeğlediği (*sâkit* olmayı tercih ettiği) bir durumdur. Öyleyse burada felsefi irdelemenin nesnesi fiziksel düzlemde bir olgu değil, tarihsel ve kültürel bağlamlarından koparılamayacak bir görüngüdür. Doğru kültürlerinin çoğunda sükut olumlanan bir “hâl” iken, bunun özellikle çağdaş Kuzey Amerikan yaşam tarzında ürkülen ve boğulmaya çalışılan bir kavram ya da durum olması bir rastlantı değildir.

Maija Kule sözlerini şöyle bağlıyor: “İnsanın sükutu biteviye evrenin sükutuna karışmakta. Sükut insana seslenmekte; gök

kubbe ve mezar taşları yoluyla, ölüm ânı, doğum öncesi, söylenmeyen sözler ve dile gelmeyen duygular yoluyla. Sükut kelâmın tümüdür aslında –o noktada artık söz bitmiştir. Biz sükuta mecburuz, o bize değil. Ama, yine de, o bizi alıp götürecektir.”

Üç:

Sükut derin ve temelde olandır. Öte yandan, doğurgan sükut ancak kelimelerin ve anlamların dolayımı sayesinde kendisine varlık alanında bir yer edinir.

“Başlangıçta kelâm vardı” diyerek başlar Yuhanna İncili. Ve kelâm Tanrı’yladır; ve kelâm Tanrı’dır. Böylece, söz sükuta öncelenir; varlığın –ki o varlık başlangıçta Tanrı’nın kendisinden başka bir şey değildir– yeri yokluktan, logos’unki de kaos’tan önce gelir.

Başlangıçta varlığın bulunması bir anlamda zorunlu gibi görünür. Çünkü, Batı felsefesinde bazı önemli düşünürlerin göstermeye çalıştığı gibi, yokluktan varlık çıkmaz. Konuştuğumuz bağlamda da, denebilir ki, başlangıçta kelâm ve varlık Tanrı’yla olmasaydı kelâmı sükuttan, varlığı yokluktan türetmek durumunda kalacaktık. Bu felsefi güçlüğün karşısında, geleneksel perspektif işi *ex cathedra* halleder: Tanrı (veya varlık) yokluğu önceler. Ve kelâm da sükutu.

Bu sırayı değiştirmeye kalkan bir görüngübilim açısından, başka bir öykü anlatmak olanaklıdır. Kelâm önemli bir anlamda iki sessizlik durumu arasında bir oluşumdur. Başlangıçta ve sonunda sükut vardır; nasıl ki başlangıçta ve sonda hiçlik varsa. Seneca’nın sözleriyle:

Çünkü her yerde ölüm var,
Tanrı cömertçe veriyor onu.
Herkes herkesin hayatını alabilir, ama

Ölümü alınamaz kimseden:
Binlerce kapısı var ölümün.

Kelâm önünde sonunda yerini sükuta bırakır; yaşam da ölüme. Yaşam ölümle çevrelenmiştir, kelâm ise sükutla. Kelâm ne kadar büyük bir tez canlılıkla sesleri ardı ardına dizerse dizesin, sükut bir köşede bir bilge sabrı ve dinginliğiyle sırasını bekler: diğerleri bitimlidir, asl-olan kendisidir.

Belki de işte tam bu yüzden biz ölümü ya da sonlu olmayı en iyi sükut halinde iken anlarız. Kelimeler bizi böylesi bir karşılaşma anına hazırlayabilir; ancak kavrama olayı ve onunla ilintili duygulanım sözün işinin bittiği, kelimelerin çekildiği bir anda gerçekleşebilir.

Doğurgan sükut ancak kelimelerin dolayımıyla anlamın altına girer. Dünyanın sükutu üzerine konuşan insan, kelâmını kendince bir yöreden yürütür. O halde denebilir ki, sükut hem kelimelerin arasındaki anlamla yüklü boşlukta, hem de insanın hiç ayak basmadığı ve basmayacağı varlık köşelerinde barınmaktadır. W. B. Yeats'in hüznü dair dediklerini anımsayabiliriz:

Dinle, arıların vızıltısında nasıl bir kasvet var,
Ötelerde bir yerde rüzgâr kederle esmekte.
Ve çimenler, ve ağaçlar tutsak periler gibi inliyor,
Tüm dünya hüznün içinde kendiyi söyleşmekte.

Kelâmın sona ermesi bir anlamda var oluşun sona ermesinden farklı değildir. Ama nasıl ölüm yaşamın içinde sıradan bir olay değil var-oluşsal bir belirleme ise, sükut da anlamın dışında ya da ötesinde değil tam tersine kelâmdaki anlamı bütünleyen ve belirleyen gerçek bir durumdur. Ölüm nasıl yaşamın tam kalbinde ise, sükut da doğurgan bir olgu olarak kelâmın içine siner,

onu kuşatır ve “sessizce” besler. Sükutun insan ve onun kelâmı üzerinde hakları vardır.

II

Çağdaş ruh halimizi betimlemek için kullanılabilecek iyi bir deyim “İfade et!” olurdu. Daha açık demek gerekirse, “Deneyimlerin, açıkça ifade edebildiklerin kadar gerçektir!” Dile getirmek ve kelimelerin marifetiyle sessizliğin tarafında olanı sözlerin belirlenmiş tarafına çekmek çağımızın en büyük tutku-larından ve tatminlerinden biridir. Michel Foucault’nun da işa-ret etmiş olduğu gibi, insanlar cinsellik gibi bir zamanlar üzeri örtülmüş konularda kesintisiz bir iştahla konuşmakta ve bu du-rum büyük bir özgürleşmenin ve tutucu zincirleri kırmanın gös-tergesi olarak alınmaktadır.

Kelimeler aracılığıyla insanın iç dehlizlerini açması ve dışarı-ya sergilemesi, çağdaş öznenin karşısına her yerde çıkarılan, hat-ta sürekli olarak gözüne sokulan bir tavidir. Televizyon dünya-sının *show* kavramında yakın tarihte kaydedilen bazı gelişmeler de bu konuda belli ipuçları vermektedir. Örneğin, yemek pişir-me yarışması, yetenek yarışması, şarkı yarışması, bir adaya ko-nulan iki ekip arasındaki hayatta kalma yarışması gibi derinlikli programların tümünün merkezindeki bir tema, yarışmacı diye ekrana çıkarılan şahsiyetlerin, çoğunlukla yönetmen tarafından yönetilmiş ve bilerek azdırılmış uyduruk bir atışma ve de ardın-dan gelen bozuşma vesilesiyle, kameralar karşısında “duyguları-nı” dile getirmeleri, “iç dünyalarını” dışa yansıtmalarıdır. Günümüzde *show*’un yarışma maskesi altında sunduğu asıl pa-nayır eğlencesi, insan ruhu ve ruhsal hallerin ifadesi ile ilgilidir. Yemek yarışmasına katılan bir yarışmacının, pişirdiği pırasayı beğenmeyen başka bir yarışmacı hakkında yemek sonrası kame-ralara dönerek gözyaşlarına hakim olma ve güçlü görünme ça-

bası eşliğinde “Kesinlikle oynuyor, ve beni incitmeye çalışıyor, ama beni daha hiç tanımiyor” gibisinden normal yaşamda zeytinyağlı pırasa konusunda her zaman duymayabileceğimiz sözler söylenmesi kayda değer bir durumdur. *Show*’un asıl izlenecek tarafı ortaya konan bu “ifade” parodisidir. İzleyicinin görmek istediği veya istemesi ona incelikle öğretilen şey sırf birbirlerinin gırtlağını sıkan yarışmacılar, ortada uçuşan hakaretler, aşağılarmalar ve gözyaşları değildir. Bunlarla ilgilenmeler de, seyirperverler insanların çarşaf gibi açılan, sözel olarak sergilenen –gerçek veya kurgusal– ruhsal dünyalarıyla ve i halleriyle daha çok ilgilenirler. Eğlence kültürümüzde bir süredir hız kazanan bu olgu ana kaynağını büyük oranda Amerikan yaşam tarzının bazı toplumsal dinamiklerinden alır. İncelememiz gereken toplumsal rn, İngilizcede “*being explicit*” şeklinde ifade edilen “açıkça kelimelere dökmek” kavramı ve eğilimidir.

İnsanın Kuzey Amerika’ya gidip de yalnızca kötü Amerikan filmlerinde görülebilecek bir sahneye şahsen karşılaşması etkiileyici bir deneyim olabilir. Oradayken tanıştığım doktora ğrencisi bir Türk başından geçen bir olay anlatmıştı. Kanadalı bir kız bu adama dışarıda bir şeyler içmeyi teklif etmiş. Sohbetin 10. dakikasında falan Kanadalı kız sormuş: “Ee, sence şu ana kadar nasıl gitti?” Bu normal ve masum görünümlü cümlenin, belli bir açıdan gerçekten normal olsa da, aslında biraz düşündürücü bir yönü olduğu da söylenebilir. (Alakasız not: İki davranışı sevişmiş, sonra biri diğerine sormuş: “Senin için harikaydı, benim için nasıldı?”)

Romantik maksatlarla bir araya gelen iki insandan birinin on dakika sonra diğerine sorduğu “Sence buluşma şu ana kadar nasıl gitti?” gibi bir sorunun toplumsal olanaklılık koşulları üzerine düşünmek, ağdaş logos’un kelmla ve sessizlikle olan ilişkisi konusunda aydınlatıcı olacaktır. İki insan arasındaki iletişime

az çok geleneksel diyebileceğimiz bir perspektiften baktığımızda, iki özne arasında sessizlikler, boşluklar ve bedensel mesajlar görürüz. Kelimeler ve kavramlar olmadan ortaya konan bedenler-arası mesajlaşmalar tüm hayvanların kullandığı pratiklerdir. İnsan bunlara ek olarak sükut-anlarını da anlamın gölgesinde yaşayabilen bir varlıktır. İnsanın, varlığın kapılarını ve gizemini zorlayabilen bir varlık olmasının anlamı, onun açıkça görünür veya duyulur olmayanla da bir ilişki kurabilmesinde yatar. “Sence buluşma şu ana kadar nasıl gitti?” sorusu ise bilinmeyenle, gizemli olanla, kaosun ya da belirlenmemişliğin tarafında gezinenle sabırsız ve oldukça rahatsız bir temasın işaretidir. Gürültüyle donatılmamış yaşantı parçalarına ve sessizliğin barındırdığı derinliğe karşı duyulan genel bir kültürel korkunun göstergesidir.

III

Eğer bir insan bütünüyle kendi içine kapandığı, kelimelere sırtını döndüğü, dünyayı bir sis perdesinin ardından gördüğü melankolik bir gün yaşıyorsa ve ani bir şok dalgası yiyerek çok hızlıca gündelik yaşamın şen-şakrak yüzeyine tırmanmak isterse, hemen yapması gereken şey Kanadalı bir tezgahtarın veya garsonun neşeli, enerjik tavırlarıyla ve kelime sağanağıyla yüzleşmektir. Aşağıdaki gibi bir deneyim Kanada’da bulunan pek çok Güney Amerikalı, Asyalı, Afrikalı veya Avrupalının başına gelmiş ve onları biraz şaşırtıp şöyle bir duraklatmıştır:

Birkaç arkadaş restorana veya *pub*’a gidip bir masa seçip otururlar. Sevimli bir garson kız gelir.

- Heeey, selamlaaar! Bu akşam sizinle ben ilgileneceğim!
- Sana da selam.
- Eee gününüz nasıl geçiyor bakalım arkadaşlar?
- İyi, iyi. Gayet iyi.

– Bugünkü özel menümüz şöyledir . . . Tavuk kanadı kesinlikle haarika.

– Bir şey soracağım, eskiden menüde *nacho* vardı. Onu kaldırdınız mı?

– Haa o mu? . . . (Yanıt 3-5 dakika sürer. İnsan, menüdeki *nacho* konusunda bu kadar çok ve boş ifadeyi nasıl buluyor diye düşünmeye başlar.) Peki arkadaşlar ne almak istiyorsunuz?

– Ben pizza ve bira alacağım.

– Heey süper seçim, haarika!

– Ben hamburger istiyorum.

– Woow! Çok iyi! Tamamdır.

Bu böyle devam eder. Aradan bir süre geçtikten sonra enerjik kız ismarlanan yiyecek ve içeceklerle tekrar gelir. Yeme-içme faslı başlar. Ardından, 10-15 dakika sonra tekrar gelip sorar: “Eee, nasılsız bakalım? Her şeyden memnun muyuz? Yemekler iyi olmuş mu?” Bu soru rasgele sorulmuş bir soru değildir. Bu soru bir garsonun sorması gereken bir sorudur çünkü oradaki hizmet sektörünün işleyişi çerçevesinde, bir müşterinin *parasının karşılığını alması ve hizmetten memnun kalması* önemlidir. Dahası bu, *birey olarak bir müşterinin hakkıdır*. Ama hizmeti sunan şahıs ile müşteri arasındaki ilişkinin “iş formatı hukukunun” ötesinde bir boyutu da elbette vardır. Hizmet eden bir garson veya tezgahtar veya bankadaki görevli, işlerini yaparken müşteriyi neşeli, enerjik ve de mesafeli bir şekilde iki-üç cümle konuşmaktan gerçekten de zevk alırlar. Neşeli, enerjik ve mesafeli konuşmalar hem müşterinin hem de çalışanların orada alışık olduğu iletişim kipidir. Bu iletişim tarzının yapısı onların toplumsal genlerinde kazılıdır ve bu anlamda oradaki öznelerin söylem/eylem evrenini şekillendirir.

Bunları yazmamın nedeni aşağıda anlatacağım olaydır.

Eskiden orada 82. Avenue üzerinde, 40-50 yaşlarında

Ürdünlü bir adamın işlettiği bir döner (Anglo insanların yazdığı şekliyle, ‘*donair*’) dükkkanı vardı. Döneri berbattı ama mevcut olan acıklı şartlar muvacehesinde bizim açımızdan buna da şükür kategorisine girecek durumdaydı. Bir gün döner yemek için oraya gittim. Ben gittiğimde içeride 3-4 müşteri vardı. Dönerciyle biraz konuştum, ülkeler arası döner farklarından fandan bahsettik. Dönerimi alıp oturdum. Bir süre sonra dükkandaki diğer müşteriler yemeklerini bitirip kalkıp gittiler. Dükkanda tek müşteri ben kalmıştım. Ürdünlü adam tezgahın arkasından çıktı, benden iki masa ötede bir sandalye çekip oturdu. Çaktırmadan göz ucuyla adama bakıyordum. Sigara paketini çıkarttı. Bir cıgara yaktı. Dalgın bir şekilde camdan dışarı bakarak içmeye başladı. İlk nefesi içine çekerken bir an gözlerini kapadı. Bu insan atalarının topraklarından epeyce uzaktaydı, ve o dönerci dükkânında birazdan ortaya çıkacağı gibi, o an içinde bulunduğu toplumsal yapı da atalarının görüngüsel ontolojisinden veya onto-ethos’undan son derece uzaktaydı. Sigaranın ilk nefesi –belki hüznle belki de kısa ve derin bir keyifle– onu çevredeki fiziksel dünyadan biraz kopardı. En azından, onun hallerini anlayabilecek yakınlıkta bir kültürden gelen benim gibi birisi açısından adamın sessiz ve sakin vaziyeti bir an öyle göründü. Tam o sırada içeriye 25 yaşlarında gayet tipik Kanadalı görünümüne genç bir adam girdi. Ürdünlüye baktı, güçlü bir ses tonu ve anlaşılabilir kelimelerle “Merhaba, bir *doneyr* ve bir diyet kola alabilir miyim lütfen?” dedi. Bu genç Kanadalı tahminen yaşamı boyunca keyifli, dinamik, net, bulanıklığı olmayan tezgah-tar-müşteri muhabbetleri deneyimlemişti. Dahası, müşterisi olduğu bir yerde nezaketle karşılanıp nitelikli bir hizmet alma hakkı olduğu gerçeğini iliklerine kadar özümsemiş bir bireydi. İsteğini dönerciye açık kelimelerle ve nezaketle ifade ettikten sonra, hala sandalyede oturmakta olan adama baktı. Ürdünlü,

sigarasından daha iki, bilemedin üç nefes çekmişti ve ağırlaşmış, yavaşlamış, dumanlanmış, miskinleşmiş bir zaman kesitinin tam ortasında bulunmaktaydı. Kafasını yavaşça kaldırdı, genç Kanadalıya şöyle bir baktı. Hiç bir şey demeden, “hallederiz, dert etme” anlamında çok hafifçe bir kafa işareti yaptı. Müşteri olarak nazik karşılama cümleleri bombardımanına alışık olan ve belli bireysel hakları olan Kanadalı ayakta öylece kalakalmıştı. Ürdünlü oturduğu yerden cıgarasını tekrar yavaş yavaş dudaklarına götürdü. Uzun bir nefes çekti. Camdan dışarı bakarak çektiği dumanı üfledi. Sanki tüm evrende tek başınaymış gibi, başında duran bir müşteri yokmuş gibi sessizce cıgarasını içmekteydi. Ortamdaki sessizlik tahammül edilir gibi değildi. Ama Ürdünlü rahatsız değildi. Gayet iyiydi. Kanadalı aptallaşmış bir halde, ne yapacağını bilmeden bu konuşmayan, kaba dönercinin sigara içmesini izliyordu. Ürdünlünün cıgarasından çekeceği tek bir nefes kalmıştı. O nefesten sonra molası bitecek ve işine dönecekti. Elinde cıgarasıyla oturuyordu. Son nefesten önceki anları uzattı, uzattı. . . . Sonra elinde iyice kısalmış olan cıgaraya baktı. Cıgarayı tekrar ağzına götürdü. Tadını çıkararak uzun bir nefes çekti. Dumanı ağır ağır üfledi. Cıgara bitmişti. Bir kaç saniye bir şey yapmadan durdu. Ardından yine ağır hareketlerle cıgarasını kül tablasına götürdü. Sağ elinin üç parmağıyla tuttuğu izmariti yavaşça kül tablasına bastırdı, sağa sola çevirip iyice söndürdü. Ayağa kalktı. Allak bullak olmuş bir surat ifadesiyle kendisini izleyen Kanadalıya hiç bakmadan tezgaha doğru yürüdü.

IV

Amerika’da TV dünyasında çok önemli bir yer tutan *Oprah Show* ve onun benzeri kadın/sohbet programlarında sıkça karşılaşılan bir sahne şudur: Programı sunan şahıs ve bir psikolog yan yana otururlar. Konuşacakları konu, diyelim ki, “evli çiftlerin zamanla ilişkilerinin tıkanması ve heyecanın kaybolması” ya da “istediğimizi yerken nasıl kilo verebiliriz” gibi sıra dışı ve yaşamsal önem taşıyan bir meseledir. Bu tür programlarda genellikle 50-100 kişilik bir stüdyo seyircisi olur. Bu kitlenin görevi, Oprah Winfrey’e hayran olmak, sık sık çığlık atmak, Oprah veya konuk kişi “Bir Amerikalı olarak özgürlüğü hak ediyorsunuz”, “Bir kadın olarak çok güzelsiniz”, “Bir birey olarak çok önemlisiniz” türünden ufuk açıcı kelâmlar ederken “*Oh my God!* Evet! İşte gerçek hakikat bu!” edasıyla gözlerini kocaman açarak kafalarını sallamak ve toplu halde hipnotize edilmiş gibisinden bakışlarla söylenen sözleri onaylamaktır. Konuk psikoloğun batmakta olan ilişkiler konusundaki genel yaklaşımı “Duygularınızı açıkça birbirinize ifade etmek ilişkinizi kurtarmanın anahtarıdır” şeklindedir. Programın formatı gereği, durumu bir örnek üzerinde sergilemek için sahneye mutsuz bir çift davet ederler. Psikolog, çifti birbirlerinin yüzüne bakacak şekilde karşılıklı sandalyelerde oturtur. Birbirlerine bakarak kırgınlıklarını dile getirmeleri yönünde onları teşvik eder. Bu aşamada, çiftler kafalarında ve kalplerinde olanı deşerek yüzeye çıkarmak için çabalamaya başlarlar. “Keşke benimle o şekilde konuşmasaydın”, “Bana yeteri kadar zaman ayırmadığını hissediyorum” şeklinde cümleler söylerler. Seyirciler bu esnada söylenenleri sevimli veya itici bulma durumlarına göre tepki sesleri çıkarırlar. Çiftle konuşan psikolog, zayıf kullardan dünyevi günahlarına ilişkin itiraflarını almış bir rahibin sakın ruh haliyle hikmet pırıltıları içeren yorumlar sunar, yer yer onları açıkça eleştirir, bazen itiraflarını beğenir,

onlara övgülerde bulunur. Stüdyo ritüelinin en son ve en önemli aşamasında ise, psikolog ilişkileri sallantılı olan çifte, birbirlerinin gözünün içine bakarak “*I love you*” demelerini ister –ki Amerikalıların ağızlarından en sık ve en otomatige bağlanmış şekilde çıkan cümlelerden biridir. Dünyevi bir bağlamda gerçekleştirilen uhrevi arınma ve hidayete erme gösterisi zirve noktasına böylece ulaşmış olur.

Kanada’daki üniversitelerin çoğu oraya yeni gelen master ve doktora öğrencisi asistanlarına bir *orientation* seminerleri dizisi sunar. Seminerlerin amacı çaylak asistanları (özellikle de Kanada’ya dışarıdan yeni gelmiş yabancı lisansüstü öğrencilerini) sınıfın karşısına ilk çıkma deneyimine hazırlayacak bilgileri sunmaktır. Seminerlere farklı bölümlerden üstün ders anlatma yeteneklerini ispatlamış hocalar katılır. Bu hocaların üstün ders anlatma yeteneklerini ispatlamış ve de ayrıca öğrenciler tarafından tutulan şahıslar olmasının genel nedeni, akademik niteliklerine ek olarak, derslerde neredeyse bir tatil beldesi animatörü düzeyinde eğlendirme, kitleyi canlı tutma ve aktiviteye katılım sağlama becerisine sahip olmalarıdır.

Gittiğim bu seminerlerden birine konuşmacı olarak bir kadın profesör geldi. O sırada semineri dinlemeye gelen insanlar yerlerine daha yeni oturmaktaydı, o da bir kaç öğrenciyle konuşarak kürsüye doğru ilerledi. Sonra seminere şunları söyleyerek başladı: “Hepinize merhabalar. Az önce içeri girdiğim ilk olarak ne yaptığımı fark etmemiş olabilirsiniz. Sınıfa girdiğimde hemen kürsüye ilerlemedim. Peki ne yaptım? Önce kapıya en yakın sandalyelerde oturan öğrencilerin yanına gittim. Bedensel olarak onlara yakın bir konuma gelerek onlarla samimi bir havada konuştum. Konuşurken doğrudan onların yüzlerine bakarak ve gülümseyerek bir süreliğine kişisel bir bağ kurdum. Bu davranışım konuştuğum öğrencilerde benim yaklaşılabılır bir

profesör olduğum izlenimi uyandırdı. . .” Bu sözler, verim artırmaya yönelik olarak büyük bir şirketin yöneticilerine liderlik kursu veren bir endüstriyel psikologdan veya bir yaşam koçundan değil, bir akademisyenin ağzından çıkıyordu. Bu insan, eğer doğru anımsıyorsam, kimya bölümünde çalışan bir üniversite profesörüydü. Ve bu hocanın kendi derslerinde öğrencilerle iletişim kurarken sergilediği bazı davranışları çözümlemesi, bilinç düzeyine çıkarması, sözel boyutta berrak bir şekilde damıtması ve, sonuç olarak da, normlar dizisine dönüştürülmüş sistematik kullanıma hazır ayrıntılı bir pedagojik reçete halinde tane tane ifade etmesi, hem ait olduğu logos’un akılcılığına, gelişmişliğine ve sözelleştirme konusunda ulaşabileceği üst seviyelere dair net bir kanıt oluşturuyor hem de bu manzaraya başka bir ideolojik yerden bakabilenler için etkileyici ve ürpertici bir görüngü sergiliyordu.

Profesörün orada üzerine basa basa açıkladığı davranış dizisine dair kendi kişisel perspektifinin ne olduğunu doğru anlamamız gerekiyor. Bu konuşmacı, seminere gelenlere tavsiye ettiği iletişim kalıplarının kullanımının gerçekten de –konuşmasında ifade ettiği gibi– kişisel ve hatta insancıl bir bağ oluşturduğuna inanıyordu. Başka bir deyişle, çözümlemesini anlatırken, kendi dünyasının değerlerine dayanmayan, yapmacık veya zorlama bir müsamere sahneliyor değildi. Tersine, içinde bulunduğu kültürel onto-ethos’un dikkat çekici bir yönünü, yani insan varlığının veya ruhunun yalnızca en dış katmanına temas ederek iletişim kurma normunu akılcı cümlelerle duyulur/anlaşılır kılıyordu. Kendisinin tam farkında olmadığı nokta, ortaya çıkan durumun “insana yaklaşma” adı altında *yüzeyin belli etmeden içle yer değiştirmesi*ydi. Yani: sözel iletişim kapsamında yüzeyi bezenen ölçülü ifadelerin, kişiler-arası optimal mesafelerin, sözel süreç üzerindeki akılcı denetiminin, ayaküstü yaklaşma normu-

nun, uzatılmayan ve kontrollü tutulan derinleşme anlarının ve buna benzer eylemsel unsurların önemli bir içsel yakınlık türü olarak anlaşılmasıydı. Ve bu farkına varılmamış yer değıştirmenin logos'un uygulanması yoluyla açık seçik dillendirilerek karşı taraftakilerin bilincine aktarılmasıydı.

Bir üniversite dersinde hocayla öğrenciler arasında yaşanan bazı kesitlerin yapısal olarak *Oprah Show*'daki iletişim kiplerine benzemesi ve dersi veren hocanın performans anlayışının belli gösteri ve gösterme normlarının filtrelerinden geçerek var olması ne tür bir yaşam dünyasının belirtisidir?

Bu konuşmacının seminerinden yüksek düzeyde yararlanan ve hocayla az çok aynı onto-kültürel zemini paylaşan genç asistanların sınıfa girme anları gözümün önüne geldi. Gülümseyerek içeri girerler. Önce kapıya en yakın sandalyelerde oturan öğrencilerle bedensel olarak yakın bir konuma gelerek samimi bir havada onlara bir kaç kelime söylerler. Konuşurken doğrudan onların yüzlerine bakarak ve gülümseyerek bir süreliğine kişisel bir bağ kurarlar. Ve bu davranış konuştukları öğrencilerde onların yaklaşılabılır bir öğretmen olduğu izlenimini uyandırır.

V

Bölümden James bir gün sohbet sırasında “Ben bir süredir şehre yakın bir yerli rezervasyonuna gidiyorum, dua törenlerine katılıyorum ve onların yaşam felsefelerini daha iyi anlamaya çalışıyorum. Bir gün sen de gelmek ister misin?” diye sordu. “Kesinlikle!” dedim. Bir yandan da, son hücreesine kadar akli ve mantığı temsil eden Isko asıllı bu beyaz Kanadalının Kuzey Amerika'nın ilk halklarının kültürüyle bu kadar ciddi bir şekilde ilgilenmesi beni epeyce şaşırttı ve hoşuma gitti. Anlattıklarından anladığıma göre, James o rezervasyonda (ayrılmış bölgede) yaşayan yerlilerle yalnızca sohbet yapmakla kalmamış, o toplu-

luğun törenlerinin ayrıntılarını kavrayıp belli ritüelleri yerine getirebilecek hatta yönetebilecek hale de gelmişti.

Rezervasyon yaşadığımız şehre çok uzak değildi ancak burada insan sanki ülke değiştirmiş gibi hissediyordu. Rezervasyon alanında oldukça kötü durumda olan okul gibi bazı 2-3 katlı binalar vardı. Yaşadığımız şehirdeki alt yapının niteliği düşünülürse ortaya çarpıcı bir tezat çıkıyordu. Bizi orta yaşlı bir yerli karşıladı. Adı Frank'ti ve o rezervasyon'un *elder*larından biriydi (yaşlı, şef, bilge kişi anlamında). Frank'le birlikte ağaçların arasında on dakika kadar yürüyerek yemyeşil çimenlerin ve olağanüstü renklerde kır çiçeklerinin olduğu bir yere geldik. Üçümüz yere oturup biraz konuştuk. Frank çocukken ana dilini konuşamadığını, sonradan öğrendiğini anlattı. Biraz yaşam tarzlarından ve tarihlerinden söz etti. Daha sonra, törende kullanılacak kokulu bitkileri toplamak için ağaçların arasına daldık. Frank James'e biraz tütün verdi. Toprakтан çekip aldıkları her ot için toprağın üzerine biraz tütün bırakıyorlardı. Onların kültüründe, bir insandan veya doğadan bir şey alındığında bir "verme" eylemi gerçekleştiriliyordu. Ve bu eylemde tütünün çok önemli bir yeri vardı.

Frank'le birlikte dört yerli, James ve ben bir çadırın içine girdik. Frank çadırın kuzey, güney doğu ve batı taraflarına birer örtü bağladı. Hem kendi dilinde hem de –bizim anlayabilmemiz için– İngilizce dualar okudu. Ona bir derdini açmak isteyen veya soracak sorusu olanlar önce biraz tütün verip sonra sorularını sordular. Oradaki törenin en çarpıcı ve en etkileyici anlarından biri Frank'in çadırdaki toplananlara dönerek "*Let us humble ourselves*" sözleriyle duaya başlamasıydı. "Mütevazi olalım". "Tüm varlıklar arasında haddimizi bilelim".

Dışarı çıktık, pişirilen yemekten yedik. Yerli bilgeliliğini daha iyi özümseme amacıyla olan James'in Frank'e soracağı bir soru

vardı:

– Frank, danışma ve tütün konusunda bir şey sormak istiyorum.

– Elbette James.

– Bu konuda kafamda çok açık olmayan bir nokta var.

– Nedir?

– İnsanların bize yönelttiğı soruları yanıtlarken onlardan tütün alıyoruz. Ancak bu yöntemi sorunun önem derecesine bakmadan uygulayamayacağımız açık. Belli sorular, taşıdıkları öneme göre, karşılık olarak tütün almayı gerekli kılıyor. Önemsiz veya gündelik sorular ise bu kapsamın dışında görünüyor. Burada sınır tam olarak nasıl çizilmeli? Ölçütü nasıl oluşturmalıyız.

Frank dikkatle James'i dinledi. Bir süre yanıt vermeden durdu. Sonra sakın bir ses tonuyla şöyle dedi:

– James. Hayır. Kelimeleri değıl sadece içini dinle.

BÖLÜM 7

EK: MERAKLISINA FELSEFE TARİHİ NOTLARI

I. VARLIK*

Felsefecilerin Varlık Sorunsalı

Bilindiği gibi, “varlık”, “gerçeklik”, “hakikat” ve “görüngü” gibi kavramlar, çarşı-pazarda akan yaşam üzerinde herhangi bir sarsıcı etki yapmazken, filozofları ciddi miktarda düşündürmüş ve zihinsel olarak sarsmıştır. Yukarıda adı geçen kavramlar arasında “*varlık*” kavramında özellikle bir tuhaflık veya gizem olduğu açıktır. Örneğin, Alman felsefe geleneği kapsamında fikir üreten bazı düşünürlerin farkına varmış oldukları gibi, “varlık” o kadar genel –yani, olan her şeyle ilintilendirilebilecek– bir kavramdır ki, aslında içerik itibarıyla biraz boş görünür. Bir yandan da sezgilerimiz bu kavramın kritik bir öneme sahip olduğunu söylemektedir. (Tarihte pek çok düşünür var olmanın olmamaktan daha iyi olduğunu savlamıştır. Tabii bu önemli tezin dayanağının ne olduğu, karşılaştırmanın nasıl yapıldığı gibi noktalar çok açık değildir ve bu durum muhtelif felsefi esprilerin üretilmesine neden olmuştur.)

Üzerinde biraz düşünüldüğünde felsefi açıdan önemli olduğunu hissettirse de, “varlık” kavramı hakkında söyleyecek bir şey

* Bu bölümde dile getirdiğim epistemolojik ve ontolojik fikirler daha kapsamlı bir şekilde şu iki yazımda bulunabilir: “Epistemoloji”, editör: Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi* içinde, cilt: 5, İstanbul: Babil Yayıncılık, 2007; “Bilgi ve Varlık Alanlarında Yeni-Kantçılık ve Nesnellik Sorunu”, editörler: Betül Çotuksöken ve Ahu Tunçel, *Bilgi Felsefesi* içinde, İstanbul: Heyamola Yayınları, 2010. Anadolu Üniversitesi Yayınları tarafınan basılan *Epistemoloji* kitabım, bilgi konusunda burada kısaca aktarılan tartışmaların bazılarını geniş bir şekilde hem tarihsel hem de çözümleyici bağlamlarda sunmaktadır.

bulmakta zorlanırız. Şu kadarı açıktır: “Varlık” tekdüze veya homojen bir kategori sayılmaz. *Var olan* veya *var olduğu düşünülen şeyler* etkileyici bir *çeşitlilik* arz eder: kurbağa, bulut, gölge, şarkı, yeşil renk, hüznün duygusu, üç sayısı, sanatsal yetenek, zihin, iktidar, yoksulluk, savaş, evren, evreni yaratan Tanrı, maniyetik alan, şans, zaman, yer çekimi. . . Bunların her biri için “vardır” demek veya varlık iddiasında bulunmak olanaklıdır. Bir yandan da, var olma kipleri veya hâlleri arasında hiyerarşik ayrımlar yapmak olanaklı görünmektedir. Aristoteles’in özenle ayırdığı ve kategorize ettiği gibi, taşın varlığı ile gölgenin varlığı farklıdır. (Gölgenin var olmadığı söylenebilir mi? Ontolojik açıdan çok etkileyici bir varlık parçası olmasa da gölgenin tam olarak bir hiç olduğunu söylemek kolay değildir. Aynı iddiayı *boynuzlu at* gibi mitolojik hayvanlar veya Superman’in doğduğu gezegen *Krypton* için de öne sürebilir miyiz? Gölgelerin yokluğu ile boynuzlu atların yokluğu aynı türden yokluk durumları mıdır? Eğer birisi “*Krypton*’dan farklı olarak gölgeler, en azından içinde yaşadığımız evrende bir şekilde karşılaştığımız şeylerdir, ikisinin yokluğu birbirinden farklıdır” derse ne düşünürdük?) Başka örnekler de düşünülebilir: Bir savaşın, üç sayısının ya da bir şarkının varlığı nedir? Örneğin, şarkı tam olarak nerede vardır? Kağıt üzerindeki notalarda mı? Havada yayılan ses dalgalarında mı? Onu duyan insanların zihninde mi? Benzer bir şekilde: Dünyada erkin ve iktidarın *olduğunu* söylemek ne demektir? Taşlar, ağaçlar ve bedenler fiziksel zaman-mekan içinde yer alırlar ancak üç sayısının, iktidarın ya da hüznün *bir yeri var* mıdır? Somut varlıkların içinde/arasında hüznün ikâmet ettiği somut yerleri gösteremiyoruz fakat yine de hüznün dünyada veya yaşamın içinde var olduğunu düşünüyoruz.

Var olanların çeşitliliğine felsefenin yaklaşımı da oldukça çeşitlidir. Tarihsel olarak bakıldığında, varlığa dair felsefi konula-

ra ve tartışmalara eğilen temel alanın *metafizik* olduğu görülür. ‘Meta-fizik’ deyiimi, genelde sanıldığıının aksine, orijinal olarak “doğa-üstü”, “doğa-ötesi” veya “fizik-ötesi” anlamına gelecek şekilde kullanılmamıştır. Aristoteles’in kendisinin kullandığı terim “İlk Felsefe”dir (“gerçekliğin en temel ilkelerini irdeleyen kuramsal alan” anlamında). Rivayet odur ki, Aristoteles’ten 3 yüzyıl kadar sonra yaşayan ve onun eserlerini derlemeye çalışan Rodoslu Andronikos, Aristoteles’in İlk Felsefe konusunda yazdıklarını “doğa” konusunda yazdıklarından hemen sonraya koymuş, sonra –tahminen– o bölümün başlığı konusunda aklına iyi bir fikir gelmeyince de “Doğa Üzerine Yazılan Kitaplardan Sonra Gelenler” gibi bir başlık uydurmuştur. Daha sonra gelen nesiller, ‘*füsika*’ (doğa) ile ‘*meta*’ (ardından) kelimelerini felsefi açıdan biraz abartıp ve işin “meta” kısmını çarpıtıp “Doğanın Ötesi Üzerine İrdeleme” veya “Fizikselliğin Kapsamını Aşan Araştırma” gibi bir anlam üretmişlerdir. İşin ilginç tarafı, her ne kadar konunun tarihsel kökeninde böyle tuhaf bir anlam çarpıtması yatıyor olsa da, Batı felsefesinin bir alt alanı olarak metafiziğin yaptığı şey gerçekten de belli bir “doğayı aşma”, “doğanın ötesinden bakma” unsuru içermektedir. Fakat, aşağıda da sözünü edeceğim gibi, bu *aşma* konusu belli felsefi incelikler içermektedir ve kuramsal açıdan biraz dikkatli olmayı gerektirir.

İlk olarak konunun halka yansıyan boyutuna bakarsak: İçinde bulunduğumuz çağda *günlük yaşam içinde* ‘metafizik’ deyiimi ruhsal varlıklar, telepati, telekinesis gibi doğa-üstü veya dünya-dışı denebilecek konularla ilintilendirilmektedir. Felsefecilerin uğraştığı “metafiziğin” cazibe ve ilginçlik açısından böyle bir alanla yarışması mümkün olamaz. (Bir keresinde, tanıştım olduğum bir şahıs felsefede ilgilendiğim alanlardan birinin metafizik olduğunu duyunca, kendisinin de metafizikle yakın bir ilgisinin olduğunu, özellikle de Tarot konusunda derinleşt-

ğini belirtmişti. Benim uğraştığım metafiziğin bundan epeyce farklı olduğunu anlayınca da üniversitede verdiğimiz eğitimin eksikliğini eleştirip, nazik bir şekilde ve fakat hayal kırıklığını saklamadan yanımdan uzaklaşmıştı.) Felsefe literatüründe kabul gören klasik tanımına göre, “metafizik” esas olarak varlığın yapısının ve gerçekliğin ilkelerinin aklın kullanımı yoluyla açıklanması işlevine karşılık gelir. Metafiziğin kapsadığı işlevler arasında var olma kavramının aydınlatılması ve dünyamızda yer alan sıradan nesnelerin nesnel dayanağının ne olduğunun kuramsal olarak incelenmesi de bulunmaktadır. Konuyla ilgili bir diğer yaygın deyim ‘ontoloji’dir (*varlığın logos’u* veya *varlıkbilim* anlamında) ve bu deyim felsefecilerin çoğu tarafından metafiziğin özellikle “varlık” kavramı ile ilgilenen dalı olarak tanımlanır.

Felsefecilerin metafiziği, doğaüstü boyutta bir çalışma olmaksızın ziyade *aklın akılcı yollardan yürüttüğü kuramsal bir işlev* olarak kimlik kazanmıştır. Bu türden bir metafiziğin ilgilendiği konu, doğanın tamamen dışı değil içinde bulunduğumuz dünya/evrendir. Bilimlerden farklı olarak, metafizik, evrendeki nesnelerin ve olguların yapısını en soyut düşünsel düzeyden kavrayıp açıklamaya çalışır. Bu felsefi bakış tabii ki dünyaya veya evrene *görünenleri-aşan* bir kuramsal konumdan bakmayı gerektirir; ancak, gizemli veya ruhani perspektifleri genelde net bir şekilde dışlar. Batı felsefesinin metafiziği, nüfus kağıdını dikkatle incelersek, kavramsal açıdan *logos’un* –yani aklın, akıl yürütmenin ve gerekçelendirmenin– öz çocuğudur.

Eski Yunan’da düşünürleri meşgul eden ilk ve en büyük kuramsal sorun, *gerçekten var olanın* saptanması konusuydu. Algılayabildiğimiz evrende her şey sürekli bir değişim halindedir. Değişen ve yok olanların evreninde değişmeden kalan, yani gerçekten var olan, bir şey var mıdır? Bu soruya, örneğin, Eski Yunan’daki atomculuğun verdiği yanıt şudur: Var olan nesnele-

rin oluşumunu sağlayan atomlar değişmez ve yok olmaz; ancak onların birleşip ayrılmaları gözlemlenebilir dünyadaki değişimlere neden olur. Eski atomcuların yalnızca spekülatif düşünme yeteneklerini kullanma yoluyla kendilerinden 2000 yıl sonra yaşayacak fizikçilerin gözdesi olacak bir kuram üretmeleri her zaman şaşkınlık ve hürmet duygularıyla karşılanmıştır. Ancak düşünce tarihinde metafizik konusunda en çarpıcı kuramları üreten ve en kalıcı felsefi etkiyi yapan, tahmin edilebileceği gibi, Platon ve Aristoteles olmuştur.

Eski Yunan'da birbiriyle çekişen üç meşhur felsefi yaklaşım olduğu söylenebilir. *Sofistler* metafizik tasarımlardan uzak durmuşlar ve nesnel/evrensel bilginin olanaklı olduğu fikrini reddetmişlerdir. Onların yaklaşımlarında kendisini gösteren “öznellik” ve “görecelik” geleneksel felsefecileri her zaman rahatsız etmiş, sofistler felsefe tarihinin sorumsuz ve de entelektüel ciddiyetten/derinlikten uzak haylazları olarak ünlenmişlerdir. *Atomcular* ise materyalist bir metafizik tasarım sunmuşlar, yalnızca atomların ve onların içinde devindiği boşluğun gerçek olduğunu düşünmüşlerdir. “Dünyada var olarak görünenler” (yani, gelip-geçici nesneler ve olgular) ile “varlık” (yani, atomlar ve boşluk) arasında kategorik bir fark olduğunu savlamışlardır. Atomculuğun, varlığın temel yapıtaşlarını maddesel olarak kuruluması ve bu maddesel boyutu aşan herhangi bir ontolojik ilke tanınamaması, bilimin tüm düşünsel alanlar içinde en üstünü olduğuna inanlara çok cazip gelmiş, uçuk-kaçık fikirlerden uzak duran ve felsefeyi bilimsel bir yapıya kavuşturma amacı güdenlerin Eski Yunan'ın atomcularını yüceltilmelerine neden olmuştur. Felsefede *Platon-Aristoteles çizgisi* diyebileceğimiz genel görüşün ise, bu iki yaklaşımdan oldukça farklı olduğunu söyleyebiliriz. Platon ve Aristoteles, metafiziğin ve nesnel bilginin olanaklı ve önemli olduğu konusunda atomculara katılmışlar, so-

fistlere şiddetle karşı çıkmışlardır. Platon-Aristoteles geleneğinin atomculara itirazı, esas olarak onların radikal ölçüde maddeci olarak nitelendirilebilecek ontolojileri ile ilgilidir.

Platon'un İdeal Dünyası

Her ne kadar düşünce tarihini incelemiş olan herkes Platon'un *idealar* (veya *biçimler* veya *tümeller*) kuramını bir şekilde biliyor olsa da, insanlar genellikle bu masalsi benzetmelerle örülü (mağara, zincirlenmiş insanlar, gölgeler, mağaradan kurtuluş, güneş, hakikatin göz kamaştırıcı ışığı, felsefeci son anda dünyayı kurtarır, vs.) kuramın felsefi açıdan ne önem taşıdığı ve nasıl bir sonuca işaret ettiği konusunda bir kafa karışıklığı veya belirsizlik hissederek. Tarihsel süreç açısından bakarsak, Platonculuğun sürükleyici hikâyesi öncelikle Sokrates'in Atina'nın önde gelen şahsiyetlerine (politikacı, şair, vs.) gidip felsefi sohbetler yapması ve bu şahısların entelektüel kimliklerine karşın üzerine konuştukları kavramları fazlaca kavramamış olduklarını göstermesiyle başlar. Sokrates'in büyük bir zevkle ve genelde dalga geçerek sergilediği gibi, insanlar "adalet" veya "sorumluluk" gibi kavramları tanımlamaları gerektiğinde, bunu yapmak yerine kavramlara örnek teşkil edecek olguları saymaya başlarlar. İşin kötüsü, bu yaptıklarını gerçekten "bir kavramı tanımlama" sanırlar. Tabii, tikel durumlarla (yani tek tek örneklerle) uğraşmak daha kolaydır; genel betimlemelere ulaşmaksa ciddi bir zihinsel uğraş ister. Bir eylemin "adil" veya bir kadının "güzel" olup olmadığına dair yargı üretmek herkesin yapabileceği işlevlerdir. Ama insanlara "adaletin" veya "güzelliğin" ne olduğunu sorarsanız, büyük olasılıkla şaşkın bakışlarla ve kem-kümlerle karşılaşsınız. Sokrates işte bunu başarıyla göstermiştir: İnsanlar sürekli adaletten, sorumluluktan, ve benzeri soyut kavramlardan bahsederler. Fakat bu kavramları dillendirirken ve

onları gündelik yaşamda yaygın olarak kullanırken, *aslında onların ne olduğunu bilmiyor* gibi görünmektedirler. Bu oldukça garip ve düşündürücü bir epistemolojik tablodur.

Platon bu saptamaları ve sorunsalı hocasından felsefi miras olarak alır, ancak Sokrates'ten bir kaç adım öteye gider: Sokrates'in fazlaca bir metafizik merakı veya takıntısı yokken, Platon inanılmaz incelikleri ve derinlikleri olan büyük bir metafizik-epistemolojik kuramla karşımıza çıkar. Modern terminolojiyi kullanırsak, bu kuram *ontolojik açıdan ideacıdır; epistemolojik açıdan usçudur*. Materyalizmin tersi olan ideacılığa göre, gerçeklik bütünüyle maddeden ibaret olamaz. Deneyimciliğin tersi olan *usçuluğa* göre ise, bilgi yalnızca deneyimden (daha açıkçası, algıya dayalı deneyimlerden) ibaret olamaz. Platon'un kuramının metafizik boyutunun çekiciliğini ve felsefecilerin neden Platonculuğa bu kadar büyük bir önem atfettiğini daha iyi anlamak için, bu ideacı kuramı atomculuğun temel tezi ile karşılaştırabiliriz. Diyelim ki, evrendeki her olgunun veya oluşumun açıklamasını yalnızca atomsal düzeye gönderme yaparak gerçekleştirmeyi deniyoruz. Eğer, metafizik açıdan, varlık alanına egemen olan başka bir ilke yoksa, atomların uygun bir şekilde bir araya gelerek bir çam ağacını veya zürafayı oluşturmaları tam olarak nasıl mümkün olmaktadır? Atomlar neyi oluşturacaklarının ve bunu imece usulüyle hep birden nasıl yapacaklarının bilgisine nasıl sahip olabilirler? Atomlar kendi mütevazı devinimlerinin olgular düzeyindeki hedefini ya da sonucunu nasıl bilebilirler? Atomlar ve onların devinimleri fiziksel dünyadaki olguları ortaya çıkaran tek norm ise, neden bazen öylesine denk gelip de atomların birleşmeleri sonucu kediler sincap doğurmamaktadır? Kozmosun düzeninin nedeni nedir? Ve daha da temel bir ontolojik soru olarak: Nesneler, ne oldukları belirli varlıklar olarak, nasıl *var* olurlar? Platon-Aristoteles çizgisine sempatiyle

bakanlar, bu iki düşünürün önerdiği *teleolojik* (yani, içinde-amaç-barındıran) metafizik perspektifin, özü itibariyle, varlık konusundaki temel ontolojik sorularımızı başarıyla yanıtlayabileceğini ve geleneksel materyalizme karşı bariz bir kuramsal üstünlük taşıdığını düşünürler.

Sokrates'in devrettiği felsefi miras düşünülürse, metafizikte Platon-Aristoteles çizgisinin ürettiği en ilginç ve çarpıcı tezlerin *tümeller* veya *genellikler* ile ilgili olduğunu tahmin etmek zor değildir. Aralarındaki önemli farklara rağmen, bu iki büyük düşünür ontoloji ve epistemoloji konularında önemli bir noktada birleşir: Evrenseller veya tümeller olmasaydı, nesneler oldukları şeyler olamazlardı; insanlar da onları oldukları şeyler olarak bilemezdi. Bu ilk bakışta anlaşılmasa görünen fikir şu şekilde açıklanabilir. Eğer dünya üzerindeki bir varlık “insan” ise, bunun nedeni onun insan olmanın özüne sahip olması, insan tanımına uygun olmasıdır. Sarışın, esmer, şişman veya zayıf olmak insanın tanımı içinde yoktur; ama –genelde kabul edildiği gibi– “akıllı hayvan” olmak insan olmanın özünün, tanımının, kavramının içindedir. İnsan-olma niteliği veya tümeli insan olmanın normunu sağlar. Ve biz bir şeyin insan olduğunu bildiğimizde, onu insan yapan tümeli, tanımı, kavramı bilmiş oluruz. *Tümeller* (örneğin “beyaz” ve “ayı”) tikel nesnelerin (örneğin “şu an hızlıca üstüme gelen şu beyaz ayı”) kimliğini belirler ve bu yüzden tikel şeyleri –bir anlamda– varlıksal olarak *önceler*. Başka bir açıdan: Günlük yaşamda “Bu davranış, bir erdem örneğidir” diyebiliyorsak, kavramsal olarak, örneklerden önce gelen ve örnekleri olanağı kılan bir şeyin olması gerekmez mi?

Platoncu metafiziğe göre, fiziksellik içindeki tikel nesneler görebildiğimiz dünyada bulunur ve gelip geçicidir. Bir şeyin tanımını, kavramını, özünü sağlayan *idealar* veya *biçimler* ise eskimez, yıpranmaz, değişmez ve yok olmazlar. O halde, onların

“barındığı yer” değişimlerin yaşandığı bir dünya olamaz. Ancak bu durum onların bizim kavrayışımızın tamamen dışında olduğunu göstermez. Platon’a göre, nasıl ki insan gözü karanfillerin, ayların ve erdemin örneklerini görüyor ya da gözlemliyorsa, insan aklı da onların özünü yani ne olduklarını “görür” ve “kavrar”. Felsefi bir işlev olan bu kavrayış, gerçek bilginin (*episteme*) ortaya çıkmasını sağlar. Sonuç olarak, *hem varlığın hem de bilginin normunu* sağlayan şey, felsefi düşünme sonucu kavranabilen idealar, yani tümellerdir.

Aristoteles ve Töz Kavramı

Aristoteles, varlığın ve bilginin anlaşılabilmesi için tümellere dönmemiz gerektiği fikrine katılsa da, Platon’un onları fiziksel gerçekliğin dışında kurgulamasının bariz bir hata olduğunu düşünür. Onun metafizik kuramı en az Platon’unki kadar etkileyici bir yapıdadır ve kendisinden iki bin küsur yıl sonra bile ontolojik tartışmalara ciddi biçimde yön verebilmektedir. Dahası, Aristoteles’in kendisinin pek tahmin edemeyeceği bir şekilde, 21. yüzyılda felsefe bölümlerinde Aristocu metafiziğin orijinal halinin kesinlikle doğru olduğuna inanan (ve yine de maaşlarının tamamı ödenen) çok sayıda akademisyen bulunmaktadır. Aristoteles’in metafiziğini anlamaya çalışanlar için kullanılabilecek iyi bir giriş-kapısı töz veya eski deyişle *cevher* kavramıdır. Tözler, *ne’liği-açık-olan ve diğer-şeylerden-bağımsız-olabilen* varlıklardır. Bir avuç kum töz olarak kabul edilemez çünkü belli bir “şey” olma açısından kimliği yoktur. Tendeki yanık veya gömlekteki kırışık da –metafizik açıdan daha düşük bir anlamda “var” olsalar da– bir töz değildir çünkü bunlar insan bedeni ve gömlek olmadan var olamazlar. Ama bir ayva veya bir kelebek, yukarıdaki iki kriteri de sağladıkları için, birer töz olarak alınabilirler.

Yani, Aristoteles'e göre fiziksel nesneler birincil anlamda töz-
dür. Ve fiziksel dünyadaki her töz, madde ile biçimin bir bileş-
kesidir. Bir kelebeğin maddesi (yani: hücreleri, dokuları, ve sai-
re) yalnızca kendisine aittir. Kelebeğin sahip olduğu kelebek-bi-
çimi veya kelebek-olma-özü ise onun tüm kelebeklerle paylaştı-
ğı yönüdür. Burada "biçim" derken "şekil" gibi basit bir kavramı
değil, Platonculukta olduğu gibi, bir şeyin *özüne*, *tanımına* kar-
şıklık gelen oturaklı bir kavramı anlıyoruz. Aristoteles'in metafizi-
ğinin Platon'dan en önemli farkı, biçimlerin veya özlerin doğa-
daki nesnelerde olması gerektiğinde ısrar etmesidir. Ancak,
onun yaklaşımının Platoncu diyebileceğimiz yönleri de oldukça
açıktır: Birincisi, nesneleri belli sınıflara ait varlıklar haline geti-
ren onların biçimleridir. İkincisi, bir nesnenin bilinebilecek
yönü, onun biçimidir. Platon-Aristoteles çizgisinin atomculuk-
tan farkını böylece daha iyi anlayabiliriz. Bu iki düşünür, bildi-
ğimiz evrenin sahip olduğu düzenin ve nesnelerin oluşumunun
açıklamasını maddesel unsurlardan önce, tümellere başvurarak
açıklamaktadır. Evrenimiz, içinde amaçsallığın olduğu bir ev-
rendir. Bu, elbette, evrenin bir bilinci/zekası olduğu ve nesnele-
rin oluşumu konusuna kafa yorarak evreni şu an içinde bulun-
duğumuz muntazam konuma getirdiği gibi bir anlama gelmez.
Aristoteles'e göre, evrenimizin amaca-yönelik olmasının anlamı,
örneğin, tabaktaki çorbanın soğuma, bir bebeğin büyüüp yetiş-
kin olma ve ağaçtaki bir elmanın da yere düşme *potansiyeli* taşı-
masıdır. Tersinden bakarsak, hiç değişmeyen ya da *potansiyelsiz*
bir varlık durumunda olmak da bir anlamda eksiksizlik, mü-
kemmellik, dönüşecek-durumu-kalmama, sürekli-olarak-
özünü-deneyimliyor-olma ve nihai-amacın-hep-içinde-olma an-
lamına gelebilir (ki Aristoteles'in Tanrı tanımı tam da bu düşün-
ceyle bağıntılıdır). Kısacası, evrendeki oluşumun, değişimin ve
değişmeyenlerin açıklaması nesnelerin özlerinin ve onların taşı-

dığı olanakların anlaşılmasını gerektirir.

Öze dair tartışmalar aslında kuru ontolojik çekişmelerin çok ötesinde bir önem taşırlar. Örneğin, eğer dünyada barınan bir varlık olarak benim sabit bir yaşamsal “özüm” yoksa (daha doğrusu, dünyada var olmam özümünden önce geliyorsa, yani *yaşamım özümü yaratıyorsa*), kendimden bambaşka bir var-olma-biçimi yaratabilir, yaşam ufkumu radikal bir şekilde değiştirebilirim. Bugün ev hanımı olan yan komşum, yarın bir motosiklete binmiş dünyayı turlayan bir gezgine dönüşebilir. *Varoluşçu* felsefeciler öz kavramının Batı felsefesinde ilk tartışılmaya başlamasından çağlar sonra bu konuyu işlemişler ve felsefeci olmayanlarca da anlaşılabilir, yaşama doğrudan etkisi olacak bir felsefi akıma imza atmışlardır.

Yeni Paradigma, Yeni Dert

Töz ve öz konuları felsefecilerin en önde gelen meraklarından ve tutkularından biri olarak ön plana çıkmıştır. Erken Modern dönemin cesur şahsiyeti Descartes epistemolojik anlamda taze bir başlangıç yapmış, metafizik konusunda da kritik bir tez öne sürmüştür: *Materyal* (nesnel) töze ek olarak *zihin* de ayrıca bir tözdür. Yani, madde ile zihin bağımsız varlıklardır. Bu tez kulağa garip gelse de, gerekçesiz olmadığı açıktır. Şöyle düşünülebilir: Düşünce üretimini maddenin (yani bildiğimiz etten oluşan organların) gerçekleştirebileceği fikrinde ilk bakışta bir gariplik vardır. Bir *fikir* veya *düşünce* ile insana ait bir *organ* farklı türden şeylerdir. O yüzden –Descartes’ın görüşüne sempatiyle yaklaşırsak– zihinselliğin veya ruhsallığın alanı ile maddenin alanını ayrılmasında akla uygun görünen bir yön olduğu söylenebilir. Ayrıca, ideolojik açıdan, bu felsefi yaklaşım sayesinde maddenin incelenmesi ile zihinsel/mânevi konular birbirinden bağımsız hâle gelmekte, yani din ve fizik işleri birbirinden ayrılmaktadır.

Bilimi kilisenin etkisinden uzaklaştırıp özerk kılmaya çalışan bu Modern felsefi hamle elbette anlaşılabilir bir manevradır; ancak Descartes'ı izleyen nesiller için biraz sevimsiz bir felsefi mesele yol açar. Bu meseleyle “temsil sorunu” veya genel olarak “epistemolojik sorun” adını verebiliriz. Diyelim ki ben bir özne olarak, var olanlara dair bilgi sahibi olduğumu düşünüyorum. Yani, teknik bir deyimle dersek, özne olarak nesneyi zihnimde temsil ediyorum. Descartes'çı açıdan bakıldığında, benim *zihnimin içeriği* en iyi ve en doğrudan bilebileceğim şeydir. Nesnenin tarafında ne olup bittiği benim için her zaman bir gizem içerebilir; ancak zihnimde beliren görüntüde –belki varlıksal bir gizem olsa da– epistemolojik bir gizem yoktur. Zihnimin içeriği benim malımdır. Onun dolayimsız bilgisinden emin olabilirim. Buradaki sorun, benim zihinsel içeriğimden zihnimin dışında kalan nesnenin kendisine (buna “dış-gerçeklik” diyelim) epistemolojik geçişi nasıl yapacağım ile ilgilidir. Zihnimin bilmeye çalıştığı dış-gerçeklik, tanım gereği, bir tözdür. Ve Descartes'a göre, bu maddesel gerçeklik, *bir diğer töz olan zihinden bağımsız olarak var olabilen* bir şeydir. Bu noktada, böyle bir felsefi iddianın faturasının ne olacağını iyi kavramamız gerekiyor.

Platon'dan Descartes'a uzanan geleneksel metafizik perspektife göre, bilginin nesnesi olan şey veya şeyler insanların bilme olanaklarından bağımsız olarak varlıklarını özerk bir tarzda ve *her-ne-ise-o* olarak sürdürürler. Bilgi edinme sürecindeki insanların amacı da, bu nesnel alana erişim sağlayabilmektir. Geleneksel metafizikçiler için –ki bunlar çoğunlukla usçu düşünürlerdi– bu çaba olukça zorlu ancak genelde mutlu sonla bitecek bir çabadır: Platon, belki Atina'da pazar yerinde dolaşan ve felsefi işlemlere girişmeyen sıradan vatandaşın değil ama, felsefecilerin *esas ve nesnel olarak var olanların* bilgisine ulaşabileceğinden emindi. Descartes, “insanların aldanmasına izin vermeyecek

olan” Tanrı’nın varlığının epistemolojik bir garanti sağladığına ve zihnin bağımsız/dışsal maddesel tözü doğru bir şekilde yansıtmakta ve temsil etmekte olduğuna inanıyordu.

Descartes’ın tasarımı önemli bir anlamda pimi çekilmiş bir felsefi bombaya benzemektedir. Eğer insanın zihninin içeriği onun en iyi bilebileceği şey ise, şöyle düşünülebilir: Zihnin dış-dünyayı bilme macerası zihnin içerikleriyle başlar. Ancak, deneyimin *içinden* olaya bakarsak, Descartes’ın iyimser akıl yürütmelerinin tersine, zihinsellik düzleminden zihinsel-olmayana doğru bilişsel bir sıçrama yapabileceğini varsaymak için elimizde fazlaca *sağlam felsefi gerekçeler* yoktur. Başka bir deyişle, Descartes’ın özneyi nesneye güvenle bağlayan epistemolojik senaryosunun konuyla ilgilenenleri sürükleyebileceği bir diğer olasılık, insanların öznel deneyimle başlayıp öznelliğin sınırları içinde kaldığı –bazılarına göre kötümser bazılarına göre daha gerçekçi ve ayakları yere basan– *deneyimci* senaryodur. Pimi çekilmiş felsefi bombanın vardıgı tehlikeli noktanın adı David Hume’dur. Hume’un deneyimciliği felsefede dikkatimizi varlık sorunsalından tümüyle bilgi sorunsalına çevirmesi anlamında metafizik-karşıtı olarak nitelenir. Bu, Descartes’in önünü açtığı Modern varlık-bilgi paradigmasının izlediği patikanın yol üstü durağıdır. Yolun kalanına 19. yüzyılda damgasına vuran ise, Alman düşünce geleneğidir. Ve çıkmaza girmiş görünen Erken Modern paradigmasına felsefi anlamda ilk ve en büyük cerrahi müdahaleyi yapan filozofun adı Immanuel Kant’dır.

Kant’ın Onto-Epistemik Devrimi

Büyük farklılıklarına rağmen Kant’ı Descartes’a yaklaştıran bir nokta, her iki düşünürün insan bilgisinin deneyim dışı unsurlar içermesi gerektiğine inanmalarıdır. Aralarındaki önemli bir fark ve benim gözümde Descartes’ın Kant’a bariz üstünlük

sağladığı nokta, Descartes'ın kılıç takarak ortalıkta dolaşmayı sevmesidir. Hollandalı matematikçi/fizikçi Huygens de akademik ortamlarda kılıç kuşanmış halde dolaşırdı. Ülkemizdeki felsefe bölümlerinde dileyen hocaların kılıç takarak derslere girmelerine izin verilmesi gerektiğine inandığımı belirteyim. Hem Descartes hem de Kant'a göre, yalnızca deneyim (veya, dar anlamda, algı) boyutunda yaşayan canlılar olsaydık dünyaya baktığımız zaman tahminen değişim içinde olan bir alan algılayacak ancak (tözel) nesneleri anlama gibi bir başarıya ulaşamayacaktık. Descartes'ın ünlü örneğini alırsak: Ateşe yakın bir noktaya yerleştirilen mum şekil, renk, koku ve doku itibarıyla bir değişim sürecine girer. Beş duyumuz bize kesintisiz olarak değişim sinyalleri verse de biz algılayanlar inatla orada *bir nesne* olduğunu düşünürüz. Yalnızca algılayan bir varlık, bütün o değişimlerin ardında duran ve değişimleri barındıran bir nesneyi kavrayamazdı. Descartes'ın bundan çıkardığı sonuç (ki buna diğer usçular da katılacaktır), anlama dediğimiz insana özgü yetinin aldan oldukça farklı bir yapısı olduğudur.

Felsefe tarihinin en sürükleyici maceralarından biri olan *varlık-bilgi sorunsalı*, Kant'ın şaşırtıcı fikirleri sayesinde yeni bir aşamaya girer. *Geleneksel* metafizik-epistemolojik perspektife göre, bilme dediğimiz işlev öznenin kendisini dış-gerçekliğe uygun hale getirmesi, yani o gerçekliği zihinsel olarak kopyalaması ile gerçekleşir. Özne edilegendir; nesne ise tözel olarak öznenin bağımsız olarak varlık alanında hüküm sürer. Kant'a göre, bu geleneksel-metafizik –ama açıkça görüleceği gibi aynı zamanda sağduyuya da uygun– senaryo maalesef felsefi bir skandalla sonuçlanmıştır. Zihin kendisinden bütünüyle ayrı ve bağımsız duran bir kesite şeffaf bir doğrulukla erişim sağlayamaz. Sonuçta, dış-gerçekliği bilme konusunda geleneksel felsefe, epistemolojik olarak ikisi de birbirinden sorunlu ve itici iki temel se-

çenекle baş başa kalır: Dış-gerçekliğı deneyim aracılığıyla bilemeyeceğimizi söyleyen şüpheci görüş ve deneyimle bilemediğimiz dış-gerçekliğı algıları işin içine hiç karıştırmadan yalnızca akıl yoluyla bilebileceğimizi savlayan dogmatik usçuluk. Kant'a gelindiğinde, varlığa ve bilgiye dair geçmişten devralınan vahim tablo budur.

Bu noktada Kant'ın olağanüstü sonuçlar verecek olan “Kopernik Devrimi” devreye girer. Nesneyi esas, insan zihnini de edilgen bir kopyalayıcı olarak gören görüşün tersine, Kant varlık-bilgi kuramının merkezine özneyi yerleştirir. Bu, evren modelimizin merkezine dünya yerine güneşi yerleştirme ölçüsünde radikal ve gündelik sağduyuyla çatışan bir düşünsel deneydir. Kant'a göre, dünyaya dair bildiğimiz olgu veya nesneler insanın bilişsel olanaklılıklarına, sınırlarına uygun hale geldiğı için bilginin nesnesi konumunda bulunmaktadır. Bu düşünce veya önerme, bilişsel öznelerin varlık alanını zihinsellikle yarattığı anlamına gelmez. Kant'ın söylediğı, zihinlerin keyfi ya da bireye özgü bir öznellikle nesneyi var ettiğı değildir. Varlık biz onu bilmesek de vardır. Ancak, Kant'ın savunduğı varlık-bilgi kuramına göre, zihnimizin sınırlı bilişsel olanaklarına uymayan bir şeyin *belirlenmiş ve bilinebilir bir nesne olarak bizim dünyamızda görünmesi* akılcı bir düşünce değildir. Kant'ın demek istediğı basitçe şöyle anlaşılabilir: Eğer bir canlı türü (mesela insan) sınırlı zihinsel/bilişsel olanaklara sahipse (yani, örneğin, beş duyu ile dünyaya geliyor ve o şekilde yaşıyorsa), var olan şeylerin o türe ait canlılara “görünmesi” ister istemez sınırlanmış ve eldeki bilişsel kapasitelerce koşullanmış bir tarzda olmak durumundadır. İnsanlara kavak ağacı olarak görünen ve insan kavrayışına kendisini o şekilde sunan nesne –o nesne artık her ne ise– dokuz duyusu olan uzaylılara veya üç duyusu olan hayvanlara farklı görünecektir. Ve eğer bizim evrensel anlama kategorilerimiz ve

mekanizmalarımız şimdikinden farklı olsaydı (örneğin, nesneleri “nitelikleri barındıran tözler” olarak değil de çok farklı ve tuhaf bir sentezleme düzeninde kavrasaydık), nesneler ve nesnelerin bilgileri şimdiki gibi olmayacaktı. Bütün bu akıl yürütmelerden çıkarılacak bir sonuç şudur: İnsanların karşılaştığı ve bildiği nesnelerin insan anlamasından bağımsız hallerinin –yani *kendi içlerinde ne olduklarının*– bilinmesi olanaksızdır. Yani, ne kadar çırpınırsak çırpınalım, metafizik geleneksel haliyle olanaksızdır.

Kant konusunu paranteze alıp burada genel bir ontolojik açıklama yapmak yerinde olur. Var olan şeylerin ve durumların insanlara “görünmesinin” felsefi öyküsünü ciddiye almanın önemli bir örneği, geleneksel metafizik tavra bir seçenek olarak *görüngübilimsel* yaklaşımın benimsenmesidir. Burada “görüngü” kavramı –felsefe literatüründeki genel tanımlamaya uygun şekilde– “insanın anlamasına *açılan*, kendini alenen *görünür kılan* olgu/durum/varlık-kesiti” olarak anlaşılabilir. *Metafizik kurgular* insandan-bağımsız varlık alanının iç yapısı ve hakiki düzeni ile ilgilenirken, *görüngü* üzerine yapılan vurgular dikkatimizi özneye nesnenin kaynaşma ufkuna ve içinde yaşadığımız, hissedebildiğimiz, anlayabildiğimiz, bilebildiğimiz dünyaya çekmeye çalışır.

Metafizik geleneksel haliyle olanaksız olsa da, Kant açısından, tikel deneyimsel bilgilerin ötesine geçemeyeceğimizi düşünmemiz de hatalı olur. Metafizik-karşıtı irdelemeleriyle Hume bizi silkeleyip kendimize getirmiştir ve bu anlamda ona şükran hisleriyle yaklaşmamız yerindedir. Ancak ondan farklı olarak Kant, dünyaya ilişkin metafizik bilginin “özel bir anlamda” *olanaklı olduğu* kanısındadır: *Algıladığımız dünyanın varlıksal mimarisi* ile bizim algı parçalarını doğuştan getirdiğimiz türsel kapasitelerle *nasıl organize ettiğimiz* birbiriyle yakından ilintili konulardır.

İnsan aklı da “kritik” bir şekilde çalışarak kendi bilişsel olanaklılıklarının gizini çözebilme yeteneğine sahiptir. Bu durumda, metafizik bilgi aslında, çok çarpıcı bir şekilde, insan bilgisinin olanaklılığının ve sınırlarının bilgisi haline gelir.

Kant’ın Ontolojik Yaklaşımı Üzerine Bir Yorum

Geleneksel özne-nesne sorunsalı karşısında Immanuel Kant’ın nasıl bir çözüm getirdiği ve onun görüngübilimsel açılımının felsefe tarihinde öneminin ne olduğunu burada açıkça vurgulamak yerinde olur. Kant, Plato gibi bir ideacıdır ama ondan çok önemli bir yönden ayrılır. Ideacılığın her türünde ortak olan unsur, “ideanın bulaşmadığı veya içine girmediği herhangi bir varlık kesiti olamaz” fikridir. Başka bir açıdan ifade edersek, “kavram” fiziksel olduğunu düşündüğümüz her varlıkta bulunmak zorundadır. Burada adı geçen “kavram” elbette insanların zihnine ait öznel ve değişken bir durum/nitelik şeklinde değil, *oluşturucu norm* olarak anlaşılmalıdır. Bu ortak noktadan sonra iki düşünür felsefi olarak ayrılırlar. Platon’un ideacılığın kökeninde “zihinsel” veya “insan zihnine ait” diyebileceğimiz bir unsur yoktur. Nesneleri nesne yapan oluşturucu norm, fiziksel dünyanın ve insanların düşüncelerinin dışında bir yerlerde barınır. Oysa Kant’ın ideacılığının merkezinde; insan zihninin, evrensel bazı kavramları zihnin dışındaki gerçeklik üzerine empoze ettiği ve böylece *algıladığımız ve kavradığımız biçimiyle doğanın bize görünmesini ve deneyimsel bilginin ortaya çıkmasını olanaklı kıldığı* fikri yatar.

Kant bir yandan varlık alanını veya kendinde-şeyleri insan zihninin yaratmadığı konusunda ısrar ederken, bir yandan da bize görünen her nesnenin zihnin kategorilerinin filtrelerinden ve biçimlendirmelerinden geçerek o şey olduğunu söylemektedir. Zihinden bağımsız bir dış gerçeklik gerçekten vardır. Ancak,

örneğin, şu kedi, şu papatya ve şu yıldız için “zihinden-bağımsız-gerçekliğin kendi parçalarıdır” diyemeyiz. Kedinin, papatyasının ve yıldızın bize görünen hallerine (yani, ortadaki görüngülere) bakıp –ve bunların bizim deneyimlediğimiz zaman-mekanın içindeki nesneler olduğu gerçeğinden hareketle– insanın veya başka tür öznelere olmadığı durumlarda da onların normalde gördükleri kedi, papatya, yıldız şeklinde var olacaklarını söylemek için elimizde herhangi bir akılcı gerekçe bulunmamaktadır.

Kant geleneksel metafiziğin kesinlikle iflas ettiğini düşünmektedir. Platon’un görünür dünyanın ötesinde yatan idealar dünyasına dair açıklamaları veya Aristoteles’in ve ardından Descartes’in tözlere ilişkin ayrıntılı öyküleri, varlık alanının gerçekten nasıl olduğunu betimlemeye yöneliktir. Bu öyküler zihinsel/bilişsel sınırlarımızı hiç sorgulamadan ortaya atılmış spekülatif kuramlar olduğundan dolayı “dogmatik” sınıfına girerler. Kant’ın varlıksal sorgulamaları ise, nesnelerin yapımına veya mimarisine ilişkindir. Kant yalnızca algının verdiği bilgiyle yetinmeyerek, algısal bilginin ve bilginin nesnelerinin oluşum koşullarını anlamaya çalışır. Bu çabada “aşkın” bir yön olduğu açıktır; ancak Kant deneyim boyutunu bütünüyle aşarak gerçekliğin bizzat kendisine bakmaya çalışmaktan ziyade, akıl yoluyla deneyim hakkında eleştirel ve irdeleyici bir onto-epistemik işlev yürütmektedir.

Ama eğer Kant geleneksel metafizikten ve onun gerçeğin yapısını açıklama çabalarından bu kadar şikayetçiye, zihnin şekillendirdiği (ancak zihnin yaratmadığı) kendinde-varlıktan nasıl söz edebilmektedir? Felsefi açıdan tutarlı olma adına, görüngüler dünyasına dair söylemin sınırları çerçevesinde kalıp, gerçek gerçeklikten ve neden onun mutlaka var olması gerektiğinden hiç bahsetmese daha iyi olmaz mıydı? Bu oldukça kritik ve

önemli bir sorudur, ancak Kantçı perspektiften bakıldığında bu sorunun güzel bir yanıtı bulunmaktadır. Kant'ın zihinden-bağımsız varlığı gündeme getirirken amacı *yalnızca* onun var olduğunu kabul etmenin akılcı ve hatta zorunlu bir ontolojik hamle olduğunu göstermektir. Kant'ın felsefi gündeminde, geleneksel metafizikçilerinkinden farklı olarak, gerçekliğin iç yapısının ontolojik haritasını çıkarmak veya gerçekliği oluşturan asıl yapı taşlarının envanterini yapmak gibi işlevler yoktur.

Kant'ın metafiziği, deneyim boyutunu bütünüyle aşarak gerçekliği olduğu gibi kavrama gibi bir hedef taşımadığı için, bazı yorumcular tarafından *alçakgönüllü bir metafizik* olarak betimlenmiştir. Eğer Kant'ın kuramı doğruysa, bizim nesnelere dair bilgimiz ve anlayabileceklerimiz düşündüğümüzden çok daha sınırlı demektir. Tabii metafiziği alçakgönüllü bir kimliğe kavuşturmak ile önerilen yeni metafiziğin doğruluğu konusunda alçakgönüllü olmak ayrı şeylerdir. İkinci konuda Kant'ın çok mütevazı olduğu söylenemez. Kant felsefe tarihinin en büyük sorunlarından olan “metafiziğin yapısı” ve “metafizik bilginin nasıl olanaklı olduğu” konularında doğru çözümü bulduğundan emindir. Ama yazdıklarını okumanın inanılmaz derecede zor ve bayıcı olduğunun da farkındadır. Şöyle şeyler der: “Böyle devasa bir felsefi konuda yazılacak bir kitap hem sistematik olarak meseleyi tüm inceliklerine kadar çözüp açıklayan ve hem de örneklerle bezenmiş, okuması hoş bir kitap olamaz. Birincisi zaten yeteri kadar zor ve çetrefilli bir iştir. Ben o boyutu hallettim. (Eğer çözmeye çalıştığım bu tarihsel meseleyi kolayca çözebileceğini düşünen varsa, buyursun bir denesin.) Tabii böyle bir sorunla uğraşıp sistematik olarak çözerken bir yandan da şeker gibi bir üslup kullanmam beklenmemeli. Kitabımın ilk baskısı üzerine bazıları ‘rahat okunmuyor, ortalama okuyucuya hitap etmiyor’ gibi eleştiriler dile getirdi. Benim öyle bir amacım yok-

tu zaten. Ayrıca, eleştiriler karşısında şimdi daha basitleştirilmiş bir versiyonunu yazmış bulunuyorum. Ama şunu söyleyeyim: Bu kuramı gerçekten anlaşılır ve yazdıklarımı da daha okunabilir hale getirmeyi, beni izleyen tıfıl felsefecilere bırakıyorum.”

Kant’tan Sonra

Kant’ın geleneksel metafiziğe karşı yürüttüğü ontolojik projenin gerçekten de metafiziğe yeteri kadar karşı olup olmadığı tartışmaya açıktır. Onun görüngübilimsel programı insan zihninin olanakları ve sınırlarıyla yakından ilgilendiği için bilişsel bir kimlik taşır. Kant’ın görüngübilimle olan ilgisi, Modern felsefenin temsil-paradigmasına uygun olarak, onto-epistemolojik bir ilgidir. Ancak Kant’tan daha sonra gelen ve görüngübilimsel sorgulamaları, örneğin, varoluşçu temalar dolayısıyla yürüten bazı düşünürler, “varlık” kavramıyla çok farklı bir açıdan ilgilenmişler ve “ontoloji” kavramına da oldukça farklı bir anlam yüklemişlerdir.

Bu bağlamda, varlık –veya bizi saran dünya, toplumsal gerçeklik kesitleri ve saire– üzerine yapılabilecek her kuramsal kurgu için ‘*ontoloji*’ deyimini kullanabiliriz. Klasik metafizik kuramlar, bilindiği gibi, nesneleri kendi ikamet yerlerinde nesneleşmiş ve öznelliğin hiç bir türüne ilişmeden kimliklenip belirlenmiş şeyler olarak alırlar. Platon-Aristoteles-Descartes çizgisinin tözsel ontolojilerinin ardından gelen Kant’ın görüngübilimsel programı ve aşkınsal ideacılığı kayda değer bir ontolojik dönüşüme işaret eder. Bu hamleyi bir diğer büyük ideacı G. W. F. Hegel daha da öteye taşıyıp ürkütücü büyüklükte bir ontolojik tasarıma dönüştürecektir. Ve *görüngübilim* özellikle M. Heidegger’in ellerinde ideacı/metafizik boyutu ve nesne-özne ekseninde dönen bilgisel sorgulamaları (bazılarına göre takıntıları) terk edecek, ontolojik araştırmaları da eski metafizik iptekler-

den bütünüyle arındıracaktır –veya şöyle diyelim: en azından bu türden heyecan verici bir vaatle karşımıza çıkacaktır.

Görüngübilimin yapılma türlerinin *çeşitliliğini* bir kez daha vurgulamakta yarar var. Kant’tan sonra gelen görüngübilimsel tasarımların çoğu, nesnenin bizim için bir nesne haline gelme macerasını düşünsel/dilsel repertuarımızın çeşitli gereçlerini ve kiplerini çekinmeden kullanarak gözler önüne sermeyi ve böylece anlama zeminini genişletmeyi hedeflemişlerdir. Hegel ve Heidegger’in çarpıcı bazı deyimlerini birleştirip kullanırsak: Görüngüselliğin düşünürleri, tarihsellikten veya süreçlerden kopuk varlıksal cesetlerle değil, genelde varlığın zihinsel ya da eylemsel bir çobanlık marifetiyle dünyaya sunulma öyküleriyle ilgilenirler. Bunu yaparken, zihnin algı verilerine evrensel normlar yoluyla şekil verip hem bilgiyi hem de bilginin nesnelerini nasıl oluşturduğunu ortaya koyan *bilişsel-varlıksal öyküler* anlatabildikleri gibi, insanın dünyaya fırlatılmış varlığının yönelimli olma hâlinin bir yorumsama alanı açarak dünyada-var-olan şeylerin ilk başta olanağından bahsetmenin zeminini gündeme getiren *varoluşçu-görüngüsel öyküler* de anlatabilirler.

II. DİL*

Dil ve Anlam Konusunda Safça Varsayımlar

Felsefe tarihinde eski dönemlere baktığımızda, felsefecilerin değişik konulara derinlemesine kafa yorduğunu ama *dil* konusuyla neredeyse hiç ilgilenmediklerini görürüz. Varlık, bilgi, güzellik, erdem, mantıksal bağıntılar, ideoloji gibi konularda pek

* Bu bölüm, ağırlıklı olarak, 2001 yılında yayımlanan bir makaleme dayanmaktadır: “Wittgenstein ve Anlamın ‘Ortalıkta’ Olması”, *Felsefe Tartışmaları*, sayı: 28, 2001, 47-60.

çok felsefi fikir, kuram ve eleştiri varken; düşünürler 19. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar sanki “dil” gibi bir konu yokmuş gibi davranmışlardır. Daha doğru bir deyişle, felsefeciler, çoğunlukla, *dil tamamen şeffaf bir şeymiş gibi* bir tavır takınmışlardır. Tabii, eğer belli bir kavramın irdelenmesi, felsefeciler gibi kavramları didikleme-yi seven bir kesimin bile ilgisini çekmiyorsa, o kavram hakikaten de insan aklına oldukça şeffaf geliyor olmalı diyebiliriz.

Bu durumun çok şaşırtıcı olduğu da söylenemez. Günlük yaşamda ve hatta diğer bağlamlarda dil sanki kendisini hiç göstermeden nesnelerle simgeleri denkleştiren ve, ayrıca da, düşünceleri bir zihinden öbürüne taşıyan bir taşıtmış gibi görünür. Bir yanda *nesne* diğer yanda doğal dillerdeki *kelimeler* durur. Kelimeler veya simgeler nesnelere gönderme yapar, onları adlandırır, onların temsilini gerçekleştirir, onları yansıtır. Bu “atomik” düzeyden “moleküler” düzeye gelindiğinde de benzer bir şey olur: Cümleler veya önermeler de evrendeki *olgular*ı temsil eder onları yansıtır. “Köpeğim masanın altında” önermesi köpeğin masanın altında olması ile uyum içindedir. Köpeğim eğer masanın üstüne çıkmışsa, her ne kadar “Köpeğim masanın altında” önermesinin unsurları olan simgeler aynı nesnelere ve bağıntıya gönderme yapmaya devam ediyor olsa da, önerme artık doğru olmaktan çıkmıştır. Özetle, doğru eşleştirmeler yapıldığında dil dünyanın resmini çizer. Ve eğer durum buysa, felsefecilerin araştırdıkları mühim ve muteber sorunları bırakıp “dil” üzerine kafa yormalarını beklemek boş olur.

Bu bildik hikayenin felsefi temellendirmesinin iki ünlü şahsın yaklaşımından destek alabileceği söylenebilir: Platon’un *özcülüğü* ve Descartes’ın *zihinselciliği*. Nesneler ve anlamlar belirlenmiş, netleşmiş ve sınırları iyi çizilmiş şeylerdir. Başka bir deyişle, nesnelerin ve anlamların “özleri” vardır. Dahası, nesneler var-

lık alanında ikâmet ederken, anlamlar da bilişsel canlıların zihinlerinde barınırlar. Örneğin, çocuğuna bir nesnenin adını öğretmek isteyen anne işaret parmağını o nesneye doğru uzatır ve çocuğa nesnenin adını söyler, çocuk da nesnenin adını –ve kullanılan kelimenin anlamını– öğrenir. Bu süreçte, bir zihinde barınan bir anlam aslına uygun bir şekilde başka bir zihne aktarılır.

Dil-anlam konusuna metafizik gelenek yoluyla ve ortalama düşünsel alışkanlıklarla değil, eylemsel ve devingen bir perspektiften yaklaşıldığında ise bambaşka bir resimle karşılaşırız. Yukarıdaki paragrafın en sonundaki cümle, her ne kadar sağduyuya ve bildik metafizik eğilimlere uygun düşse de, dili yeni öğrenmekte olan bir çocuğu ikinci bir dil öğrenmek için yurtdışına giden bir yetişkinle karıştırdığından dolayı ciddi ölçüde yanıltıcıdır. Parmakla işaret ederek nesne adlarını öğretme eyleminin başarılı olabilmesi için, her şeyden önce, böylesi bir öğretme-öğrenme oyununu anlamlı kılan bir toplumsal/dilsel altyapıya gereksinim vardır. İleriye doğru uzanan bir parmağın işaret etme yoluyla dikkati bir şeye çekme ve gösterme anlamına geldiğinin de dilsel varlıklarca *bilinmesi* ve bu ilginç hareketin ne işe yaradığının –yani, bir anlamda, *anlamının*– bireylerce doğru şekilde *öğrenilmesi* gerekir. Yaşamının başlarındaki bir bebeğin, parmakla işaret ederek nesne adlarını öğrenme oyununu oynayabilmesi için gerekli olan toplumsal altyapıyı zihninde henüz barındırmadığı düşünülürse, küçük bir çocuğun biz yetişkinlerin doğal olarak ve rahatlıkla yaptığı küçük simgesel/iletişimsel hareketleri bir yetişkin gibi gerçekleştirmesi beklenemez. (Eğer bir insan yalnızca işaret parmağını ileri uzatma yoluyla bir köpeği belli bir yöne gitmesi konusunda teşvik etmeye çalışırsa, ve eğer köpek bazı Amerikan filmlerinde olduğu gibi polis teşkilatında kadrolu olarak çalışan ve filmde insanların tüm kavramla-

rını ve dertlerini kavramış görünen bir K-9 değilse, yani bildiğimiz köpekse, o zaman büyük ihtimalle gelip parmağınızı koklamaya başlayacaktır. Sanırım bebeklerin tepkisi de parmağı tutmaya çalışmak şeklinde oluyor.) Dahası, öğretici rolünü üstlenen bir yetişkin parmağıyla bir elmaya işaret edip “muz” dediğinde çocuk o nesneye bakmayı akıl etse bile, sorun çözülmüş sayılmaz. ‘Muz’ nesnenin renginin adı mıdır? Yoksa şekline mi gönderme yapmaktadır? Belki de ‘muz’ bir cins isim değil, işaret edilen nesnenin kendi adıdır (Boncuk, Jimi Hendrix, Kenan Evren gibi). Açıkça görüleceği gibi, bir bebeğin ana dilini öğrenmesi oldukça şaşırtıcı bir başarıdır.

Dil Yaratmak

Dil ve anlam konularında bu yukarıda kısaca özetlediğim kökten yaklaşımları sunan ve geçtiğimiz yüzyılın felsefi ikliminde ortalığı birbirine katan düşünür Ludwig Wittgenstein’dir. Ortalığı birbirine katmasının nedeni, Wittgenstein’in iki ayrı döneminde, birbirine neredeyse taban tabana zıt ve her biri çok etkileyici iki ayrı felsefi görüş savunmuş olmasıdır. İlk döneminde yazdığı *Tractatus Logico-Philosophicus* kitabında oldukça klasik bir tözsel ontolojiyi savunmuş, dünyanın olguların toplamı olduğunu öne sürmüş, etiğin ve estetiğin olgular dünyasında yerlerinin olmadığını iddia etmiştir. Bu ilk dönemde yazdıkları, felsefecileri –özellikle de olgusal atomcu ve pozitivist eğilimleri olanları– derinden etkilemiştir. İkinci döneminin başyapıtı olan ve ölümünden sonra 1953’te basılan *Philosophische Untersuchungen (Felsefi Soruşturmalar)* kitabı ise son derece matrak bir duyuruyla başlar: “Felsefeciler geçmişte çok ciddi hatalar yaptılar, ve *Tractatus*’un yazarı da buna dahildir.” Bu yeni dönemde savunduğu metafizik-karşıtı, süphecilik-karşıtı, özcülük-karşıtı ve zihinselcilik-karşıtı fikirler de o kadar etkili olur ki, gü-

nümüzde o fikirler hala etkisini sürdürmektedirler. Neyse ki 1951’de bu dünyadan ayrılmasıyla insanlara yaşattığı kafa karışıklığı son bulmuştur; yoksa eğer bir 10-15 yıl daha yaşayıp bir kere daha felsefe dünyasını karıştırsaydı, bu alanda çalışanlar kafa kendilerini kolay kolay toparlayamayacaktı.

Wittgenstein’da karşımıza çıkan ana temalardan biri, kelimelerin zihnimizde nesnelerle ilişkilendirdiğimiz durağan simgeler olmasından çok, toplumsal/sözel eylem kapsamında kullandığımız *araç-gereçlere* benzediği fikridir. Sözler, bu anlamda, dünyayı bize eksiksiz bir şekilde kopyalamak veya bir ayna gibi dünyayı yansıtmak gibi fantastik bir işlev üstlenmezler. Biz sözcükleri dilsel bir insan topluluğunda sözel dolaşıma sokarak ve bu tür bir dolaşım çerçevesinde onları uygun davranış kalıpları ile koşutluk içinde kullanarak anlamlandırırız. Bu nedenden dolayı, bir çocuğun dil öğrenmesi “hangi simgenin neye karşılık geldiğini kavramak” gibi basitleştirilmiş bir şemayla açıklanamaz. Doğal diller ve özelde de anlamın oluşması süreçleri, yalıtılmış zihinsel ya da bilişsel süreçler değil, ağırlıklı olarak toplumsal işlevlerdir. Sözcüklerin anlam kazanması, toplumdan ve dilsel yapıdan bağımsız bir tarzda nesnelere tek tek işaret etme yoluyla değil, yalnızca uygun toplumsal altyapı oluştuğunda, yani böylesi bir sözel temelin varlığıyla olanaklıdır.

Wittgenstein’ın dil anlayışına göre, bir cümleyi kullanarak bir düşüncüyü doğru ve anlaşılır olarak karşıya iletmek belli bir yaşam şeklinin içinde olmayı ve belli bir dilsel/davranışsal kurallar zincirine uygun şekilde eylemde bulunmayı gerektirir. Basit bir örnek vermek gerekirse, “Yemekleri ısmarlamadan önce menüyü görmek istiyorum” cümlesi *belli (doğru) bir toplumsal ortamda, belli (doğru) bir kişiye yönelik olarak yapıldığında* ve belli davranışsal unsurlarla tamamlandığında, “anlam” kazanır. (Bu cümleyi bir banka gişesindeki görevliye söylemek “oyunu

kuralına göre oynayamama” veya “*anlamsız* bir eylemde bulunma” örneği olurdu.) Burada olmazsa olmaz koşullardan biri de hem konuşan hem de dinleyenin böyle bir cümlenin hangi davranışlar dizisiyle uygun gittiği konusunda içinde bulundukları ve ortaklaştıkları toplumsal çevre tarafından, zaman içinde, karışmaya yer vermeyecek bir açıklık ve seçiklikle *koşullandırılmış* olmalarıdır. Unutulmamalıdır ki sözel bir eylemde –ki bunun kapsamı belli bir iç duyum için “baş ağrısı” adlandırmasını yapmaktan, restoranda yemek ısmarlama ritüeline kadar uzanır– bir dizi kurallar izlenir ve bu tümüyle toplumsal bir olgudur.

Wittgensteinci bir tarzda düşünelim: baş ağrısı veya mânevi tatmin gibi “zihinsel” durumların (ve deyimlerin) ne anlama geldiğini ve böylesi “soyut” kelimelerin hangi durumlara uygun düştüğünü, nerelerde kullanılması gerektiğini nasıl öğrendik? İlk başta elimizde kelimeleri insanların davranışlarıyla ilişkilendirmenin dışında bir gereç var mıydı? Bu anlamda, ‘hüzün’ kelimesinin bir çocuk için anlam kazanması sürecinde, çevredeki insanların kafalarının içinde olup bitenin, öğrenen çocuk için nasıl bir yararı olabilir? Buradan şuna varırız: Sözel eylemler bir insanda yalnızca toplumsal davranış koşullandırmalarıyla ortaya çıktıklarından dolayı, bu eylemlere ilişkin kavramlaştırmalar bireysel olarak –yani tek bir bireyin keyfi olarak aldığı kararlarla ve bu kararlara uygun davranışlarda bulunmaya çalışmasıyla– gerçekleştirilemez. Yani, bir insan kendi kendini sözel/davranışsal anlamda koşullandıramaz. Kısaca, tek kişilik bir dil yaratılmaz.

Bu akıl yürütme Wittgenstein’in *tek kişiye özgü bir dilin olanaksızlığı argümanı* olarak bilinir ve pek çok yorumcunun da üzerinde uzlaştığı gibi bu argüman günlük dilsel eylemlerimizde toplumsal unsurun nasıl bir rol oynadığı konusunda onun yaklaşımını kavrayabilme açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu

bağlamda Wittgenstein'in kullanmış olduğu çarpıcı örnek şudur: Varsayalım ki zaman zaman garip ve tanımlaması zor bir şey hissediyorum. Bu hisse H adını veriyorum ve onu her hissedişimde günceme bir not düşünüyorum. Peki böylece tek kişiye özel bir dil yaratmış oluyor muyum? Wittgenstein'in bu soruya yanıtı “kesinlikle hayır” olacaktır. Burada sorun yaratan konu, “gözü içe çevirerek” yaptığım gözlemin tam olarak ne ifade ettiği ve bu eylem yoluyla yapabileceklerimin sınırlarıdır. Wittgenstein'a göre, bir hissetme deneyiminde hissedilen şeye rasgele bir etiket yapıştırarak herhangi bir bilgi edinilemez, bir anlama sağlanamaz.

Wittgenstein'in bu konudaki yaklaşımı şu şekilde özetlenebilir: Tek kişiye özgü bir dil yaratmak olanaksızdır çünkü tek kişilik (varsayımsal) bir dilde, kelimelerin doğru öğrenilmesini ve doğru kullanımını sağlayacak olan başlangıçtaki toplumsal koşullar bulunmamakta ve, dahası, çevredeki diğer insanların kelimelerin yerinde kullanımı konusunda sunacakları dilsel/davranışsal kontroller devre dışı bırakılmaktadır. Bu görüşe göre, “acının” ne olduğuna ilişkin bir fikir sahibi olmanın “acı” üzerine oluşturduğumuz toplumsal söylemden bağımsız olacağını sanmakta ciddi bir yanlışlık vardır. *Öğrenilecek veya bilinecek şey içeride değil “dışarıdadır”*. Örneğin, dili yeni öğrenmekte olan bir çocuk “acı”, “hüzün”, “can sıkıntısı” dediğimiz şeyleri dikkatle içine bakarak veya içini dinleyerek değil, çevresindeki yetişkinlerin bu kelimelerle hangi davranışları eşlendirdiğini görerek öğrenir.

Wittgenstein, hissettiğimiz hislerin doğaları gereği kişilere özgü olduğu düşüncesine değil, anlamın bireylere has şeyler oldukları fikrine karşı çıkmaktadır. Yani bir insanın “içinde” hissettiklerinin yalnızca ona ait şahsi nesnelermiş gibi algılanmasının temel bir yanlışlık olduğunu söylemektedir. Benzer bir şekilde, anlamın olmadığını değil, zihinlere yerleşen bir varlık ola-

rak anlam denen bir *şeyin* var olmadığını savlamaktadır. Anlam zorunlu olarak özneler-arası alanda “ortalıktadır”. Görüldüğü kadarıyla Wittgenstein’in iddiası odur ki bir kişinin kendi başına yarattığı dil o kişi için *bile* bir dil olmayacaktı; yani kendisi *bile* onu anlamlandıramayacaktı.

Tüm bunlardan çıkan oldukça kritik bir sonuç şudur: Varlık alanının ve onun sabit nesnelerinin, kendilerini klonlar ya da bir aynada yansıtır gibi anlam yarattığı fikri, kabul edilemez bir düşüncedir. Bu açıdan bakarsak, “ontolojik öncelik” konusunu yeniden gözden geçirmemiz iyi olacaktır. İnsanlar için *nesnelerin/olguların* belirli ve sağlam şeyler olmaları, özneler-arası alanda dilsel eylemler sonucu *anlamların oluşmasından bağımsız düşünülemez*. O yüzden Wittgenstein şöyle der: “Eğer bir aslan konuşsaydı ne dediğini anlamazdık”.

Wittgensteinci yaklaşımın felsefeciler arasında evrensel kabul gördüğü söylenemez; ancak, pek çok yönü hâlâ tartışılmakta ve eleştirilmekte olsa da, Wittgenstein’in görüşlerinin çağdaş felsefeyi kökten bir şekilde değiştirdiği ve yalnızca anlam konusunda değil, varlık tasarımları çerçevesinde de söylem alanını belirlediği tartışmasız ve etkileyici bir tarihsel gerçektir.

III. OLGU

Mesleği felsefe olmayanların çözümleme ve irdeleme gereksinimi kesinlikle duymayacağı kavramlardan biri de “olgu”dur. Bu kavramın irdelemesini ilginç kılan bir neden şu olabilir: *Nesnelerin* (özellikle de orta-evrene ait, yani bildik fiziksel nesnelerin) varlık statüleri, konumları ve ontolojik sınırları az çok belli görünse de, *olgular* için aynı şeyleri söylemek kolay değil-

dir. Tahminen o yüzdendir ki, felsefe tarihinde çözümleyici gelenek çerçevesinde çalışan düşünürler yazdıkları kitap ve makalelerde genellikle eli yüzü düzgün, kafa karıştırmayan olgularla uğraşmayı tercih etmişlerdir. “Dünyanın tek bir uydusu vardır” veya “Benim iki elim var” gibi cümleler, eğer çok şüpheli değilse, evrende gerçekten var olan basit durumları veya olguları ifade ederler. Çağdaş çözümleyici felsefeciler arasında olgu veya doğru önermeler bağlamında en çok kullanılan örnek “Kar beyazdır” cümlesidir. Hatta bu örneğin kullanım sıklığı bir noktadan sonra felsefecilerin imgelem gücü konusunda esprilere neden olmaya başlamıştır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında metafizik, epistemoloji gibi alanlarda çalışan felsefecilerin, olgusal bir örnek vermeleri gerektiğinde nasıl olup da akıllarına hemen karın beyazlığının geldiğini ve başka bir şeyin gelmediğini açıklamak kolay değildir. Ve dışarıdan bakan her vatandaşa biraz tuhaf gelecek bu durum, konu üzerinde çalışan akademisyenlere hiç de garip gelmemektedir. Belki bu “Kar beyazdır” örneği artık o kadar yerleşmiş durumdadır ki, konu üzerine yazan felsefeciler konuyu dağıtıyor veya değiştirmeye çalışıyor veya geleneği bozuyor gibi görünmek istemiyorlardır. Belki bu örnek düşünsel tembelliğin bir sonucudur. Belki de bu türden durumlar akademik eser üretme kavramının ve akademik yayın yapma endüstrisinin biraz kendi çevresinde dönmeye başladığının küçük ve dolaylı bir göstergesidir. Ama konumuz bu değil.

Olgular söz konusu olduğunda, bence, tartışılması yararlı olacak iki büyük felsefi problem bulunmaktadır. (1) Nesnel olduğu düşünülen olguların dışında kalan olguların durumu; (2) Nesnel olguların gerçeklik içinde ontolojik/nesnellik statülerinin tam olarak ne olduğu.

“Nesnel olmayan olgular” derken kastettiğim, doğrudan nesnelerin durumları nedeniyle ortaya çıkan olgular kümesine gir-

meyen ve çözümleyici felsefecilerin geçmişte çok ciddiye almadıkları olgulardır. “Çimenler yeşildir” ve “Dünyanın tek bir uydusu vardır” cümlelerini doğru kılan nesnel olguların ortaya çıkma nedeni doğrudan “çimen”, “Dünya”, “Ay” gibi zihinden-bağımsız-gerçeklik içinde yer aldığı düşünülen cisimler veya madelerdir. O yüzden, bu tür olgular felsefecilerin ezici çoğunluğu tarafından ciddiye alınır. Aşağıdaki türden olgular için ne diyebiliriz?

(a) Hükümet içinde yolsuzluğa karışmış bakanlar vardır.

(b) Dede Efendi Klasik Türk Müziğinin en büyük temsilcilerinden biridir.

Geleneksel görüşe göre, eğer insanlar, zihinler, kavramlar, diller, kültürler olmasaydı da dünyanın tek bir uydusunun olması bir olgu olarak gerçeklik içinde yer almaya devam edecekti. Ancak yukarıdaki örneklerde verdiğim “olguların” durumu biraz farklı görünmektedir. (a) ve (b) önermeleri bütünüyle insana, topluma ve kavramlaştırmaya bağlıdır. İnsanın, toplumun, politikanın ve sanatın olmadığı bir evrende bu iki önerme doğru ya da yanlış olamazdı. Bu noktada üçüncü bir örnek ekleyelim:

(c) Superman gerçekten yaşayan veya geçmişte yaşamış olan bir kişi değildir.

Burada ortaya çıkan durum ise daha ilginçtir. Bu *olumsuz* önermenin insanların hiç bir zaman olmadığı ve olmayacağı bir evrende bile *doğru olacağı* iddia edilebilir. İnsanlardan ve insanların kavramlaştırmalarından nasibini almamış bir evrenin içinde de Superman’in olmadığı iddiası açık bir şekilde doğru gö-

rünmektedir. Ama bu noktada biraz daha düşünmek iyi olabilir. İnsanların ve kavramlaştırmaların olmadığı bir evrende, yalnızca Superman'ın yokluğuyla ilgili önermeler değil *herhangi bir önerme* doğru olabilir mi?

Öncelikle, nesnel olduğu düşünülen olguların dışında kalan olguların durumuna, yani (1) numaralı soruna odaklanalım. “Dünyanın tek bir uydusu vardır” önermesini doğru yapan nesnel olgulardır. Ama, örneğin, (a) ve (b) önermelerini doğru yapan nedir? Geçmişte çok az felsefeci bu soruyu “olgulardır” diye yanıtlardı. Günümüzde de durum biraz değişmiş olsa da, olgular konusunda belli bir alışkanlığın veya tavrın devam ettiği kesindir. Bu tutuculuğun temel nedeni belki de “olgu” kavramıyla uğraşan felsefecilerin Platon-Aristoteles çizgisindeki tözsel metafiziklere takılıp kalmış olmaları ve görüngübilimin sağladığı düşünsel olanaklarla ilgilenmemiş olmalarıdır. Görüngüsel ontolojileri ilginç bulan bir düşünür içinse durum farklı olacaktır. Böyle bakan bir düşünür açısından, olguların *farklı türlerde* olmasında (örneğin, söylemselliğe büyük oranda dayanıyor olmasında) şaşılacak veya ürkülecek bir şey yoktur. Dede Efendi'nin Klasik Türk Müziğinin en büyük temsilcilerinden biri olduğu bir gerçektir, bir olgudur. Bu kültürel olgunun barınma yeri “insandan bağımsız nesnel gerçeklik” olmak zorunda değildir. Fakat bu noktadan hareketle, “Dede Efendi Klasik Türk Müziğinin en büyük temsilcilerinden biridir” önermesinin tamamen öznel, keyfi ve rasgele bir şekilde doğru olduğunu da çıkaramayız. Benzer bir durum diğer önermeler için de söylenebilir. Şu an içinde barındığımız yaşam dünyamızın kavramları ve onto-et-hos'u verildiğinde, örneğin, eğer bir hükümet içinde yolsuzluk olduğu gerçekten doğruysa, o zaman öznel düşünceler, inkar çabaları veya hükümetin bu gerçeği saklama girişimleri *o olguyu* değiştirmez. Kısacası, farklı tür olguları “nesnel” yapan varlıksal

unsurlar ontolojik yapıları itibarıyla birbirinden çok farklı olabilir.

Elbette bu dediklerimiz her varlıksal tasarımın “olgusal” olması gerektiğini göstermez. Gösterdiği şey, olgusal ontolojilere *klasik metafizik yaklaşımın dışında* yaklaşım seçeneklerinin olduğudur.

(2) meselesine gelirsek: Örneğin, “Balinalar memeli hayvanlardır” veya “Dünya Güneşin etrafında döner” gibi doğaya/evrene ilişkin olguların nesnellik durumu için ne diyebiliriz? Geleneksel görüş, tahmin edilebileceği gibi, zihinlerin ve kavramsal işlevlerin olmadığı bir evrende *de* bu olguların gerçekliğin bir parçası olduğunu söyleyecektir. Bu sağduyuya uygun bir görüştür, ancak, örneğin, yukarıda fikirlerini kısaca özetlediğim Kant gibi ideacıların buna çok sıkı bir itirazı olacaktır. Her durumda, “Dünya Güneşin etrafında döner” türü bir olguyla “Dede Efendi Klasik Türk Müziğinin en büyük temsilcilerinden biridir” gibi tamamen toplumsal/eylemsel/söylemsel düzeyde gerçeklik kazanan bir olgu arasında ontolojik bir fark olacağı söylenebilir. Burada asıl not edilmesi gereken nokta, toplumsallığa değil nesnellığe ait olduğu düşünülen olguların *bile* geleneksel felsefecilerin hayal ettiği kadar derli toplu ve muntazam olmayabileceğidir.

Buna verilebilecek en güzel örnek, *sınırları gevşek* diyebileceğimiz olgulardır. Daha önce dediğim gibi, fiziksel olgular tuhaf varlık kesitleridir. Eğer bu olguların çerçeveleri veya sınırları gevşek bir nitelik alıyorsa, durum epeyce kafa karıştırıcı hale gelebilir. Geleneksel görüşleri eleştiren bazı felsefecilerin kullandığı ilginç bir örnek şudur: “Fransa altıgen şeklidir” önermesinin doğru olması, yani dünyada bir karşılığının bulunması, konuşmanın yürütüldüğü bağlamdan ayrı bir şekilde belirlenmez. Eğer samimi bir ortamda arkadaşlarla konuşurken birisi bu

cümleyi kullanırsa, söz konusu ifadenin doğru olarak alınacağı söylenebilir. Ama eğer çok hassas terimlerin ve ölçümlerin dile getirildiği bir coğrafya konferansında bir konuşmacı böyle bir saptama yaparsa, o bilimsel ortamda büyük olasılıkla mesleki bir şaka konusu olacaktır. Kısacası, fiziksel veya doğal varlık alanında bile olgular sınırları belli ve metafizik kimlikleri net kesitler olmak zorunda değildir. Varlık alanının, insanların söylemsel, kavramsal, bilişsel ve eylemsel pratiklerine gerek olmadan olguları sınıflandırıp, etiketlendirip tek tek yerlerine yerleştirmesi akılcı bir düşünce sayılmaz. O halde diyebiliriz ki, olguların kimliklenmesini *katıksız nesnel* (veya, tersinden bakarsak, *bütünüyle öznel*) *perspektiflerin* başarıyla açıklaması biraz zordur.

İnsanın algısına ve anlamasına açılan dünya her zaman *zaten yorumlanmaya başlamış* bir dünyadır. Bu bağlamda, olguların yapısı ve benzeri konularda geleneksel nesnelci perspektifin inandırıcı olmayan bir yönü vardır. Çünkü bu perspektif, anlamlandırılabilen ve bilinebilen dünyanın kuruluş temelinde insanın gerçekleştirebileceği her tür anlamsal işlevden tamamen bağımsız, yani metafizik yapısı kendi içinde netleşmiş olan olguların bulunduğunu hayal eder. Bu da onto-epistemik açıdan biraz beyhude bir düşüncedir.

IV. ONTO-ETHOS

“Eğer bir aslan konuşsaydı ne dediğini anlamazdık” demişti Wittgenstein. Neden? Çünkü bir aslanın olası bir evrende söyleyeceklerini bizim anlayabileceğimiz düşüncesi, nesnelerin-kimliklenmesine, olguların-şekillenmesine ve anlamların-oluşumuna şekil veren bilişsel ve topluluksal normların ya da dinamikle-

rin her varlık türü için aynı olduğu gibi bir varsayıma dayanır.

Varlık en temelinde zihnin/söylemin bir yaratusı değildir. Varlık oturaklıdır ve kerameti kendinden menkuldür. Bize açılan ontoloji ise (yaşanan-dünya, anlam-dünyamız, bilebileceğimiz-şeyler) bu oturaklı hakikatin kendisi üzerine kazınmış küçük hakikatler olarak alınmamalıdır. Kant'ın temel sezgilerinin bu konuda önemli bir gerçeğe işaret ettiği düşünülebilir. Biz insanlar dil ve kavram marifetiyle varlığı yaratmayız, ama varlığa eylemler ve anlamlar aracılığıyla dokunur, kavramsal dünyalar oluşturur ve onların içinde barınırız.

Kavramları olan –yani bir toplum içinde yaşayan– bir insan olmak demek, *onto-ethos(lar)* içinde veya onların belirlemesi altında yaşamak demektir. Her bir onto-ethos, insana ait dilsel, kavramsal, kültürel bir var-olma, anlam-üretme ve değer-atfetme yöresine karşılık gelir.

Eski Yunan'ın muteber kavramı “ethos” Martin Heidegger gibi felsefecilerin fazlaca ilgisini çekmiştir. Eski Yunan'da bu kavram genellikle karakter, kişi, topluluk anlamlarında kullanılmıştır. Her ne kadar Heidegger, Platon ve Aristoteles'e hak ettikleri önemi verse ve hürmetle yaklaşıp da, onun gerçek kahramanları Sokrates-öncesi döneme aittir. Bu da bizi Heraklitos'un “*éthos ànthrōpoi daímon*” beyanına getirir. “Karakteri meşrebi-dir insanın” şeklinde olan popüler çeviri yerine, Heidegger (benim kasıtlı değiştirmelerimle) “İnsanoğlu Tanrı'nın muhitinde ikâmet eder” diye Türkçeleştirilebilecek bir yorumu ön plana çıkarır. Tabii Heidegger bu müthiş ifadeyle oynarken (veya dans ederken) aklını kurcalayan kavram “Tanrı” değildir. Onun varmak istediği esas nokta “VARLIĞIN kendini ortaya koyması için alanı açan insandır” gibi bir düşüncedir. Bu okumayı ve ontolojik yaklaşımı ciddiye alırsak, ethos basit bir şekilde kişisel etikle veya bireylerin karakteriyle ilgili değildir. “Ethos” eylemlerde

bulunduğumuz, anladığımız, anlamlandırdığımız, değerlerle donattığımız ve ikâmet ettiğimiz yaşam alanımıza işaret eder.

İkâmet/barınma kavramlarını daha önce irdelediğimiz bazı Wittgensteinci fikirlerle birlikte düşünebiliriz. “Ana dilimizi öğrenmek” kavramında yanıltıcı bir yön vardır. Bir insan ana dilini öğrenirken “kelimelerin anlamını öğrenmek” gibi basit bir işlev yürütmez. Ana dili öğrenmek, daha genel olarak, bir ontolojiyi özümsemektir. Yani, içine doğduğumuz yaşam-dünyasına kelimelerle, seslerle, sessizlikle, duygularla ve bedenle nasıl yaklaşacağımızı/katılacağımızı öğrenmektir. Örneğin, Caferilerin Kerbelâ şehitlerini anma törenlerine katılan o mezhebe mensup küçük bir çocuğun törenlerde öğrendiği şey esas olarak dilsel değildir, ontolojiktir (veya, onto-ethos ile ilgilidir). Bu yüzden, öyle bir ritüeli *araştıran* bir insan ile *yaşayan*, yani zincirle sırtını döven bir insan arasında ontolojik bir kopukluk vardır.

İstanbul’da bir gün yolda giderken olağanüstü harika bir manzara görmüştüm. Siyah ayakkabılarının arkasına basarak ve kasılarak yürüyen mahalle kabadayısı bir kardeşimiz ağır ağır ilerlerken, 4-5 yaşındaki (tahminen) oğlu da onun peşinden gidiyordu. Küçücük çocuk, son derece komik bir şekilde, aynen babası gibi “Ters bakanı derhal oyarım” edasıyla, aynı vücut diliyle ve yüz ifadesiyle onun bir metre arkasından yürüyordu. Öznelere onto-ethos’lar içinde kaş-göz hareketlerinden kalbinde hissettiklerine kadar ne ölçüde eğilip-bükülebilir ve bir anlamda da kuşatılmış, sınırlanmış, belirlenmiş olduklarını gösteren matrak ve üzerinde düşünmeye değer bir yaşam kesitiydi. O çocuk o adam tarafından bebekken evlat edilmiş bir Çinli veya Finli bir insan yavrusu olsaydı, söz konusu ontolojiyi özümsemesinde herhangi bir değişiklik olur muydu?

Kültürlerarası iletişim (veya iletişimsizlik) söz konusu olduğunda, ülkemize yabancı bir kültürden gelen bir insanın önce-

likle kelimeleri anlamakta güçlük çekeceğini düşünürüz. Ama İstanbul sokaklarında yukarda anlattığım türden bir kabadayı vatandaşımızı izleyen bir Finlinin veya Çinlinin tahminen anlamakta zorlanacağı (ve, eğer bizim toplumu ciddi kavramak gibi bir amacı varsa, anlaması gereken) şey o adamın bakışları, yürüyüşü, ses tonu, iğneleyici laflarının ne anlama geldiği, küfürleri nasıl ve ne amaçla kullandığı, sergilediği raconu, ‘şeref’ veya ‘namus’ gibi kritik kelimeleri söylerken sergilediği tavırlar ve sairedir. Wittgensteinci bir açıdan bakarsak, bu unsurların hiçbirisi anlaşılacak-adama ait şahsi özellikler değildir. Görüngü-bilimsel terminolojiyle dendiğinde, bu unsurlar bütünüyle *ontotiktir*, yani bireylerin bilinçli bir kurgu çabası olmadan kurduğu ve içinde barındığı görüngüsel bir varlık alanına aittir. Bu durum farklı toplumsal-kültürel gruplara ait tüm özneler için geçerlidir.

Köktenci görecelik görüşüne göre, farklı kültürlerle ait insanlar, en aşırı uyumsuzluk durumlarında, birbirlerini *hiç* anlayamazlar. Bu görüş biraz abartılı bir fikri ifade ediyor olabilir. Bunun tam zıddı olan ve Donald Davidson gibi bazı Amerikalı *pragmacılar* tarafından benimsenen “Birbiriyle uyuşmayan kavramsal çerçeveler yoktur” ya da “Her yabancı kültürel unsuru nihayetinde anlayabiliriz” düşüncesinde de bir kuramsal sorun (ve aslında bir kibir) var gibi görünmektedir. Bu ikinci görüş, bütünüyle çözümleyici bir zeminde hareket ettiği için, insanların ana dillerinin yukarıda sözünü ettiğim anlamda “ontolojik” olduklarını gerçeğini çoğunlukla kaçırmaktadır. Dilsel çerçevelerin tam olarak özümsemesi aslında kelimelerden veya doğru cümlelerden daha fazlasını gerektirir.

BÖLÜM 8

VAR OLMA VE YOK OLMA ÜZERİNE

I

Baruch Spinoza'nın bir düşüncesi: Bütünün (veya sonsuz varlığın) açısından bakıldığında iyi ve kötü yoktur.

Kötünün-yanlışın dünyamızdaki paradigmatik örnekleri (insanların neden oluşu her türlü eziyet, adaletsizlik, zarar. . .) düşünüldüğünde, yerel/sonlu olanı hafife alan bir yaklaşımın haklı olamayacağını düşünürüz. Bu düşünce bir doğru barındırır.

Yerel/sonlu olan yaşam parçalarını hafife alan felsefi yaklaşımların haklı olamayacağını düşünmemizin bir nedeni, bizim gibi varlıklar için acının net bir gerçekliğe sahip olmasıdır. Örneğin, ruhsal değil ama fiziksel acının kavramsallıktan ve toplumsal değerlerden büyük oranda bağımsız olduğu söylenebilir. Ve acı çeken bir canlının kendi perspektifinden yaşanan ile onu dışarıdan izleyen ve onu nesneleştiren bir perspektifin gördükleri oldukça farklı olacaktır. İşkence edilen bir insanın veya hayvanın deneyimine sonsuzun/bütünün açısından bakıldığında, o varlığın acısı yok olmaz.

Öte yandan, “acı” ile “kötülük” arasındaki kavramsal ilişki üzerine iyi düşünmek gerekir. (Ormanda bir aslan tarafından parçalanarak yenen bir ceylanın görüntüsü. . . Hayvanların fiziksel dünyasında acının olduğu kesindir; ama kötülüğün olduğunu söylemek zordur.) Varlık alanından insanın –daha genel olarak, kavramın ve anlamlandırmanın– çekilip alındığı bir evrende yine de iyinin ve kötünün olacağını düşünür müydük?

Spinoza'nın sözlerine farklı açılardan yaklaşmak ve farklı boyutları gündeme getirmek mümkün görünmektedir.

Etik değerlendirmelerimizde genel olarak kendimize evrensel bir normatif ayrıcalık ve üstünlük tanırız. Namusunu temizlemek amacıyla tecavüze uğrayan masum kızını öldüren babayı harekete geçiren onto-ethos'un gerçeklik veya hakikat içindeki statüsünü (kısaca "gerçekliğini") düşündüğümüzde aklımıza gelen ilk kavramlar illiklik, toplumsal yanılama türünden şeylerdir. Aklımızdan şu geçer: Eğer evrende hakkaniyetli bir düzen ve doğru ilkeler bütünü varsa, namusunu temizleyen adamın değer sistemi ve eylemleri gerçek iyiyi temsil ediyor olamaz. Bu anlamda, söz konusu adamın dünyası yapma bir dünyadır; kendisi hiç farkına varmasa da ahlaki yaşamı büyük bir yanılığa ve hiçliğe karşılık gelmektedir. Tersine, bizim çağdaş onto-ethos'umuzun evrensel bir karşılığı vardır ve doğruyu temsil eder. Yani, yalnızca sonlu varlığımız açısından değil, *sub specie aeternitatis* bakıldığında da bizim onto-ethos'umuz ahlaki olarak sağlamdır, hakiki iynin yöresindedir.

Bu oldukça büyük bir varsayımdır. Eğer doğruysa, kozmik etik yönden işlerin bizim için yolunda olduğu anlamına gelir.

Genel bir soru: İnsanlar ahlaki normları, yargıları ve değerleri benimserken, hakikat/doğruluk arayışıyla ya da kaygısıyla mı hareket ederler?

II

Wittgenstein'in *Tractatus Logico-Philosophicus* kitabının 6.422 sayılı bölümünden: "Şöyle şöyle yapmalısın" biçiminde bir etik yasa ortaya konunca akla ilk gelen şudur: "Ya yapmazsam?"

"Şöyle şöyle yapmalısın" gibi bir norma körlemesine uyan ve bize çok yanlış gelen bir eylemde bulunmak üzere olan bir adamın 6.422'yi okumasını arzularlık tahminen. Bizim için daha zorlayıcı bir felsefi seçenek veya işlev, bu konuda kökten bir tavır gösterip meta-etik düşünce zincirini sonuna kadar götürme-

yi denemek olurdu.

Onto-ethos'lar sağlam normatif tuğlalarla örölmüş özneler arası yapılarıdır. Tözel metafiziklerin hedeflediği mutlak varlık alanından farklı olarak, insan topluluklarının onto-ethos'ları olumsaldır, yani varlıkları zorunlu değildir. Muhteşem hakikat şudur ki, mutlaklık barındırmayan bu ontolojiler, şekillendirdikleri ve oluşturdıkları özneler için mutlaklıtır. Mutlak olmadıkları gerçeğini sürekli ve zahmetsizce gizleyerek toplum içinde yaşayan bireylere hükmederler. Metafizik tarihindeki varlık sorunu cinsinden ifade edersek belki şöyle de diyebiliriz: Onto-ethos gerçek değildir, yapmadır. Ama belki de insanın deneyimleyebileceği, anlamlandırabileceği ve bilebileceği tek etik gerçeklik de bunlardır. Eğer insan denilen varlığın bir onto-etik hikayesi varsa, tahminen bu kadardır.

Kanada'da Bill Bourne adlı oldukça iyi bilinen bir gitarıcı / folk şarkıcısı vardır. Az konuşan, kendi halinde, eskimiş yüzlü, yetenekli, baba bir müzisyendir. Çok süper bir siyah şapka tatar. 10-15 tane yerel müzisyenin büyük tahta bir masa etrafında bir araya gelip keyifle enstrümanlarını çaldığı –benim de müziğe ara sıra amatörce katıldığım– bir Keltik barının coşkulu İrlanda/İskoç müziği ortamına uğrar, gitarı ve sesiyle hakikaten herkesi büyülerdi. Bu adam bir keresinde bir radyo programındaki söyleşisi sırasında müziğinin ardındaki itici gücü, neden müzik yaptığını, müziğinin ne anlam ifade ettiğini falan açıklamak için “Aya ulumak” deyimini kullanmıştı. Bill Bourne orada müziğinin amacı ve işlevi için dünyayı güzelleştirmek, sevgiyi evrene yaymak türünden, yani naif Kanadalı dinleyicilerinin seveceği ve hatta bayılacağı sözler etmek yerine “Aya ulumak” demişti.

Aya uluma imgesi poetik ağırlığı olan tuhaf bir imgedir. Nafile bir işe girişmiş olmasına rağmen nihayetinde ne de olsa

bir işe girişmiş olan rahatı kaçık bir kurt tablosu canlandırır insanın gözünde. “O ulur, ay parlar”, gibi bir şey yazmıştı Nietzsche. Parlayan ay kurdun ulumasına aldırılmaz; ayın aldır-maması kurdun ulumasını engellemez.

Her konuşma bir yerden yapılır; her bakış bir pencereden bakılır. “Bir evden olmak kötü müydü? hayır” der şair. “İnsanı insanla ölçtüm ki / Buruk bir tat mı duydum. . .” Bir üniversite tanıtım broşüründe yer alan “Kuzey Amerikalılar günlük iletişim-leri sırasında aralarında yaklaşık 90 santimetrelik mesafe bulun-masını tercih ederler” cümlesi, yaşamı pürüzsüz, çilesi alınmış, sosyo-hijyenik, az kaotik, sağlam arke’li, kontrol edilebilir hâle getirmek gibi ince bir teleoloji barındırır. Hem *yaşamın* pürüzlü zeminini hem de *ölümün* varoluşsal belirleyiciliğini sistematik olarak göz ardı edip iteleyeni gelişmiş bir onto-ethos’un varlığına işaret eder. İnsana ait tüm ontolojik barınma yöreleri, ve onto-ethos’lara dair insanların ağızlarından/kalemlerinden çıkan tüm kelâm, bir anlamda varlıkla ilgili olsa da derin bir anlamda yok-lukla ilgilidir. Çağdaş logos’u barındıran gelişmiş ontolojik yapı-lar da mutlakmış gibi duran olumsal kurgulardır, yokluğun üze-rine inşa edilmişlerdir, bizim gibi ve bizimle birlikte yok olacak-lardır. Ama bu durum insanın küfretmesini engellemez.

ADI GEÇEN VEYA KONUYLA İLGİLİ BAZI ESERLER

- Alcoff, L. M. (1996) *Real Knowing: New Versions of the Coherence Theory*, Ithaca: Cornell University.
- Aristoteles. (1998) *The Complete Works of Aristotle*, 1. ve 2. cilt, editör: Jonathan Barnes, Princeton: Princeton University Press.
- Ayer, A. J. (1984) *Dil, Doğruluk ve Mantık*, çeviren: Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul: Metis Yayınları.
- Baç, M. (2001) “Wittgenstein ve Anlamanın ‘Ortalıkta’ Olması”, *Felsefe Tartışmaları*, sayı: 28, 47-60.
- Baç, M. ve Güneş, I. (2002) “Sükût ve Kelâm: Geçmişin ve Geleceğin Sessizlikleri İçin Görüngübilimsel Önsöylemler”, editörler: Doğan Özlem, Hayrettin Ökçesiz ve Şükrü Argın, *Vehbi Hacıkadiroğlu Armağanı: Felsefe Tartışmaları* içinde, İstanbul: İstanbul Everest Yayınları.
- Baç, M. (2003) “Çağdaş Bir Görüngü Olarak Özgürlüğün Dağıtımı ve Tüketimi”, *Felsefe Tartışmaları: A Turkish Journal of Philosophy* (“Özgürlük” Özel Sayısı), sayı: 31, 11-32.
- Baç, M. (2006) “Pluralistic Kantianism”, *The Philosophical Forum*, sayı: 37, no: 2, 183-204.
- Baç, M. (2007) “Epistemoloji”, editör: Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi* içinde, cilt: 5, İstanbul: Babil Yayıncılık.
- Baç, M. (2010) “Bilgi ve Varlık Alanlarında Yeni-Kantçılık ve Nesnellik Sorunu”, editörler: Betül Çotuksöken ve Ahu Tunçel, *Bilgi Felsefesi* içinde, İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Baç, M. (2010) *Epistemoloji* (Anadolu Üniversitesi ders kitabı), A. Ü. Yayın no: 2137, Açıköğretim Fak. Yayın no: 1165, editor: Demet Taşdelen, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Baudrillard, J. (1981) *For A Critique of the Political Economy of Sign*, New York: Telos Press.
- Baudrillard, J. (1988) *America*, London: Verso Press.
- Baudrillard, J. (2001) *Jean Baudrillard: Selected Writings* (derle

- me), editör: Mark Poster, Stanford: Stanford University Press.
- Davidson, D. (1985) *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford: Clarendon Press.
- Davidson, D. (2001) *Subjective, Intersubjective, Objective*. New York: Oxford University Press.
- Descartes, R. (1996) *Söylem - Kurallar - Meditasyonlar*, çeviren: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Descartes, R. (1996) *Meditations on First Philosophy*, çeviri: John Cottingham, Cambridge: Cambridge University Press.
- Eagleton, T. (1996) *Illusions of Postmodernism*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Ewen, S. (1976) *Captains of Consciousness: Advertising and the Social Roots of Consumer Culture*, New York: McGraw-Hill.
- Foucault, M. (1990) *The History of Sexuality: An Introduction*, 1. cilt, New York: Random House.
- Foucault, M. (1995) *Discipline and Punish: The Birth of Prison*, New York: Random House.
- Hegel, G. W. F. (1975) *Logic: Part One of the Encyclopaedia of the Philosophical Sciences*, Oxford: Clarendon Press.
- Hegel, G. W. F. (1977) *The Phenomenology of Spirit*, çeviren: A. V. Miller, Oxford: Oxford University Press.
- Heidegger, M. (1953) *Sein und Zeit*, Tübingen: Max Niemeyer.
- Heidegger, M. (2008) *Varlık ve Zaman*, çeviren: Kaan H. Ökten, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Heidegger, M. (1996) *Being and Time: A Translation of "Sein und Zeit"*, çeviren: Joan Stambaugh, Albany: State University of New York Press.
- Heidegger, M. (1977) *The Question Concerning Technology and Other Essays*, New York: Harper & Row Publishers.
- Heidegger, M. (1998) *Pathmarks*, editör: William McNeill, çeviren: Walter Kaufmann, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hume, D. (1978) *A Treatise of Human Knowledge*, editör: L. A. Selby-Bigge, Oxford: Clarendon Press.
- Hume, D. (1993) *An Enquiry Concerning Human Understanding*,

- editör: E. Steinberg, Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Hymers, M. (2000) *Philosophy and Its Epistemic Neuroses*, Boulder: Westview Press.
- Kant, I. (1995) *Prolegomena: Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe*, çevirenler: Y. Örnek ve I. Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (1999) *Critique of Pure Reason*, editör ve çeviren: Paul Guyer, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kierkegaard, S. (1983) *Fear And Trembling / Repetition*, editörler: H. V. Hong ve E. H. Hong, New Jersey: Princeton University Press.
- Kierkegaard, S. (1990) *Korku ve Titreme: Diyalektik Lirik*, çeviren: N. Ekrem Düzen, İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Kule, M. (1993) "Silence As Cultural Phenomenon", *Reason, Life, Culture (Part I)* içinde, *Analecta Husserliana*, vol. xxxix, London: Kluwer Academic Publishers, 13-21.
- Lears, J. (1994) *Fables of Abundance: A Cultural History of Advertising in America*, New York: Basic Books.
- Marcuse, H. (1964) *One-Dimensional Man*, Boston: Beacon Press.
- Marx, K. (1999) *Capital: A Critique of Political Economy*, Oxford: Oxford University Press.
- Nehamas, A. (1985) *Nietzsche: Life As Literature*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nietzsche, F. (1968) *The Will to Power*, çevirenler: W. Kaufmann ve R. J. Hollingdale, New York: Vintage Books.
- Nietzsche, F. (1993) *Birth of Tragedy*, çeviren: S. Whiteside, New York: Penguin Books.
- Nietzsche, F. (2003) *Thus Spoke Zarathustra: A Book For Everyone and No One*, çeviren: R. J. Hollingdale, New York: Penguin Books.
- Orwell, G. (2008) *Nineteen Eighty-Four*, London: Penguin Books.
- Platon. (1997) *Plato: Complete Works*, editörler: J. M. Cooper ve D. S. Hutchison, Indianapolis: Hackett Publishing Company.

- Platon. (2009) *Devlet*, çeviren: Sabahattin Eyüboğlu ve Sina Cimcoz, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Putnam, H. (1990) *Realism with a Human Face*, Cambridge: Harvard University Press.
- Quine, W. V. O. (1990) *Pursuit of Truth*, Cambridge: Harvard University Press.
- Rorty, R. (1989) "Philosophy as Science, as Metaphor and as Politics", editörler: A. Cohen ve M. Dascal, *The Institution of Philosophy: A Discipline in Crisis?* içinde, La Salle, Illinois: Open Court.
- Rorty, R. (1995) *Olumsuzluk, Ironi ve Dayanışma*, çevirenler: Mehmet Küçük ve Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Schrag, C. O. (1969) *Experience and Being*, Evanston: Northwestern University Press.
- Spinoza, B. (2004) *Etika*, çeviren: H. Z. Ülken, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Trento, S. B. (1992) *The Power House: Robert Keith Gray and the Selling of Access and Influence in Washington*, New York: St. Martin's Press.
- Twitchell, J. (1999) *Lead Us Into Temptation: The Triumph of American Materialism*, New York: Colombia University Press.
- Wittgenstein, L. (2006) *Felsefi Soruşturmalar*, çeviren: Deniz Kanıt, İstanbul: Totem Yayıncılık.
- Wittgenstein, L. (2008) *Tractatus Logico-Philosophicus*, çeviren: Oruç Aruoba, İstanbul: Metis Yayınları.

